

T.C
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

2003 SONRASI İRAK'TA GÜVENLİK MESELESİ:
BÖLGESEL DİNAMİKLER

Othman Ali Jameel JAMEEL

YÜKSEK LİSANS

KIRŞEHİR-2022

©2022- Othman Ali Jameel JAMEEL

T.C
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

2003 SONRASI İRAK'TA GÜVENLİK MESELESİ:
BÖLGESEL DİNAMİKLER
SECURITY ISSUE IN IRAQ AFTER 2003:
REGIONAL DYNAMICS

Hazırlayan
Othman Ali Jameel JAMEEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

KIRŞEHİR, 2022

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Othman Ali Jameel JAMEEL tarafından hazırlanan “2003 Sonrası Irak’ta Güvenlik Meselesi: Bölgesel Dinamikler” adlı tez çalışması 02/06/2022 tarihin de yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman .....(İmza)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Erman AKILLI

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(İmza)

Prof. Dr. Hüseyin ŞİŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2022

Othman Ali MEEL

İmza

ÖZET

2003 SONRASI IRAK'TA GÜVENLİK MESELESİ:

BÖLGESEL DİNAMİKLER

YÜKSEK LİSANS

Hazırlayan: Othman Ali Jameel JAMEEL

Danışman: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2022 – XI+169

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Doç. Dr. Erman AKILLI

Doç. Dr. Kayhan ATİK

XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevîlerden alınarak Osmanlı Devleti topraklarına katılan Irak, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngilizlerin mandasına geçinceye kadar çeşitli dönemlerde Safevîlerin yeniden kontrolüne geçmiş, belli bir dönem Memlûklerin valileri tarafından yönetilmiş ve nihayetinde Osmanlı'ya yeniden bağlanmıştır. Bu karmaşık ve istikrarsızlığın hâkim olduğu dönemlerde Irak halkı çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı'daki Islahat hareketleri devletin diğer vilayetlerine olduğu gibi Irak ve Bağdat'a da yansımış, Tanzimat döneminde çeşitli alanlarda gelişmeler ve yenilikler yaşanmıştır.

Irak, tarih boyunca hem Orta Doğu'daki stratejik konumu hem de sınırları içerisinde bulunan yüksek orandaki petrol rezervleri ile Körfez ülkeleri arasındaki önemli konumunu sürdürmeyi başarmıştır. Kuruluşundan itibaren uzun yıllar boyunca Birleşik Krallık'ın mandası altında idare edilen Irak, sonraki süreçlerde ABD'nin politik ilgisi ile daha çok ABD etkisi altında kalmıştır. Tarih boyunca pek çok siyasi sosyal olayın etkisinde kalan bölge için 2003 yılı dönüm noktalarından biri olmuştur.

ABD ve Birleşik Krallık'ın önderliğindeki koalisyon güçlerinin Saddam Hüseyin'in teröre destek verdiği ve kitle imha silahları kullandığı gibi iddialarla Irak'ı özgürleştirmek istediklerini gerekçe göstererek Irak'a karşı saldırıya geçti. Bu süreçte birbirini takip eden kara ve hava hareketleri neticesinde başkent Bağdat'a giren güçler Saddam Hüseyin'i devirerek bölgeyi kontrol altına aldılar.

2011 yılında Ortadoğu'yu sarsan Arap Baharı olayları ile Irak halkı özellikle 2003 ve sonrasında yaşanan olaylara karşı köklü değişim taleplerini halen günümüzde de sürdürmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda 2003 yılı ve sonrasında Irak'ta ortaya çıkan güvenlik sorununu ve Irak'ın bölgesel dinamikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Osmanlı, Irak, İran, Körfez Savaşı,.

ABSTRACT

SECURITY ISSUE IN IRAQ AFTER 2003: REGIONAL DYNAMICS

MASTER'S THESIS

Preparer: Othman Ali JAMEEL

Advisor : Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2022 – XI+169

Kirshahir Ahi Evran University Graduate School Of Social Sciences

International Relations Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Doç. Dr. Erman AKILLI

Doç. Dr. Kayhan ATİK

During the reign of Suleyman the Magnificent in the 16th century, Iraq, taken over from the Safavids and joined to the Ottoman Empire, was controlled by Safavids until mandated by British after the First World War. It was controlled by Mamelukes for a period of time and finally joined to the Ottoman Empire lands. During these complex and instability periods, the Iraqi people faced various difficulties. In the 19th century, the reform movements in the Ottoman Empire were reflected in Iraq and Baghdad as well as in other provinces of the state, and there were developments and innovations in various fields during the Tanzimat period.

Iraq has succeeded in sustaining its important location among Gulf States both with its strategical location in the Middle East and its high petroleum reserves in its borders. Iraq governed by United Kingdom throughout long years initially, has been influenced by mostly USA with USA's political interest. Year 2003 has been one of the milestones for the region influenced by many political, social events throughout history.

Iraq attacked against Baas regime by reasoning they want to free Iraq with claims such as coalition forces such as USA and United Kingdom's leadership Saddam Husein supported terror and mass destruction guns were being used. As a result of land and air operations following each other in this procedure the forces entering into capital Baghdad took the region's control by taking over Saddam Husein. With Arab Spring shaking Middle East in 2011 the public of Iraq sustains its radical change claims still today against events experienced in 2003 and after. We will deal with security problem in Iraq and Iraq's regional dynamics in this context in 2003 and after.

Keywords: Iraq, Iran, Ottoman, Gulf War, Foreign Policy.

ÖNSÖZ

Güvenlik kavramı tüm alanlarda ve analizlerde ilk sırada gelmekte ve toplumlar tarafından güvenliklerini tehdit edecek şeyleri ortadan kaldırmak öncelikleri içerisinde en başta yer almaktadır. Bireyler açısından geçerli olan bu durum devletler için de geçerlidir. Bu yüzden BM Genel Kurulu'nun 1987'de düzenlediği silahsızlanma ve kalkınma konferansı'nda güvenlik kavramı tüm uluslar için başta gelen bir öncelik olarak tanımlanmıştır. Güvenlik kavramı insanlık tarihi kadar eski olsa da bilimsel çalışmalara konu olması çok yenidir. Özellikle Uluslararası güvenliğin nasıl sağlanacağı noktasında görüşler daha çok II. Dünya Savaşı'ndan sonra akademik anlamda ilgi çekmiştir. Bu noktada uluslararası güvenlik çalışmalarında dikkat çeken ülkelerden biri de Irak'tır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Irak bölgesinin İngiltere'nin işgaline geçmesinin ardından 1932'de bağımsızlığını kazansa da Irak'taki sosyo-kültürel yapıdaki farklılık ve kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçteki siyasi istikrarsızlıklar, dış kuvvetlerin müdahalesi ve kanlı askeri darbeler gibi nedenlerle Irak devleti siyasi istikrarsızlığın daima sürdüğü bir bölge olmuştur.

ABD Irak Savaşı'nı gerçekleştirmeden önce Saddam Hüseyin'in kitlesel imha silahlarını elinde bulundurduğu gibi iddiaları nedeniyle İngiltere ile beraber savaş başlatmıştır. Savaş 2003'te başlamış ve ABD'nin uluslararası kabule göre yasaklanmış olan silahları kullanması üzerine yoğun muharebelerin ardından Irak işgal edilmiştir.

ABD, Irak'a müdahale etmek için kitle imha silahlarını bahane etse de, bu müdahalenin arkasında Siyonist varlığın ve bölgedeki petrolün güvenliği vardı. Irak'ın bölgede nüfuz elde etmek ve petrol zenginliğini ele geçirmek için bölgesel denklemden çıkması, Amerika'nın bölgeye müdahalesini kolaylaştırdı. Ülkede gün geçtikçe artan istikrarsızlıklar ve karışıklıklar yalnızca Irak'ta değil bölge civarında bulunan tüm ülkeler için güvenlik problemi oluşturmaya başladı. Saddam Hüseyin devrildikten sonra bölgeyi geçici Koalisyon Yönetimi yönetse de daha sonrasında Irak Yönetim Konseyi kurulmuş ve konsey 2004 yılında tüm yetkilerini Irak Geçici Hükümeti'ne bırakmıştır.

Sünnilerin siyasi temsili, 2003 ABD işgalinden sonra köklü değişiklikler geçiren Irak'ta Nuri el-Maliki'nin 2006'da iktidara gelmesiyle kısıtlandı. Yatırımların azalması ve terör örgütleriyle mücadelede güvenlik önlemlerinin alınmaması ülkedeki güven krizini daha da derinleştirdi.

Sonraki süreçte 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı Devrimleri yalnızca yıllarca iktidarı ve ülke zenginliklerini ele geçiren bazı grupların uyguladığı adaletsizliğe ve yolsuzluğa karşı yapılmış bir devrim değil, aynı zamanda geçmişte izlenen yolu izlemeyi

reddeden derin bir ahlaki eylem biçiminde ortaya çıkmıştır. Devrime katılan halklar artık egemen toplumsal değerlere inanmıyor ve onları yeni siyasi ve ahlaki değerlerle değiştirmek istiyordu. İşte 2011 yılı ve sonrasında Irak'ta da baş gösteren gösteriler, uzun yıllar ülkeyi ve halkı soyan ve yolsuzluklar yapan diktatörlükten kurtulmak amacıyla başlatılmıştır ve sonucunda güvenlik problemleri ortaya çıkmıştır.

Irak hakkında bu zamana kadar yazılmış interdisipliner pek çok çalışma bulunsa da 2003 sonrası Irak'ında yaşanan ulusal ve bölgesel güvenlik problemleri ve bölgenin dinamik yapısına dair yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda danışman hocamın da önerisi ile yaptığımız bu çalışma alanda bir ilk olma niteliği taşımaktadır.

Bu tezimi tamamlamamda bana büyük katkılar sunan, faydalı bilgiler veren ve beni yönlendiren Prof. Dr. Ahmet Gökbel'e ve Dr. Arman el-Ukayli'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Yine küçüklüğümde beni ilme ve bilime yönlendiren, bana bilim sevgisini aşıl原因 anne ve babama da en derin teşekkür ve takdirlerimi sunarım. Allah her ikisine de uzun ömür versin. Bana yardım eden, iyilik yapan, tavsiyede bulunan, bu işin tamamlanmasında az ya da çok katkısı olan herkese en içten teşekkürlerimi ve takdirlerimi sunuyorum.

Hamd alemlerin rabbi olan, ilk ve son olan, zahir ve batın olan Allah'a, salat ve selam peygamberimiz Muhammed'e ve ashabının üzerine olsun.

Kırşehir-2022

Othman Ali JAMEEL

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
BİLDİRİM.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ..	13
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
1. İRAK'IN TARİHİ GELİŞİMİ	18
1.1. Osmanlı Devleti Öncesi Irak	18
1.2. Osmanlı Devleti Döneminde Irak	18
1.3. Osmanlı'nın Irak'ı Kontrolü	19
1.4. Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimi	19
1.4.1. İdari Organ	20
1.4.2. Osmanlı'da Vilayetlerin Askeri Güçlerinin Taksimi.....	21
1.4.3. Osmanlı Devleti'nin Irak Üzerindeki Doğrudan Kontrolü.....	23
1.4.4. Mithat Paşa'nın Valiliği Döneminde Bağdat'taki Osmanlı Reformları	25
1.5. Saddam Hüseyin Rejiminden Önce Irak	27
1.5.1. Irak'ın Kuruluşu	28
1.5.2. Musul Sorunu	32
1.6. Saddam Hüseyin'in İktidarı Döneminde Irak.....	34
1.6.1. Baas Partisi'nin Kuruluşu.....	34
1.6.2. Komşu Ülkelerle İlişkiler	38
1.7. Birinci Körfez Savaşı	49
1.7.1. Irak – İran Savaşının Seyri	50
1.7.2. Birinci Körfez Savaşı Karşısında Avrupa Ülkelerinin Tutumu.....	53

1.7.3.	Birinci Körfez Savaşı Karşısında Arap Ülkelerinin Tutumu.....	53
1.7.4.	Birinci Körfez Savaşının Sonuçları	54
1.8.	Kuveyt'in İşgali	55
1.8.1.	Irak'ın Kuveyt'i İşgaline Karşı Uluslararası Tutum.....	57
1.8.2.	Irak'ın Kuveyt'i İşgaline Karşı Büyük Devletlerin Tutumu.....	57
1.8.3.	Irak'ın Kuveyt'i İşgaline Karşı Bölge Ülkelerinin Tutumu	59
İKİNCİ BÖLÜM	İKİNCİ BÖLÜM	61
2.1.	Bölgesel İlişkiler.....	61
2.1.1.	Irak – Arap İlişkileri	61
2.1.2.	Irak – Suudi Arabistan İlişkileri	62
2.1.3.	Irak – Kuveyt İlişkileri	66
2.1.4.	Irak – Suriye İlişkileri	69
2.1.5.	Irak – Ürdün İlişkileri.....	72
2.2.	Irak'ın Arap Olmayan Ülkelerle İlişkileri	73
2.3.	İç Dinamikler	82
2.3.1.	Hükümet Sisteminin Değişmesi	82
2.3.2.	Irak Siyasi Sisteminin 2003 Sonrası Gelişim Aşamaları	82
2.3.3.	Irak Rejimi ve Ardışık Hükümetler.....	89
2.3.4.	Ulusal Uzlaşma.....	89
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	93
3.	2011-2020 YILLARI ARASINDA IRAK.....	93
3.1.	Arap Baharı Olayları	93
3.2.	Arap Ülkelerinde Meydana Gelen Arap Baharı Olayları	97
3.2.1.	Mısır (Medeniyetlerin Anası).....	97
3.2.2.	Tunus.....	102
3.2.3.	Sudan.....	105
3.2.4.	Yemen	107
3.2.5.	Libya.....	112
3.2.6.	Bahreyn	113
3.3.	Arap Baharı'nın Nedenleri.....	116
3.3.1.	Ekonomik Faktör	118
3.3.2.	Siyasi Faktör.....	119
3.3.3.	İdari ve Organizasyonel Faktör	121

3.3.4. Sosyal Faktör	121
3.4. Arap Baharı'na Yol Açan Dış Faktörler	122
3.5. Arap Baharı'nın Irak'taki Etkileri.....	125
3.6. Suriye Sorunu ve Irak'a Etkisi	128
3.6.1. Krizin İç ve Dış Düzeydeki Sonuçları.....	129
3.6.2. Ülkelerin Suriye Devrimi Karşısındaki Konumu	130
3.7. İç Dinamikler	131
3.8. Irak'taki Güvenlik Durumu	139
3.8.1. 2003 Yılından Sonra Askeri Yapılanmanın Başarısızlığının Nedenleri.....	140
3.8.2. 2003 Yılı Sonrası Askeri Düzen.....	141
3.8.3. Askeri Doktrin.....	141
3.8.4. Hali Hazırdaki Askeri Doktrin	142
3.8.5. Silahların Kaynakları.....	143
3.8.6. Askeri Harcamaların Boyutu.....	145
SONUÇ.....	147
KAYNAKLAR.....	150
EK.....	166
ÖZ GEÇMİŞ.....	169

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale, adı geçen madde
a.s. : Aleyhisselam
b. : Bin
BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz. : Bakınız
c.c : Celle celâluhu
s. : Sayfa
S. : Sayı
s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire
Yay. : Yayını, Yayınları, Yayınevi

GİRİŞ

Güvenlik, toplumların varoluşu için en önemli gereksinimlerden biridir. İnsanın gidişatındaki gelişmeler, insan varoluşu ile ilgili birçok yönü kapsadığı için güvenlik kavramında da gelişmeler olmuştur.

Çalışmanın daha kapsamlı olabilmesi, bazı sorunların tespiti, analizi ve çözümü için birden fazla anlamları olan millî güvenlik ve bölgesel güvenlik kavramlarının teorik olarak genel ve kapsamlı niteliği ile güvenliğin genel anlamını önceden bilmek gerekmektedir. Güvenlik teoride ve pratikte: “barışı, sükûneti, hayatın tezahürlerinin sürekliliğini, hayatın unsur ve koşullarının tehdit kaynaklarından uzak olarak sürekliliğini” ifade eden genel bir kavramdır.¹

Bu anlam, tüm canlılar için geçerli olup yaşamın devamlılığı için bir gerekliliktir. Güvenlik bu sebeple temel gereksinimdir ve insan bu alanda baş aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde devletlerarası siyasi çatışmaların karmaşıklığının artmasıyla, devletler güvenliklerinin kendi sınırlarında kalmadığını, bölgesel ve uluslararası sınırların ötesine uzandığını fark etmişler ve böylece bölgesel güvenlik kavramı ortaya çıkmıştır.²

Millî güvenlik ise, özel ve genel anlamıyla teoride ve pratikte, “teorik değerler, politikalar ve pratik hedefleri içeren devletin varlığını, bütünlüğünü, sürekliliğini ve istikrarını sağlayan unsurların kalıcılığını, ihtiyaçlarını karşılamayı, çıkarlarını güvence altına almayı, amaçlarına ulaştırmayı, bölgesel ve uluslararası değişiklikleri dikkate alarak içeride ve dışarıda mevcut ve olası tehlikelerden kendini korumayı” ifade etmektedir.³

Terim Olarak Millî Güvenlik ve Bölgesel Güvenlik Millî güvenliğin sözlük ve terim olarak tanımını yapmamız gerekmektedir. Sözlükte güvenlik korkunun zıddı demektir, Arapçada üç harften oluşan fiil “emn” güvenliği sağlamak anlamındadır. İbn Manzûr: “kişi güvende olduğu zaman “أَمِنْتُ / emintü” (ben güvende oldum), başkasına güven verdiğinde ise

---

¹ Ali Abbas Murad, *el-Emn ve'l-Emni'l-Kavmi Mukarabetün Nazariyyetün*, (1. Baskı), (İbnü'n-Nedim Basım Yay.), Cezayir, 2017, s. 15.

² Mustafa Alyuvi, *el-Emnü'l-İklîmi Beyne'l-Emni'l-Vatani ve'l-Emni'l-Alemi*, el-Merkez ed-Düveli, BAE, 2005, s. 4.

³ Richard Smoke, *National security affairs, Greenstein & Nelson Plosby, (in Fread cds), International policies, Political Science El Kitabı*, c. 8, Londra, 1975, s. 25.

“أَمَنْتُ/ âmentü” (ona güven verdim) der. Bu ifade “ona korku verdim” ifadesinin zıt anlamlısıdır. O halde güven (emniyet), korkunun zıddıdır.” demiştir.⁴

Bu kavram ile ilgili Kur’an-ı Kerim’de yüce Allah (c.c): “Artık onlar da bu beytin (Kâbe) Rabbine kulluk etsinler! O öyle bir Rab ki, onları açlıktan kurtarıp doyurmuş ve korkudan emin kılmıştır.” buyurmuştur.⁵ İbrahim Suresi’nde ise İbrahim (a.s.): “Rabbim! Bu şehri güvenli kıl.” dediği zikredilmiştir.⁶ Bütün bunlar, dînî ve millî kökenleri ne olursa olsun tüm toplumlar için güvenliğin önemini göstermekte ve onun tüm insani ihtiyaçlardan önce geldiğini vurgulamaktadır. Güvenlik, psikolojik ve fiziksel olarak kendini güvende ve korkusuz hissetme durumudur.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, güvenlik kavramı tek bir birey veya özel kişi düzeyinde bile karmaşık ve zor bir kavramdır. Bireyin hayatında korku türleri ve şiddet dereceleri bakımından, her durum diğerinden zaman zaman farklılık göstermektedir. Bireyin, başkalarıyla bağlantıları ve birincil çıkarları doğrultusunda temasları arttığında konu daha da karmaşık hale gelmektedir. Yani, bireysel farklılıklar her bireyin tehlikeyi, tehdidi veya korkuyu algılamasına ya da bunlarla başa çıkmasına yansımaktadır. Nihayetinde güvenlik, hissetme ve farkına varma meselesidir. Yani, nesnel olmayan psikolojik bir konudur. Bu sebeple iki kişinin benzer tehdit ve baskılar altında olduğu bir durumda, her birinin duruma yüklediği anlamın diğerinden çok farklı olabileceği belirtilmelidir.⁷

Kavram Olarak Milli Güvenlik ve Bölgesel Güvenlik: Milliyetçilik sözlükte ulus, millet (kavim) demektir. Kavm (millet), tekil kullanımı olmayan çoğul anlamlı bir kelimedir. Kavim kelimesinin çoğulu “akvâm”dır. Arapçada bu isimden üç harfli fiil “kâme”“, dört harfli fiil ise “ekâme” şeklinde türetilir. Millet, güçlü bir dayanışma ve insani ilişkilerle ve onları tek bir el yapan sosyal münasebetlerle birbirine bağlı olan topluluktur. Bu bağlar milliyetçilik olarak isimlendirilen şeydir. Milliyetçilik insan toplumları kadar eski bir olgudur. İbn Haldun bunu “asabiyye” fikriyle ifade etmiştir. Çoğu Arap düşünür için milliyetçiliğin unsurları; ortak bir toprak, ortak bir kültür, ortak bir tarih ve ortak çıkarlardır.⁸

⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Tahkik: Abdullah Ali el-Kebir, (el-Mearif Yay.), Kahire, 1998, s. 140.

⁵ Kur’an-ı Kerim, Kureyş Suresi, Ayet 4.

⁶ Kur’an-ı Kerim, İbrahim Suresi, Ayet 35.

⁷ Naim el-Eşheb – Mazin el-Hüseyni, *Meşruu’ş-Şarka’l-Evsati’l-Kebir Ala Merahil et-Tebıyye*, (eş-Şark Basım Yayım Dağıtım evi), Amman, 2005, s. 65 – 66.

⁸ Ala Abdül Hafız, “el-Emnü’l-Kavmî el-Mefhum ve’l-Ebad”, <https://eipss-eg.org/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%88%D9%85%D9%8>

Millî Güvenlik Fikri: Millî güvenlik kavramı genel olarak, devletin varlığını, temel unsurların güvenliğini, kurucu değerlerin devamlılığını, bunların istikrarını, ihtiyaçlarının karşılanması, menfaatlerinin güvence altına alınmasını ve ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesini amaçlar. Millî güvenlik dâhilî, bölgesel ve uluslararası dönüşümleri de dikkate alarak, bu unsurların içeride ve dışarıda mevcut ve muhtemel tehlikelerden korunmasını teminat altına almaya ilişkin teorik değerlere, politikalara ve pratik hedeflere atıfta bulunur.⁹

Bir devletin gücü, millî güvenliğin sağlanmasında saklıdır. Millî güvenlik devletin temel direğidir. Güçlü devletler ülke sınırları dışından gelebilecek tehditlere karşı iç istikrarı garanti ederken zayıf devletler ise devrim, iç darbe ve isyan gibi iç tehlikelerden korunmakla uğraşırlar. Ekonomik güvenlik, askeri güvenlik, çevre güvenliği ve enerji güvenliği olmadan millî güvenliğin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu durum, millî güvenliğin, ülkeler tarafından muhafaza edilmesi gereken önemli ve temel nitelikli birtakım unsurların bir parçası olduğunu gösterir. Milli güvenliği oluşturan bu unsurlar arasında karşılıklı bağımlılık bulunmakta olup bu unsurlardan herhangi birisinin bozulması ve başarısızlığa uğraması millî güvenliğin istikrarsızlaşmasına yol açar.

Realist teori, özellikle askeri gücün ikiye katlanarak devletlerin ulusal güvenliği artırebileceklerini varsayar. Ancak bu yöntem her zaman sonuca ulaşmada başarı sağlamaz. Güvenlik açmazının etkileri, askeri gücü artırmayı amaçlayan çabaların devleti daha önceki durumdan daha büyük dış tehlikelerle karşı karşıya bırakan bir silahlanma yarışını tetikleyebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte güç ve güvenlik arasında karşılıklı olarak kaçınılmaz bir ilişki söz konusu değildir. Nitekim küçük veya fakir ülkeler, daha fazla düşmanı olan veya en azından öyle olduklarını hisseden büyük ve güçlü ülkelere çoğu zaman daha güvenlidirler.

Bazı eleştirmenler ülkelerin millî güvenliği sağlama bahanesiyle bunu devlet içindeki siyasi sistemin muhaliflerine karşı kullanarak vatandaşların düşünce özgürlüğünü ellerinden alabileceğini, bunun da kişisel haklara el konulması anlamına geleceğini belirterek millî güvenlik fikrinin olumsuz etkileri olabileceğini düşünmektedirler. Ordunun kendi meseleleriyle ilgilenmesinin daha iyi olacağını düşünerek asker eliyle gerçekleştirilen millî güvenlik uygulamalarına karşı olan eleştirmenler de bulunmaktadır.¹⁰

[A-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%81%D9%87%D9%88%D9%85-](#)

[%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%A8%D8%B9%D8%A7%D8%AF/](#), e. t. 13.10.2021.

⁹ Murad, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰ Hamid Rebi, *Nazariyyetü'l-Emni'l-Kavmi'l-Arabî ve't-Tetavvuru'l-Muâsır li't-Teamüli'd-Düveli fi Mintukati's-Şarki'l-Evsat*, (el-Mevkîfû'l-Arabî Yay.), Kahire, 1988, s. 32.

Diğer bazı eleştirilenler ise “millî güvenlik” ifadesi yerine sadece “güvenlik” ifadesini kullanmanın güvenlik hakkında fikir yürütmek için daha uygun olacağını, zira “millî güvenlik” ifadesinin devleti vatandaşla karşı karşıya getirdiğini, “güvenlik” kavramının ise devleti ve vatandaş herkes için tehdit nedeni olan sorunlara ortak çözümler üretmeye teşvik ettiğini belirtmişlerdir.

Bölgesel Güvenlik Fikri: 1648’de Westphalia Antlaşması’nın imzalanmasından bu yana siyasi düşüncede bölgesel güvenlik anlayışı hâkim olmuştur. Ancak her Avrupa ülkesinin kendi ulusal güvenliğini sağlama konusundaki arzusu, ilgili tüm ülkelerin güvenliğini engelleyen birçok çatışma ve rekabeti doğurmuştur.¹¹

Geçen yüzyılın altmışlı ve yetmişli yıllarında yapılan çalışmalar dışında bölgesel güvenlik kavramına değinilmemiştir. Bu kavramın geçmişi uluslararası siyasi düşünceye kadar geri götürülebilir.

Bölgesel güvenlik kavramı, uluslararası örgütlenme alanındaki temel konulardan biridir. Bu nedenle bölgesel güvenlik, birbirine bağlı bir grup devletin güvenliği ile ilgili bir durum ifade eder ve bu sistem gruba dâhil olmayan hiçbir üyenin güvenliğini sağlamaz.¹² Bu, bölgesel güvenliğin bir grup ülke arasındaki ilişkilerle bağlantılı olduğu anlamına gelir. Bölgesel güvenlik, ulusal güvenlikten daha geniş, toplu güvenlikten ise daha dar kapsamlıdır. Bölgesel güvenlik coğrafi bağları, karşılıklı ekonomik çıkarları ve demografik homojenliği olan bir grup devletle ilgili olup bloğa dâhil olan tüm tarafların haklarını dengeli bir şekilde garanti altına almaya çalışır ve bölgenin güvenliğine yönelik dış tehditlere karşı tek bir güç olarak bloğun varlığını savunur.

Diğer birtakım eleştirilenler bölgesel güvenliği, belli bir bölgeye ait bir grup ülkenin, bu bölgeye herhangi bir yabancı gücün müdahalesini önlemek amacıyla örgütlenmesi ve askeri iş birliği politikası içine girmesi olarak görmektedirler. Dolayısıyla bölgesel güvenlik, belli bir bölge dâhilinde bir grup ülkeyi güvence altına almak ve ilgili bölge kapsamında bir grup ülke arasında belirli önlemlerin formüle edilmesi yoluyla dış tehditleri ortadan kaldırmak için çalışır. Bu birlik sadece bazı tarafların iradesine değil sisteme dâhil her bir devletin kendi özel

---

¹¹ Alyuvi, *a.g.e.*, s. 4.

¹² Üsame Halid, *Müstakbelü'l-Arabi fi'l-Asri'l-Emriki*, (1. Baskı), el-Merkez el-Kade, Kahire, 1992, s. 24; Lübnâ Abdül Aziz, *Dirasetün an Müstakbeli'l-Emni'l-İklimi fi'ş-Şarki'l-Essat*, el-Merkez el-Alakat ed-Düveliyye, Cezayir, 2019, s. 13.

çıkarlarına ve bloktaki tüm devletlerin ortak menfaatlerine dayanan bir irade ve uzlaşya bağlıdır.¹³

Aynı bölgede yer alan birbirine komşu ülkeleri düşmandan ve silahlı dış tehditlerden korumak, ilgili ülkelerin toprak bütünlüklerinin güvenliğini sağlamak, doğal zenginliklerini korumak, ülkelerdeki yağma ve israfı engellemek, makul düzeyde ekonomik ve kültürel refahı temin etmek, sosyal adaleti ve siyasi bağımsızlığı sağlamak ve bu hedeflerle tutarlı her şeyi gerçekleştirmek için bölgesel güvenlik zaruri hale gelmiştir.¹⁴ Birleşmiş Milletler de küresel güvenliğin muhafaza edilmesi yoluyla toplu güvenlikten daha dar kapsamlı bölgesel güvenlik sistemlerinin oluşturulmasını desteklemiştir.

Milli güvenlikle yakın niteliklere sahip başka güvenlik çeşitleri de vardır. Bunlar; bölgesel sistemin birimleri arasında standart ve ilkelere uygun tartışmalar ve diyaloglar yoluyla vurgulanan taahhüt iş birliği anlamında “iş birliği güvenliği”; bölgesel sistemin birimleri içinde siyasi, ekonomik ve askeri konuları içeren “kapsamlı güvenlik” tir.

Başka bir güvenlik türü, istenen hedeflere ulaşmak için güvenlik birimleri arasında birliği sağlamayı amaçlayan “koordineli güvenlik”tir. Diğer bir güvenlik türü de belirli bir tehdit çerçevesinde birimler tarafından belirlenen, tüm kaynakların onunla başa çıkmak için yönlendirildiği ve bir birime yapılan herhangi bir saldırının hepsine yönelik bir saldırı kabul edildiği “toplu güvenlik”tir. Örneğin Avrupa’nın çatışmaları yasal ve düzenleyici kurumlara dayanmakta iken Güneydoğu Asya’da meydana gelen çekişme, diyalog ve tartışmaya dayalı olan iş birliği güvenliğine yakındır.

Körfez bölgesel sistemine gelince, buna en iyi yaklaşım toplu güvenliktir. Körfez bölgesel sistemi, Arap ve Ortadoğu bölgesel sistemlerinin bir alt sistemi olarak görülebilir. Coğrafi olarak yakın, ortak veya benzer bir tarihsel deneyime sahip siyasi birimlerden oluşur. Bu birimler Körfez İş birliği Konseyi ülkeleri ile Irak ve İran’dır.¹⁵

---

¹³ Seyrevan Arı Sadık Siyan, *el-İn’ikâsâtü’l-Cuğrafiyyetü’s-Siyâsiyye li Müşkileti’t-Tebyyyeti’l-İktisadiyye ala’l-Emni’l-İklîmi li Düvel Meclisi’t-Teâvün li Düveli’l-Halîci’l-Arabi*, (1. Baskı), (Safa Dağıtım), Amman, 2011, s. 43 – 44.

¹⁴ Siyan, *a.g.e.*, s. 43 – 44.

¹⁵ Siyan, *a.g.e.*, s. 43 – 44.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. IRAK'IN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1.Osmanlı Devleti Öncesi Irak

Modern Irak'ı anlamak için Irak'ın geçirdiği tarihsel aşamaları anlamak bir zorunluluktur. Modern Irak, birçok önemli siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeye tanık olmuştur. 1258 yılında Abbasi Halifeliğinin yıkılması, Moğolların istilasından başlamak üzere Irak'ı işgalci kavimlere açan bir kapı olmuştur. Bu da Irak tarihini, özellikle Arap medeniyet ve kültürünün başkenti olan Bağdat ve diğer Irak şehirlerini olumsuz etkilemiştir. Bu istilalar, gelişmiş olan medeniyeti pastoral bir çoban hayatına geri döndürmüştür ve Irak medeniyetine ve İslam'ın ilk zamanlarına kadar uzanan geniş tarihine olumlu anlamda yeni bir şey eklememiştir. Çoğunun Irak'ı istila eden kabilelere dayandığı pastoral kabile yapısı, Irak'ın gelişmiş birçok medeni unsurunu zayıflatmada büyük etkisi olmuştur. Bedevilik canlanmış, cehalet yeniden ve şiddetle yayılmış, eşkıyalar ortalığa saçılmış, şehir merkezleri boşalmış ve Irak'ın geneli ırkçılık, aşiretçilik ve kabileciliğin hâkim olduğu bir görüntü arz etmiştir. Bunlar, Irak şehirlerinin birçoğunun kaderini belirleyen doğal amiller haline gelmiştir. Irak, etrafındaki ülkelerin, emirliklerin ve pastoral kabilelerin kozlarını paylaştığı bir arena haline gelmiştir. Bu nedenle, Irak tarihi üzerine yapılan okumalarda, ister Moğolların işgaliyle sonuçlananlar olsun, isterse devletlerin çöküşü ve diğerlerinin yükselişinin ardından patlak veren çatışmalar olsun, sık sık büyük kanlı çatışmalara şahit oluruz. Tıpkı İlhanlı Devleti'nin çöküşünden sonra veya Irak'ın kontrolü için verilen diğer kanlı mücadeleler esnasında yaşananlarda, Timur'un fetihleri ve Celayirileri Irak'a geri getirme girişimi, ardından Timur ve Celayirilerin Kara Koyunlularla mücadelesi ve Safevilerin Irak'ı işgalinde gördüğümüz gibi, birçok kanlı savaşlar yaşanmıştır.¹⁶

1.2.Osmanlı Devleti Döneminde Irak

Osmanlı Devleti, miladi XIII. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Osmanlı, Irak'ı kuruluşundan ancak iki yüzyıl sonra, 1534'te Kanuni Sultan Süleyman'la (1520 – 1566) fethedebilmiştir. Bu uzun dönem boyunca devlet, kendisini diğer eski veya yeni devletlerden ayıran, kendine özgü bir karakter haline getiren dini ve dini olmayan pek çok olay ve deneyimler yaşamıştır.¹⁷

---

¹⁶ İnas Sadi Abdullah, *Tarihu'l-Iraki'l-Hadis 1258-1918*, 1. (Baskı), (Adnan Yayinevi), Bağdat, 2014, s. 13.

¹⁷ Ali el-Verdi, *Lemhat İctimaiyye min Tarihi'l-Iraki'l-Hadis*, (Şerif er-Rıda Yayınları), İran, 1969, c. 1, s. 33.

1.3.Osmanlı'nın Irak'ı Kontrolü

XVI. yüzyıl, güçlerinin ve büyüklüklerinin zirvesinde olan Osmanlı ve Safevi devletleri arasında şiddetli bir mücadeleye tanık olmuştur. 1514 yılında Çaldıran ovasında iki taraf arasında yaşanan şiddetli savaş, I. Selim'in (1512 – 1520) neredeyse hayatını kaybedecek olan Şah İsmail'e karşı zaferi ve Safevi Devleti'nin başkenti olan Tebriz'i işgal etmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁸ Safeviler Güneydoğu Anadolu'da Osmanlılara karşı direnmeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. 1516 yılında Mardin'in 15 km güneybatısında yer alan Koç Hisar'daki savaşta Osmanlı komutanı Bıyıklı Mehmed Paşa, Safevi ordusunun kaçması üzerine Amed (Diyarbakır) şehrine girmiştir. Bu muharebe, Osmanlıların kuzey Irak'ı kontrol etmelerini kolaylaştırmıştır. Böylece Osmanlılar, Irak'ın kuzey bölgesi ve Musul üzerindeki nüfuzlarını genişlettiler. Osmanlı Devleti, kuzey Irak üzerindeki kontrolü ile doğu sınırlarını Safevi tehdidinden korumuş oldu. Osmanlı'nın orta ve güney Irak üzerindeki kontrolü, Çaldıran Savaşı'ndan yirmi yıl sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Safevilerin direnişi olmadan büyük bir orduyla Bağdat'a girişine kadar gerçekleşmemiştir. Kanuni, fetihten sonra Kazımiye, Necef ve Kerbela'daki imamların türbelerini ziyarete gitmiştir. Safeviler tarafından yıktırılıp tahrif edilen İmamı Azam Ebu Hanife en-Numan'ın türbesinin yeniden yapılmasını emretti. Basra ise 1546 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiştir.¹⁹

1.4.Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimi

XVI. yüzyılda Osmanlılar, Irak'ın idari işlerini idari olarak şu eyaletlere* bölerler; İlk olarak Bağdat eyaleti, Irak'ın merkezindeki coğrafi konumu göz önüne alındığında önemli Irak eyaletlerinden biridir ve on sekiz sancağa bölünmüştür. Bu sancaklar şunlardır: Tugay merkezi olan Bağdat, Hille, Zinkabad, Kızılrabat, Sadiyye, Cevazir, Ramahiyye, Cenkule, (şu an Süleymaniye iline bağlı bir ilçe) Karadağ, (Şu an İran sınırları içinde yer alıp Halvan olarak da bilinir) Dertenk, Sammave, Bayat, Derne, Deh Bala, Vasıt, Kernet, Demirkapı, (Mandili yakınlarındaki) Kazzaniye, Keylan, (Salahiyye olduğu düşünülmektedir) al-Sah, Ammadiyye.²⁰ İkinci olarak Basra eyaleti. Basra'nın sancaklara veya idari birimlere ayrılması

¹⁸ Ali Şakir Ali, *Tarihu'l-Irak fi'l-Ahdi'l-Osmani*, (1. Baskı), (30 Temmuz Kitabevi), Ninova 1985, s. 20.

¹⁹ Ali, *a.g.e.*, s. 20.

* Eyalet: Sistem, idare ya da yönetimin uygulanması anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Osmanlı ıslahında ise, Osmanlı Devleti'ndeki en büyük idari birime verilen isimdir. Eyaletin başındaki yöneticiye, Arapça bir kelime olan Emirü'l-Ümera'nın tahrif olmuş hali Mir Miran rütbesiyle Beylerbeyi adı verilir. Bu terim, 1591 yılından itibaren resmi bir surette kullanılmıştır.

²⁰ Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak beyne'l-İhtilâleyn*, (el-Arabi Yayınevi), Bağdat, 1949, c. 4, s. 281 – 282.

konusunda tarihi kaynaklar farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklar da Basra'yı sancaklara ayırmamış, aksine vali tarafından idare edilen bir idari birim olarak görmüştür. Kaynaklar, Basra'nın idari taksim edilmemesini, kabile yapısına dayandırır. Bazı kaynaklar da Basra'nın sancaklara veya idari birimlere ayrıldığını, bunların sekiz sancak ve üç nahiye olduğunu aktarmıştır. Bu sancaklar şunlardır; Basra, Şeraş, Katif, Ğarraf, Sadr Suvib, Zekiyye, Mehrazi ve Kabban. Nahiyeler de şunlardır; Aşşar, Kuzey nahiyesi, Halk nahiyesi. Bu sayı, 1574 – 1575 yılları arasında 27 tugay ve 6 nahiyeye kadar yükselir. Diğer eyaletler de şunlardır; Rahmaniyye, Carur, Berber, Nehr Anter, Hammar ve Taşköprü. Üçünü olarak Ahsa eyaleti. Osmanlılar Ahsayı 1550'de fethettiler. Burayı sancaklara ayırmadılar, aksine tek bir idari birim olarak bıraktılar. Ahsa, 1623'te Sultan IV. Murat döneminde Irak eyaletlerinden biri oldu. Dördüncü olarak Musul eyaleti. Musul eyaleti, Kanuni Sultan Süleyman döneminde sancaklara ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Musul vilayetine özel kayıtlarının ve Musul'a özel 1544 – 1549 tarihlerine dayanan 195 nolu tapu defterinin gösterdiğine göre eyalet, şu beş sancağa ayrılmıştır; Eski Musul, Tikrit, Zaho, Ane, Keşşaf.²¹ Beşinci olarak Şehrizar eyaleti. Bu eyaletin sınırları net değildir, çünkü Osmanlı ve Safevi devletleri arasında silahlı bir çatışmaya sahne olmuştur ve yirmi bir sancağa bölünmüştür. Bazı tarihçilere göre, yirmi sancağa bölünmüştür. Bu sancaklar şunlardır; Suruç, Erbil, Kesnan, Şehribazar, Cenkule, Cebeli Hamrin, Hezzar Murad, Harir, Rudin, Til Tara, Sebe Zencir, İrdeman, Bak, Berneli, Balkas, Oşni, Kala Gazi, Marka, Horan ve Davdan.²²

1.4.1. İdari Organ

Osmanlılar, vilayet sistemlerinin arka planında, otoritenin tek bir yetkilinin elinde toplanmasının önüne geçmeyi hedeflemişler, böylece yetkilinin ayrılıkçı eğilimlerin ortaya çıkmasını engellemesini amaçlamışlardır. Bu nedenle, her eyaletteki idari organ, vali ve onun Kedhuda, alıcı, Reisi Küttab, Haznedar, Defterdar, vilayet merkezinde ve muhtelif kalelerde bulunan devletin nizami kuvvetlerinin başındaki Yeniçeri Ağası ve Kadı gibi memurlarından oluşuyordu. Bunların yanı sıra vilayetin en önde gelen memurlarından, halkın ileri gelenlerinden, müftü ve Nakibü'l-Eşraf'tan oluşan bir istişare divanı da vardı.²³

---

²¹ Ali, *a.g.e.*, s. 22 – 24.

²² el-Azzavi, *a.g.e.*, s. 285.

²³ Abdullah, *a.g.e.*, s. 232.

1.4.2. Osmanlı'da Vilayetlerin Askeri Güçlerinin Taksimi

Osmanlı'da vilayetlerin askeri taksimi şu şekildedir; Osmanlı merkezi hükümetine bağlı olan ve Kapıkulu olarak bilinen, görevi harici saldırıları püskürtmek olan *nizami kuvvetler*; doğrudan valiye bağlı olup, görevi iç güvenliği sağlamak olan *valilik kuvvetleri*; görevi kaleleri ve sınırları korumak olup, gönüllü ve atlı binicilerden olan *mahalli kuvvetler*; Portekizlerin, Arap Körfezi'ne bakan Basra'ya saldırılarını püskürtmek için Osmanlıların büyük önem verdiği *deniz kuvvetleri*.

Safevi Devleti tarafından yönetilen birçok isyan ve darbe nedeniyle Irak'taki siyasi durum istikrarlı değildi. Bu durum Yeniçeriler arasındaki anlaşmazlığa yol açtı. Bekir Subaşı'nın, yerine bir kız çocuğunu koyarak 1621 yılında bir grup yandaşıyla birlikte Bağdat'tan Orta Fırat'a gitmesi üzerine, muhalifler, ona karşı isyan etmek ve onu Bağdat'tan uzak tutmak için iyi bir fırsat buldular. Bu muhaliflerin başında, Yeniçerilere Bekir Subaşı'nın yönetimde tek başına kaldığını ve ondan kurtulmak gerektiğini anlatan Muhammed Ağa Kanber vardı. Bekir Subaşı, Muhammed Ağa Kanber'in isyanını öğrenince aceleyle Bağdat'a döndü, kaleyi kuşattı ve saldırı emri verdi. İsyan edenlerden olan Bağdat Valisi Yusuf Paşa saldırıda hayatını kaybetti. İsyancılardan kurtulduktan sonra Babı Ali'den paşalık talebinde bulundu. Ancak Sadrazam Kara Hüseyin Paşa bu talebi reddetti ve Bağdat'ın yönetimini Diyarbakır Valisi Süleyman Paşa'ya verdi. Bekir Subaşı bu duruma razı olmadı ve Sadrazam'ın kararını reddetti. Bekir Subaşı'nın isyan etmesi üzerine bu isyanı bastırmak için Osmanlı ordusu Bağdat'ı ağır bir kuşatma altına aldı. Subaşı teslim olmayıp Safevi Devleti'nden müdahale edip Bağdat'ı işgal etmesini istedi. Şah Abbas el-Kebir bu isteğe müspet karşılık vererek Bağdat'a ordu gönderdi. Osmanlı ordusunun komutanı Hafız Ahmed Paşa, kararını değiştirerek Bağdat eyaletini Bekir Subaşı'na verdi. Bağdat'ın sultana asi bir kimsenin elinde tutmak, Fars eyaleti olmasından daha efdaldi. Durumun kendi lehine olduğunu düşünen Bekir Subaşı, Şah'ın elçisini büyük bir nezaketle karşıladı ve İran seferinin masraflarını karşılamaya hazır olduğunu bildirdi. Ancak elçi, bu haberi Şah Bağdat eteklerine ulaştığında haber verebildi. 1623 yazında Safevi ordusu Bağdat'ı ağır bir kuşatma altına aldı.²⁴ Üç ay süren kuşatma, Bağdat halkını büyük zorluklarla karşı karşıya bıraktı. Bu dönemde Bağdat'ta kıtlık başladı, fahiş fiyat artışları oldu, insanlar hayvan leşleri yemeye başladı. Bu sefil karşısında, Subaşı'nın takipçileri ölümün pençesinden kurtulmak için her gece Şah'ın kampına sızmaya başladı. Safevi kuvvetleri Bağdat'a girdi ve

---

²⁴ Joseph Von, *Devletü Osmaniyye Tarihi*, Arapçaya Çev. Muhammed Ata, (el-Hilafetü'l-Ulya Yayınevi), İstanbul, 1335 h., s. 19.

Şubaşı'yla kardeşinin yanı sıra bunların etrafındaki kimseleri de idam ettiler. Ölümünden kurtulan diğer Bağdat sakinleri ise işkenceden kurtulamadılar.

Sultan IV. Murad'ın 1638'deki seferi: Sefer hazırlıkları Mart 1638'de başlamış ve ordunun Üsküdar'dan ayrılışından Bağdat'a varışına kadar 197 gün sürmüştür. Sultan 76 gün istirahat ve yolda kalarak, geri kalan sürede de ağır hareketle geçirmiştir.²⁵ 24 Aralık 1638'de Osmanlı kuvvetleri saldırıya geçmiş ve iki taraf arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Kırk gün süren bir kuşatmanın ardından Osmanlı ordusu Bağdat'a girmiştir. Sultan IV. Murad, Safevilerin yıktığı şehri yeniden inşa etmek için bir süre Bağdat'ta kalmış, İmam Ebu Hanife en-Numan ve Şeyh Abdül Kadir el-Geylani'nin türbelerinde tadilat yapılmasını emretmiştir. Sadrazam, Kara Mustafa Paşa'yı işlerini idare etmesi için Bağdat'ta bırakmıştır. Sultan Murad, Ocak 1639'da Bağdat'tan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.

1639'daki Kasrı Şirin Antlaşması: Sultan Murad tarafından Bağdat'ın fethinin üzerinden henüz bir yıl geçmeden, Osmanlı ve Safevi devletleri arasında, Bağdat'ın Osmanlı Devleti'nin mülkiyetinde kalması konusunda mutabık kalınan bir barış anlaşması imzalanmıştır. Safevi Devleti de Bağdat'a karşılık Ermenistan bölgesindeki Erivan şehrini almıştır. Bu barış anlaşması, türünün ilk örneği olarak, iki devlet arasında ciddi bir savaş ya da çatışma yaşanmaksızın doksan yıl süren en önemli barış anlaşmalarından biridir.²⁶ Safevi Devleti ile barış yapıldıktan sonra aşiretlerin kendi içlerinde anlaşmazlıklar ve isyanlar başlamış, kabile şeyhleri güneydeki şehirlerin kontrolünü ele geçirmiş, Bedevi akınları çoğalmış, vergi ve harçların alındığı emirlikler kurulmuştur. Bu durum Bağdat'taki merkezi hükümetin otoritesini zayıflatmış ve Şammar kabilesi ile Mevali kabilesi arasında yaşanan ve yirmi yıl sürüp Şammar kabilesinin zaferi ile sona eren savaşlar da dahil olmak üzere iç çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bağdat ve diğer şehirlere giden kabilelere yönelik yağma ve talan çeteleri de ortaya çıkmıştır. Gücü ve bilgeliği ile öne çıkan Hasan Paşa, 1704'te Bağdat'ın yeni valisi olarak atanmıştır. Bir ordu hazırlatarak Musul'a doğru sefere çıkmış ve yağmacıları kuşatıp onlara ağır bir hezimet yaşatmış, birçoğunu öldürmüştü ve liderlerini de tutuklamıştır. Ordudaki askerler, kadınlara dokunmaksızın haydutların mallarını yağmalamış, ardından muzaffer olan ordu Bağdat'a dönmüştür.²⁷

---

²⁵ Ali, *a.g.e.*, s. 61.

²⁶ el-Verdi, *a.g.e.*, s. 89.

²⁷ Abdurrahman b. Abdullah b. el-Hüseyn es-Süveydi, *Hadikatü'z-Züvera fi Siyeri'l-Vüzera*, Tahkik: Sefa Hallusi, (ez-Zaim Matbaası), Bağdat, 1962, s. 18.

Persler, Nadir Kali önderliğinde 1733 yılının ilk günlerinde Vali Ahmed Paşa döneminde Bağdat'ın kontrolünü ele geçirmek için Buhruz tarafından Diyala Nehri'ni geçerek yeni bir isimle geri dönmüşlerdir. Bağdat'a doğru ilerlemişler ve Rassafe tarafını kuşatmışlardır. Dicle'yi geçmek için yapılan birkaç nafîle girişimin ardından, nihayet Bağdat'ın birkaç mil kuzeyinde Avrupalı bir mühendisin yardımıyla nehir üzerinde bir köprü inşa etmişlerdir. Böylece Bağdat'ı her yönden kuşatmayı başarmışlardır. Kuşatmanın olumsuz etkileriyle şehirdeki erzak kaynağı kesilmiş ve gıda fiyatları yavaş yavaş yükselmeye başlamıştır. Nadir Kali, Osmanlı topçularının olması, dayanıklı bir seddin ve şehri savunan askerlerin bulunması nedeniyle Bağdat'a doğrudan saldıramayacağını anlamış ve şehri ağır bir kuşatma altına almıştır. Kuşatmanın ağır etkileri üzerine şehirde kıtlık artmış, insanlar kedi ve köpek eti yemeye başlamıştır.²⁸ Yedi ay süren kuşatmada Ahmed Paşa, askerlerinin moralini yükseltmek için çeşitli yöntemler denemiş, onların aralarında dolaşarak cesaret vermeye çalışmıştır. Bağdat'tan adamlar görevlendirerek, kuşatmayı delip Bağdat'a gelmelerini, kurtarıcı yardımın gelmek üzere olduğunu halka duyurarak moral vermelerini istemiştir. Nihayetinde İstanbul'dan Bağdat'a altı ay süren bir yolculuğun ardından Osman Paşa el-Uruç liderliğindeki Osmanlı ordusu gelmiş ve Beled bölgesi yakınlarında savaş patlak vermiş, şiddetli çatışmaların ardından Osman Paşa, İran ordusunu mağlup edebilmiş ve Bağdat'taki kuşatmayı kaldırmıştır. Üç ay sonra, Nadir Kali, Osman Paşa'dan intikam almak üzere güçlerini toplayıp geri dönmüştür. Nadir Kali, Kerkük'te kamp kuran Osman Paşa ve ordusunun üzerine yürümüştür. Savaşta yenik düşen Osman Paşa, burada hayatını kaybetmiştir. Safevi ordusunun muhasaraya almak için Bağdat'a yöneldiği sırada Safevi ailesi tarafından İran'da bir isyan çıkarıldığı haberi Nadir'e ulaşmış ve kuşatmayı yapmış olan Nadir Kali, Bağdat valisi Ahmed Paşa'dan Bağdat kuşatmasını savaşız bir şekilde sona erdirmeyi teklif etmiş ve Ahmed Paşa da bunu kabul etmiştir. Ardından İran'daki durumu kontrol altına almak için Nadir geri çekilmiştir.

1.4.3. Osmanlı Devleti'nin Irak Üzerindeki Doğrudan Kontrolü

16 Eylül 1831'de Halep Paşası Ali Rıza, Bağdat'ı doğrudan Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına almak ve Memlûklerin buradaki yarı bağımsız egemenliğine son vermek için hazırlanan bir ordunun başında Bağdat'a girmeyi başardı. Bağdat şehrindeki veba hastalığı ve Ali Rıza Paşa'nın kuşatması esnasında şehirde meydana gelen Dicle nehrinin taşıp şehri sular altına alması, Mümlüklerin şehirdeki son valisi olan Davud Paşa'nın (1817 – 1831) teslim

---

²⁸ el-Verdi, *a.g.e.*, s. 111.

olmasına neden oldu.²⁹ Ali Rıza Paşa'yla birlikte Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ı kontrol ettiği Memlûk hakimiyetinin sona ermesinden sonraki dönem, Safevi işgali ve beraberinde cereyan eden iç ve dış olaylardan sonraki en kötü dönem olarak kabul edilir.

Bağdat'ın Memlûk valilerinin elinden geri alınarak başkent İstanbul'un doğrudan yönetimine tabi olması, Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından başlatılan geniş ıslahat hareketine denk gelir. Bu ıslahat hareketinin tezahürlerinden biri de Bağdat'ın ayağa kaldırılması olmuştur. 1839'da halefi Abdülmecid'in (1839-1861) ıslahat fermanını Gülhaneyi Şerif Hattıyla ilan etmesi üzerine "Tanzimat Dönemi" başlamıştır. Devletin neredeyse tüm yasalarını ve sistemlerini Avrupa sistem ve yasalarına dayalı olarak çıkardığı Tanzimat dönemi, iki padişah Abdülmecid ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemi sonunda bir Ortaçağ devletinden, anayasa, kanun ve yönetmelikleri olan modern bir devlete dönüştüğü söylenebilir. Sultan II. Mahmud'un saltanatının ikinci yarısında başlattığı ve Tanzimat dönemi boyunca devam eden reformlar, yavaş yavaş Bağdat vilayeti de dahil olmak üzere devletin tüm vilayetlerine sızmıştır. Gülhane fermanının yayınlanmasını takip eden otuz yıl boyunca Osmanlı tanzimatı tarafından üretilen kanun ve yönetmelikler dizisi, bu ve diğer tüm vilayetlerde değişen derecelerde uygulanma yolunu bulmuştur.³⁰ Devletin yönetim sistemleri, idari organ ve kurumlarında uygulamayı planladığı reform kararname, Bağdat vilayetine de ulaşmıştır. Bu kararnamedeki en önemli hususlar şunlardır:

1- Devletin vatandaşlarının canını, malını ve namusunu koruma arzusuna ilişkin Gülhane kararnamesinde belirtilenlerin desteklenmesi. Ayrıca 1856 fermanı ile ele alınan konuların çoğunun ve Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar arasındaki eşitlik meselesinde büyük bir açılımın ifade edildiği Gülhane fermanında belirtilen hususların desteklenmesi.

2- Mahkemelerin çalışmalarını organize etmek, ticaret ve ceza davalarında Müslüman ve gayrimüslimleri aynı mahkemelerde yargılamak.

3- Hapishaneleri düzenleme ve reform yapma, işkenceyi kaldırma ve güvenlik dairelerinin (zabtıye) çalışmalarını yeniden düzenleme sözü.

4- Mülk ve gayrimenkullerin satışı ve elden çıkarılmasına ilişkin özel kanunlar koyma. Ülkeleriyle yapılan özel düzenlemelere göre yabancıların ülkede gayrimenkul sahibi olmalarına izin verilmesi.

---

²⁹ Cemil Musa en-Neccâr, *el-İdâretü'l-Osmaniyye fi Vilâyeti Bağdât*, (1. Baskı), (Medbuli Kitabevi), Kahire, 1991, s. 21.

³⁰ en-Neccar, *a.g.e.*, s. 22.

5- Vergi toplama sisteminin reformu, özellikle öşür (tarımsal arazi vergileri), tahsilat taahhüdü yöntemini yasaklamak ve ihlal edenleri cezalandırmak.

6- Devlette reform yapma, ithalatının ve harcamalarının yıllık kayıtlarının düzenlenmesi üzerinde çalışma.

7- Devlet memurlarının maaşlarını gözden geçirme ve iyileştirme; memur seçme yöntemlerini düzenleme ve yolsuzluk, rüşvet ve adaletsizlikle suçlananları cezalandıracak kanunlar çıkarma.

8- Akarsuları ıslah ederek ve yeni yollar açıp olanları iyileştirerek tarımı ve ticareti iyileştirmek ve canlandırmak.

9- Yabancı bilgi ve bilimlerden istifade etme.³¹

Bu büyük ıslahat hareketlerinden, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından (1876-1909) ve 1876'da Osmanlı Anayasası'nın yayınlanmasından sonra, Osmanlı kurumlarındaki bu idari gelişme Osmanlı Devleti'nin vilayetlerine de olumlu yansımıştır.

1.4.4. Mithat Paşa'nın Valiliği Döneminde Bağdat'taki Osmanlı Reformları

Mithat Paşa, Bağdat'a vali olarak atanması üzerine, devlet işlerinin idaresinde, şartlarının düzeltilmesinde ve yönetim sisteminin yeniden düzenlenmesinde kendisine yardımcı olmak üzere bizzat seçtiği bir dizi memur eşliğinde 30 Nisan 1869'da Bağdat şehrine gelir. Mithat Paşa döneminde Bağdat vilayeti her alanda büyük ilerlemelere sahne olmuştur.³² İdari, örgütleyici ve hızlı bir şekilde uygun karar verme kabiliyeti ile Osmanlı Devleti'nin en önemli valilerinden biri olarak kabul edilir.

Mithat Paşa, vilayetin mali sistemini ve idaresini ıslah etmiş, yakacak odunun beşte biri ve inek kafa vergisi gibi "engelleyici ve taciz edici"³³ olarak tanımlanan bazı yerel harç ve vergileri kaldırmıştır.³⁴ Ayrıca, şeker kamışı tohumlarının gümrük vergilerinden muaf tutulduğunu duyurarak çiftçileri ekime teşvik etmiştir.

Orduda mecburi hizmet kanununu ilk uygulayan Mithat Paşa olmuştur. Erken safhalarda karşılaşılan zorluklara rağmen bu kanunu Bağdat vilayetinin geri kalanında da uygulayabilmiştir.³⁵

³¹ Bkz: Ferid Muhammed, *Târîhu'd-Devletü'l-Ulyâ'l-Osmaniyye*, (el-Cil Yayinevi), Beyrut, 1977, s. 256 – 260.

³² Bkz: en-Neccar, *a.g.e.*, s. 149.

³³ John Gordon Lorimer, *Delilü'l-Haliç el-Kismü't-Tarihi*, Arapçaya Çev. Emir Katar Ofisi, Doha, 2008, c. 4, s. 2118.

³⁴ Lorimer, *a.g.e.*, s. 2118 – 2119.

³⁵ Bkz: Sıddık ed-Dehlûcî, *Midhat Başa*, (ez-Zaman Matbaası), Bağdat, 1952, s. 35 – 36.

Bağdat şehri genelinde *Raşidiye Sivil Okulu, Raşidiye Askeri Okulu ve Sanayi Okulu* gibi modern okullar açmıştır. Mithat Paşa dönemine kadar vilayette modern okulların açılmamış olduğunu belirtmek gerekir.³⁶ İlk ve orta okullarıyla da özel ilgilenmiştir.

Tapu sistemi ve aşiretlerin yerleşimi: Mithat Paşa, uyguladığı dikkatli ve ikna edici politikalarıyla kabile reislerini bazı yeniliklerin gerekliliğine ve toprakları üzerinde şehirleşmenin ve devlet tesislerinin kurulması gerektiğine ikna etmiştir. Ayrıca, takas mülkiyeti yoluyla toprak mülkiyeti sorunlarını çözmeyi, halkı toprağa bağlamayı ve nehirleri kullanarak tarım yapmaya teşvik etmeyi amaçlamıştır.³⁷

Mithat Paşa, ülkenin Irak genelinde, Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere üç vilayete ayrılan Irak'ta kazaların sancaklarla bağlandığı büyük idari merkezlerle idaresini tanzim etmek için 1864'te çıkarılan Osmanlı Vilayetler Kanununa dayanıyordu. Mithat Paşa, kara ve nehir yollarına ilgi duymuş, Osmanlı nehir idaresini kuran ilk kişi olmuş, yeni gemiler almış, iç ve dış nakliye hareketinin aktif olarak nezaretini yapmıştır. Ulaşım alanında Bağdat – Kazimiye tramvayını inşa etmiştir. Yargı düzeyinde, yürütme ve yargı erklerinin ayrılığı ilkesini benimsemiştir. Mithat Paşa matbaacılıkla da ilgilenmiş ve Vilayet Matbaası adında bir devlet matbaası kurarak, Irak'ta yayınlanan ilk gazete olan *ez-Zevra Gazetesi* adında hem Arapça hem de Türkçe olarak yayınlanan resmi bir gazete çıkarmıştır. 1870'te Nâsiriye, 1872'de ise *Rammadi* şehirlerini inşa etmiştir. Bağdat'ta hastaneler inşa etmiş, demir fabrikaları ve pirinç işleme tesisleri kurmuştur.³⁸ Mithat Paşa, 1872'de istifa edip Bağdat'tan ayrılana kadar her alanda gösterdiği büyük başarılarından dolayı Irak'ta yönetime gelen en önemli Osmanlı valilerinden biri olarak kabul edilir. Osmanlıların Irak'a olan ilgileri, kalkınma ve modernitenin araçlarını Irak'a sokma suretiyle devam eder. Bağdat Valisi Namık Paşa, (1899-1902) Bağdat ile yakın bölgeler arasında yolcuları taşıyan atların çektiği arabalı ağ kurmuş ve bazı aileler ve büyük tüccarlar kuruluşuna ortak olmuştur. Daha sonra 1907'de Bağdat ile Halep arasında yolcu taşımacılığı yapan *Osmanlı Tekerlek Şirketi* kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Bağdat ile yakın şehirler arasında yolcu taşıyan özel bir şirket ve Bağdat ile diğer şehirler arasında yolcu taşıyan birkaç araba vardı. Bağdat vilayetindeki ilk tren 1914 yılında inşa edilmiş ve hat, Birinci Dünya Savaşı'ndan haftalar sonra Samarra şehrine kadar ulaşmıştır.³⁹

³⁶ Cemil Rıza Musa, *Tarihu't-Ta'lim fi'l-Irak Münzü Ahdi'l-Vâli Midhat Paşa Hatta Nihâyeti'l-Hukmi'l-Osmânî 1869-1918*, Kahire Üniversitesi, Daru'l-Ulum Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Kahire, 1989, s. 67 – 72.

³⁷ Abdullah, *a.g.e.*, s. 443.

³⁸ Abdullah, *a.g.e.*, s. 443 – 446.

³⁹ Bkz: en-Neccâr, *a.g.e.*, s. 104 – 106.

1.5.Saddam Hüseyin Rejiminden Önce Irak

Irak'taki kraliyet sarayı, siyasi karar almanın en önemli merkezlerinden birini temsil eder. Irak'taki monarşi, saltanatı boyunca sömürgeciliğe olan bağlılığını göstermiş ve Ortadoğu'daki hırslı hedeflerine ulaşmak için halkın arzularından uzaklaşmıştır. Tüm dünya ülkelerinin Suriye'ye bir saldırı olması durumundan yanında olmasına rağmen Suriye işlerine müdahalede bulunması bu bağlamda ele alınmalıdır.⁴⁰ Mısır, Suriye'nin yanında durmak için 13 Ekim 1957'de Lazkiye limanına kuvvetlerini göndermiştir.⁴¹ Süveyş krizi dolayısıyla Mısır'a üçlü saldırı karşısında sarayın yüz kızartıcı tutumu bir diğer örnektir.

Irak'ta monarşik düzenin sahibi, siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları kötüleştirmiş ve aynı zamanda yönetici aile arasındaki siyasi çatışmalar nedeniyle monarşide kargaşa ve dengesizlik artmıştır. Bu da duraksamayan bir ulusal hareketin kurulmasına yol açmıştır. Daha ziyade, Kral II. Faysal'ın yeni bir hükümdar olarak taç giymesiyle halktaki maya tutmuştur. Yeni yönetim döneminde durum kötüleşmiş ve sonunda bakanlığın otoritesinin artması monarşinin yıkılmasına ve 14 Temmuz 1958 devrimi ile Irak'ta cumhuriyetin ilanına yol açmıştır.

Ortadoğu'da İngiliz sömürge hükümetine bağlı iki karar alma okulu vardı. Bunlar, şunlardır:

1- *Kahire Okulu:* Irak'ın dolaylı olarak, İngiliz işgal kuvvetlerinin denetimi altında yönetilmesi çağrısında bulunuyordu.

2- *Hint Okulu:* Irak'ın Yahudileştirilmesi için çağrıda bulunmakla birlikte, Irak'ın doğrudan yönetilmesi çağrısında da bulunuyordu. İngiliz Sömürge Bakanlığı, Hint Okulu'nu desteklemiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve istihbaratından, Irak'ın işgalci devletin siyasi ve ekonomik çıkarlarını garanti eden bir ulusal yönetime sahip olması gerektiği yönünde başka görüşler de vardı. Hint Okulu ve Kahire Okulu tarafından ortaya atılan öneriler, Ortadoğu meselelerinde uzmanlaşmış bir ofis olan istihbarat ve güvenlik unsurları tarafından yürütülüyordu. Bunlar, Arap halklarının doğasının tamamen farkındaydılar ve Sömürge Bakanlığı'na önerilerde bulunuyorlardı.

Buradaki üçüncü bir okul ise, Lord Curzon başkanlığındaki Dışişleri Bakanlığı tarafından idare edilen okuldur.

⁴⁰ Salah el-Ikad, *el-Meşriku'l-Arabi (1945 – 1958), el-Irak, Suriyye, Lübnan, el-Kahire*, (Kahire Yay.), Kahire, 1967, s. 123.

⁴¹ Ahmed Abdül Kerim, *Edvau ala Tecrübeti'l-Vahde*, (Atlas Kitabevi), Şam, 1962, s. 81.

Irak'ta meydana gelen ayaklanmalar, Irak'ı doğrudan yönetmenin zor olduğu görüşünü pekiştirmiştir. Bunlardan en önemlisi olan el-Aşri isyanının patlak vermesiyle İngiliz işgal güçlerinin insan ve maddi kayıplardan dolayı İngiliz kamuoyunun vergilerle toplanan paraların israf edilmesi gerekçesiyle karşı duruşu olmuştur. Askerlerin geri çekilmesi gereği İngiliz iç siyasi meselesi haline gelmiştir.

1.5.1. Irak'ın Kuruluşu

Irak devletinin kurulması, Osmanlı devletlerinin Fransa ve İngiltere arasında bölünmesini öngören Sykes-Picot Anlaşması sonucunda gerçekleşmiştir. 1920'de kurulması ise, İngiliz işgaline ve Irak'ın İngiltere'ye ilhakına hazırlık telkinleri politikasına karşı Irak'ta patlak veren Yirminci Devrim (1920 Büyük Irak İsyanı) sonucunda gerçekleşmiştir. Bu, İtilaf devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan tek bir Arap devleti olarak bağımsızlık kazanmaları için Araplara verdikleri sözleri yerine getirmemeleri nedeniyle Arap dünyasında meydana gelen bir dizi ayaklanmadır. Devrim önce sivil itaatsizlik olarak başlamış ve ardından silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Bu da İngiliz Sömürge Bakanı Winston Churchill'in katıldığı, Mısır'daki 1919 isyanını, Irak'taki yirminci devrimi, Yemen, Suriye ve Filistin'deki ayaklanmaları görüşmek üzere Kahire Konferansı'nın düzenlenmesine yol açmıştır. Bu ülkelere Sykes-Picot Antlaşması'nın uygulamak adına Osmanlı eyaletlerini bölerek sınırlı bir bağımsızlık verilmesi kararlaştırılmış ve şekli bir bağımsızlık verilmiştir. Bu ülkeler, İngiltere ve Fransa'nın üzerlerindeki egemenliğini kolaylaştıran anlaşmalara bağlanmıştır.⁴²

Petrol, ekonomik kalkınma ve özellikle orta sınıftan yeni nesil Iraklıların kalkınması ile Irak'ın koşulları ve yönetim sistemleri arasındaki dinamikler noktasında bir ilişki vardır.⁴³ İngiltere, Birinci Dünya Savaşı ve 1920'de Irak üzerindeki mandasını ilan etmesinden sonra Iraklılardan oluşan bir geçici hükümet kurmaya çalışmıştır. Irak Krallığına aday olan birçok isim arasından Abdurrahman en-Nakib el-Keylani başkanlığında ilk Irak geçici hükümeti 25 Ekim 1920'de kuruldu. İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından krallığa aday gösterilen diğer bazı isimler de şunlardır; Emir Hazal, Şeyh el-Mahmara, Talib en-Nakib, Hadi Paşa el-Umri, Hazal, Hakim Necd Abdül Aziz bin Suud, Ağa Han, İranlı Vali Bişteguh, Nuri el-Yasiri, Salim el-Hayyun. Bunlar monarşi sistemini savunuyorlardı. Nihayetinde Faysal b. Şerif Hüseyin Irak'ın kralı olmayı başardı. Ardından İngiliz çıkarlarını gözetmek için devletin kurulması

⁴² Vesim Rifat Abdül Mecid, *el-Irak el-İnkılabi*, (el-Cevahiri Yay.), Bağdat, 2015, s. 13.

⁴³ Kemal Dib, *Mevcüzü Tarihu'l-Irak, Min Sevrati'l-Işrin ile'l-Hurubi'l-Emrikiyye ve'l-Mukaveme ve't-Tahrir ve Kiyami'l-Cumhuriyyeti's-Saniyye*, (1. Baskı), (el-Farabi Yay.), Beyrut, 2013, s. 46.

yönünde adımlar atmaya başladı. Bu çıkarların ancak monarşi sistemiyle ya da çıkarları İngiliz hükümetiyle bağlantılı olan belirli bir aileyle gözetilebileceği açıktı.⁴⁴

Yirminci devrim, iki taraf arasındaki eşitsizliğe rağmen, Irak ve Iraklıların kaderinde büyük bir dönüm noktası olmuştur ve küçümsenmeyecek bir şeyi başarmışlardır. Elde ettiği önemli sonuçlardan biri Irak – İngiliz ilişkilerinin tanzimi ve İngilizlerin Irak ile ittifak anlaşması yapması olmuştur. İngiliz işgal kuvvetlerine en yakın aday olan ve onlar için güvenilir bir müttefik olan Emir Faysal'ın Irak Kralı olarak seçilmesi ile ilgili tüm sorunlar çözüldükten sonra Kral Faysal, 23 Haziran 1921'de vapurla Basra limanına gelir ve onun için resmi bir karşılama töreni düzenlenir. Emir Faysal, beraberinde Mr. Cornwallis, özel sekreteri Rüstem Haydar ve üç arkadaşının yanı sıra, Muhammed es-Sadr, Yusuf el-Süveydi, Muhsin Ebu't-Tabih ve Ali Cevdet gibi kaçak bazı Iraklı liderlerle birlikte 29 Haziran 1921'de Bağdat'a ulaşır. 23 Ağustos 1921'de Bağdat'taki Kışla Meydanı'nda taç giyme töreni yapılır. Törende, Faysal'ın Irak tahtına geçmesi için yapılan özel oylamaya katılan ve %97 oranında Faysal lehine oy kullanan tugay temsilcileri hazır bulunur. Kerkük ve Süleymaniye tugayları ise burada bulunmazlar. Taç giyme törenine farklı mezhep ve sınıflardan temsilciler de katılır.⁴⁵ Kralın belirlenmesi işi sona erdikten sonra İngiliz işgal kuvvetleri, Sykes-Picot sömürge anlaşmasına uygun olarak yapmış oldukları sınırları çizme görevine başlar ve bir Arap şehri olan Ahvaz'ı Pers devletine verir. I. Faysal'ın seçilmesi, Fransız işgal güçleri tarafından Suriye'den kovulmasından sonra İngiltere ile önceden yapılmış olan bir anlaşmaya dayanıyordu. Bu anlaşma, "Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt kurulmasına karşı çıkmama konusundaki Yahudi Ajansı Weizmann'ın başkanı ile kendisi arasında yapılan anlaşmayı uygulayarak İngiliz çıkarlarını korumak" şeklindeydi.

Irak, ulusal yönetimi yirminci devriminin kurbanlarının kafatasları üzerine kurduğu için işlerini tanzim etmekte özgür değildi. Hatta manda kısıtlamaları, bakanlıkların kurulmasını manda devletine danışmaya bağlı hale getirmek zorunda bırakmıştı. Irak'ın modern hayatın zorlu şartlarında tek başına yürüebilmesi için Milletler Cemiyeti'ne tavsiyede bulunmak ve yardım sağlamak sorumluluğu vardı. Böylece Bağdat'taki İngiliz Akreditasyon Evi, anayasal hükümet sisteminin uygulanmasında etkin bir rol oynamıştır. Irak'ın bakanlıklarında, tüm yüksek dairelerin ve genel müdürlüklerinde bulunan İngiliz danışmanlar, kamu işlerinin

---

⁴⁴ Belkıs Muhammed Cevad, "Kıraetü fi Tesisi'd-Devleti'l-Irakıyye 1921 el-Ehdaf ve'n-Netaic", *el-Ulumü's-Siyasiyye Dergisi*, S. 41, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2010, s. 7.

⁴⁵ Abdül Mecid, *a.g.e.*, s. 15 – 16.

yürütülmesinde mutlak bir hakimiyete sahiptiler.⁴⁶ İngiliz işgali, bağımsız ve egemen bir devlet kurma hayalini ortadan kaldırmıştır. Bu, Arap işgalci kuvvetlerinin bağımsızlık verme karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girme aldatmacasıydı. Irak devletinin inşasına dair adımların tamamlanmasına binaen Irak ordusunun kurulması fikri 6 Ocak 1921 tarihinde önerilmiştir. Kurulma fikri, Irak hükümetinin kurulmasından önce ve üçüncü Abdurrahman el-Nakib hükümetinin gölgesi altında, Kral Faysal'la birlikte Suriye'den gelen ve sayıları 300'ü bulan az sayıda şerif ailesinden memur tarafından ortaya atılmıştır.⁴⁷

Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim tecrübesi edinen Iraklıların yanı sıra, İngilizleri ve Hintlileri kamu işlerinin idaresinde uzman ve danışman olarak istihdam etmiştir. 1925'te ilk Irak anayasası onaylanmıştır. Fikirleri Londra'daki Sömürge Bakanlığı tarafından geliştirilmiş, maddeleri ise Avrupa anayasalarına göre yazılmıştır. Anayasa, parlamentoya sunulmadan önce bir Irak ve İngiliz komitesi tarafından gözden geçirilmiştir.

Mandanın, manda egemenliği altında bulunan ülkenin hakları ve kaderleri üzerinde idari, maddi ve askeri egemenliği vardır. Irak'ın bağımsızlığını kazanmaya ve Milletler Cemiyeti'ne girmeye ihtiyacı vardı. Irak'ı 1933'te Milletler Cemiyeti'ne ulaştıran 1930 tarihli antlaşma olmuştur. Bu arada Kral Faysal vefat etmiş, yerine oğlu Kral Gazi geçmiştir. Kral Gazi, babasında bulunan yönetim sanatlarının hiçbirine sahip olmayan deneyimsiz bir genç adamdı. Saltanatı sırasında kraliyet sarayının siyasi ağırlık merkezi ve Irak'ın iç ve dış politikasının ana motoru olma rolü sona erdi. Ulusal güçleri ve çıkarları yanı sıra İngiliz Büyükelçiliği ve ona bağlı siyasi ve sosyal güçlerin yönelimlerini dengeleyemedi. Bu durum, huzursuzluğa yol açmıştır.⁴⁸ Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne katılımı, işgal makamlarının veya sözde Manda makamının iradesi doğrultusunda olmamıştır. Bu, daha ziyade, Irak'ın servetini çalan ve Irak halkının farklı grupları arasında kaosa neden olan Manda yönetimini sona erdirmek için büyük halk desteğinin yanı sıra, askerlik kurumu ve onun özgür subaylarınca uygulanan büyük baskıyla olmuştur. Kral Gazi'nin popülaritesi, ulusal rolünü ve bağımsız bir ulusal hükümet talebini açıklamasından ve İngiliz müdahalelerini reddetmesinden sonra Irak sokaklarında artmaya başlamıştır. Bekir Sıddiki, askeri bir darbeye Yasin el-Haşimi hükümetini değiştirmeye çalışmış ve darbeyi başarıya ulaştırmıştır. Ancak birkaç ay sonra Bekir Sıddiki öldürülmüş ve darbe sona erdirilmiştir. Kral Gazi de 4 Nisan 1939 gecesi bir

---

⁴⁶ Abdür Rezzak el-Hüsni, *Târîhu'l-İrâki's-Siyâsi'l-Hadîs*, (7. Baskı), (er-Ravâfid Basım Yayımevi), Beyrut, 2008, s. 5.

⁴⁷ Cevad, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁸ Muhammed Süheyl Takuş, *Târîhu'l-İrâki'l-Hadîs ve'l-Muâsir*, (1. Baskı), (en-Nefâis Basım Yayımevi), Bayrut, 2015, s. 7.

trafik kazasında ölmüştür. Parmaklar, İngiliz işgal güçlerine ve onlarla iş birliği yapanlara yönelmiştir ve olayın Manda yönetimine karşı duruşu nedeniyle planlandığı söylenmiştir. Yerine küçük oğlu Faysal geçmiş ve amcası Abdül İlah, reşit olana kadar onun yerine göreve niyabet etmiştir. Saltanatının başlangıcında İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve 1945'e kadar sürmüştür. Irak'ın İngiliz hegemonyası altında olması ve iç işlerine İngiliz müdahalesinin devam etmesi nedeniyle, Taha el-Hâşimî hükümetine ve İngiliz Manda kuvvetlerine karşı 1941'de Râşid Ali el-Keylânî liderliğindeki Mayıs isyanı gerçekleşmiştir. Otuz gün süren muharebeler sırasında Manda kuvvetleri tüm şehirleri kontrol altına almış ve Irak'ta kalan Hür Subayları tutuklanarak idama mahkûm etmiştir. 1945'te Irak, Arap Devletleri Ligi'nin kurulmasına katkıda bulunmuş, ayrıca Birleşmiş Milletler Şartı'nı imzalamıştır. Bunu, Iraklıların 1930 antlaşmasını, Birleşmiş Milletler Şartı ilkeleriyle çeliştiği için değiştirme talebi izlemiştir.⁴⁹

İşgalin sonuçları ve işgal tarihinden bağımsızlık sonrasına kadar Irak'ta meydana gelen isyanların nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- 1- İngiliz işgal güçleri, Arap halklarına vaat ettikleri bağımsızlık sözünü tutmaması, bilakis bunun yerine örtülü bir sömürgecilik olan Manda'yı dayatması.
- 2- Sömürgeci çıkarlarını gerçekleştirmek için Irak yönetimindeki sadıklarını ve destekçilerini dayatması.
- 3- Kral Gazi'nin öldürülmesine ilişkin koşullar ve hadisenin nedenlerine ilişkin çeşitli tıbbi raporlar bağlamında parmaklar, Britanya, Nuri Said ve Abdül İlah'ı gösteriyordu. Özgür subayların parlak isimleri olan 1941 Mayıs isyanının liderleri isyanın başarısız olmasından sonra idam edildiler. Bu eylem ve işlerin, işgal yönetimine ve ortaklarına karşı öfke duyguları meydana getirmesi.
- 4- Filistin Nekbe'si ve işgalci Siyonistlerin sözde devleti ilan etmesi, sözde devletin ilan edilmesinin ana nedeni oldukları için başta Irak halkı olmak üzere Arap halklarının İngiltere'ye ve destekçilerine karşı öfke duygularını ortaya çıkarması.
- 5- Irak'ın bölgedeki sömürge projelerine bağlanmak istenmesi.
- 6- Nur Said hükümetinin Mısır'a yönelik otuzlardaki saldırganlık karşısındaki bitkin konumu.

İngiltere'ye bağlı monarşiden kurtulmak ve Amerika'ya bağlı bir cumhuriyet rejimi kurmak için "Amerikan istihbaratının" desteğinin yanı sıra bu sebepler üzerine, monarşiyi sona

---

⁴⁹ Takuş, *a.g.e.*, s. 7.

erdiren ve Irak'ta cumhuriyet sisteminin kuruluşunu ilan eden 14 Temmuz 1958 devrimi gerçekleşti.

1.5.2. Musul Sorunu

Musul, Irak'ın en önemli tarım alanlarından biri olan verimli toprakların ve çok miktarda petrol ve diğer madenlere sahip olmanın yanı sıra kuzey, doğu ve batı olmak üzere üç coğrafi yönün kesişim noktası olması dolayısıyla önemli bir yere sahiptir. Musul, Irak'ın geri kalan bölgeleriyle birlikte, Kanuni Sultan Süleyman tarafından ele geçirildiği zamandan 1918 Mondros Mütarekesi sonrası İngiliz ordusu tarafından işgal edilene kadar yaklaşık 400 yıl Osmanlı kontrolünde kalmıştır.⁵⁰

Musul sorunu Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkmıştır. Türk kuvvetleri kuzey Mezopotamya'dan (Irak) çekilmiş ve Fransız kuvvetleri fırsatı değerlendirerek 1916'da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre kendi payına düşen Musul Vilayeti'ne girmiştir.

Irak aşiretleri Fransız kuvvetlerine şiddetli bir direnişle karşılık vermişler ve Fransız kuvvetleri Suriye'ye çekilmek zorunda kalmıştır. İngiltere, bu anlaşmada kendisine katılan yetişkinlerin farkına varmış ve General Maud'un Tikrit'te koleradan ölmesinden ve Bağdat'a gömülmesinden sonra yerini alan İngiliz komutanı General William Marshall, Fransızların geri çekilmesinin yarattığı boşluktan yararlanarak Musul Vilayeti'ne girmiştir. Fransa, İngilizlerin anlaşmayı ihlal etmesine itiraz etmiş ve bu da İngiltere'yi Musul Vilayeti için yeniden müzakere etmeye sevk etmiştir. İngiltere, Fransa'yı Irak'ın petrolünden, özellikle de güneyin petrolünden tazmin etme sözü verdi. 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden, 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından ve Mustafa Kemal önderliğinde modern Türkiye'nin kurulmasından sonra Musul meselesi uluslararası siyasetin gündemine gelmemiştir, aksine çok eskilerde kalmış bir konu olmuştur.⁵¹ Arap dünyasının sömürgeleştirilmesinin ve İngiliz Manda Yönetimi'nin isteklerine göre parçalanmasının ana nedeninin petrol ve ekonomi olduğu yukarıdakilerden açıkça görülmektedir.

İstihbarat raporlarına göre İngiltere, Osmanlı yönetimi altındaki Musul Vilayeti ve ona bağlı kazalarda petrolün varlığından haberdardı. Alman mühendis Dudbach, 1846'da Kayyara'da Musul petrolünü ilk keşfeden kişi olmuştur.

Musul'un petrolü konusu, Sömürge Bakanı Winston Churchill'in 1913'te "İngiltere petrole sahip olmalıdır ya da en azından ihtiyaçları kadarını kontrol altında tutmalıdır" şeklindeki ifadelerle yaptığı ünlü sömürgeci açıklamasına kadar katı bir gizlilik içinde

⁵⁰ Süleyman es-Sâîğ, *Târîhu'l-Mûsul*, (es-Selefiyye Matbaası), Kahire, 1923, s. 326.

⁵¹ Abdül Mecid, *a.g.e.*, s. 16.

tutulmuştur. İngiliz politikacı ve Hindistan Kralı Yardımcısı Lord Curzon, “Hindistan’ın sınırlarının Fırat kıyılarına kadar uzandığını” açıkça ilan etmekten çekinmemiştir.⁵²

Birinci Dünya Savaşı sona ermeden önce, Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918’de İngiltere ile Mondros Mütarekesi adı verilen bir ateşkes antlaşması imzaladı. Mütarekenin amacı iki ülke arasındaki tüm askeri operasyonları durdurmaktı. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından üç gün sonra 2 Kasım 1918’de İngiliz General William Marshall, Musul Vilayeti’ne girdi. Ancak 15 Kasım 1918’de Musul’un ele geçirilmesine kadar Türklerin şiddetli direnişiyile karşılaştı.⁵³

İngilizlerin Musul’u yasadışı olarak, yani Mondros Mütarekesi’nden hemen sonra işgal ettiğini düşünen Türkler, 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nı* imzaladıktan sonra bile Musul Vilayeti’ne bağlı kalmışlardır. İngiliz Milletler Cemiyeti delegesi Lord Curzon, Türk yetkililerin şehri tahliye ettiğini ve ardından İngilizlerin dikkate değer bir direnişle karşılaşmadan şehri istila ettiğini söylemiştir.

Türkiye’nin Musul üzerindeki iddiası, Sevr Antlaşması’nın iptal edilmesinden ve Temmuz 1923’te İngiltere ile Türkiye arasında Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra da devam eder. İtilaf devletleri ile Türkiye arasındaki nihai barış anlaşması 24 Temmuz 1923’te Lozan’da imzalanır. Anlaşmaya; Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye tarafından imza atılır. Anlaşmanın bazı maddeleri Musul sorunuyla ilgilidir. Lozan Antlaşması’nın 3. maddesinin ikinci fıkrası Türkiye ile Irak arasındaki sınır çizgisinin dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostane bir düzenlemeyle belirleneceğini öngörür. Dokuz ay içinde aralarında bir anlaşmaya varamazlarsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi’ne havale edilecektir. Anlaşmazlık hakkında bir karara varılıncaya kadar iki hükümet, askeri veya askeri olmayan herhangi bir hareket yapmayacağını

---

⁵² Mecîd Haddûrî, *Esbâbü'l-İhtilâlü'l-Biritânî li'l-İrâk*, (eş-Şa'b Matbaası), Musul, 1993, s. 88.

⁵³ Abdül Mecid, *a.g.e.*, s. 19.

* Sevr Antlaşması: 10 Ağustos 1920’de Türkiye ve İtilaf devletleri arasında imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre Türkiye’nin egemenliği altında sadece İstanbul, Anadolu ve Avrupa yakasında da Trakya’nın bir kısmı kalıyordu. Anlaşmaya göre Türkiye, Kuzey Afrika’daki bölgesel egemenliğinden çekilecek, Suriye, Filistin, Irak ve Lübnan’ın Milletler Cemiyeti’nin mandası altında bağımsız birer devlet olmasını kabul edecekti. Böylece Fransa, Yunanistan ve İtalya’nın her biri küçük Asya’da etki alanları elde ediyordu. Detaylı bilgi için Bkz: Franco – Charles Mogl, *Tarihu'l-Alakatü'd-Düveliyye fi'l-Karneyn et-Tasi Aşar ve'l-Işrin*, Arapçaya Çev. Şefik Muhsin, (Hilal Basım Yayımevi), Beyrut, 2010, s. 98.

taahhüt eder. Nihai kaderi bu karara bağı olan bölgelerin mevcut durumunu gelecekte bir şekilde değıştirilebilir.⁵⁴

11 Mayıs 1926'da Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri, İngiltere, Türkiye ve Irak arasında imzalanan bir antlaşma taslağını eklediğı ve Büyük Britanya ile Türkiye arasında yapılan müzakereleri anlattığı bir mektubu Irak Başbakanı'na gönderir. Irak Bakanlığı, üçlü antlaşmayı onaylamış ve 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalamıştır.⁵⁵

Akit taraflar, antlaşmanın önsözünde, Türkiye ile Irak arasındaki sınırların belirlenmesi amacıyla 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan antlaşmaya uygun olarak bu anlaşmayı yaptıklarını duyurmuşlardır. Anlaşmada, Irak'ın bağımsızlığı ve Büyük Britanya ile olan özel ilişkileri tanınmış ve sınırlardaki tüm olumsuz olaylardan çekinmeye özen gösterecekleri belirtilmiştir. Musul meselesi, İngiliz işgali sırasında bölgesel ve uluslararası çatışma alanıydı ve bugün de bu durum devam etmektedir.

1.6.Saddam Hüseyin'in İktidarı Döneminde Irak

1.6.1. Baas Partisi'nin Kuruluşu

Baas, Suriye'nin henüz Fransız Mandası altında olduğu bir dönemde 1940'larda Suriye'de ortaya çıkan laik Arap milliyetçisi bir siyasi oluşumdur.

Arap dünyasındaki bazı siyasi grupların benimsediğı Baas ideolojisi, milliyetçiliğın muğlaklığı ve birliğı ile karakterize olmuştur. "Sosyalist özgürlük birliğı" sloganıyla temsil edilen Arap milliyetçiliğının hedefini vurgulayan bir ideolojidir.⁵⁶ Baas Partisi, yirincinci yüzyılın ortalarına doğru Suriye'de Ekrem el-Havrani liderliğindeki Arap Sosyalist Partisi'nin Arapçılığı ile evlenen Salah el-Bitar ve Mişel Eflak'ın romantik Avrupa fikirlerinin ürünü olarak Arap dünyasına girdiğı kabul edilir. Materyalist komünist hareketlere karşı bir Arap manevi hareketi oluşturmak için kurulmuştur.⁵⁷ Irak'ta Sünni Araplar, ilk olarak Suriye'ye komşu olan ve Arap diyarının İngilizler tarafından sömürülmesinden dolayı sıkıntı yaşayan

⁵⁴ Fadıl Muhsin, *Müşkiletü'l-Musul Dirasetün fi'd-Diplomasiyyeti'l-İrakiyye – el-İnkiliziyye – et-Türkiyye ve fi'r-Rayi'l-Am*, (2. Baskı), (Esat Matbaası), Bağdat, 1967, s. 38 – 39.

⁵⁵ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 184.

⁵⁶ Rica Hüseyin el-Hattâb, *Abdurrahman en-Nakîb Siyâsetehu'l-Hassa ve Ârâühü's-Siyâsiyye ve Alâkatühü bi Muâsirihi*, (el-Alemiyeye Kitabevi), Bağdat, 1984, s. 69.

⁵⁷ Vemid Cemal – Ömer Nazmi, *el-Cüzûru's-Siyasiyye ve'l-Fikriyye ve'l-İctimâiyye li'l-Hareketi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyyeti'l-İstikâliyye fi'l-Irak*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1980, s. 123.

illerde bir araya gelmişlerdir. Diğer taraftan Şii Araplar da Ali Salih el-Sadi ve Fuad el-Rukabi önderliğindeki parti etrafında toplanmışlardır.⁵⁸

Baas fikirleri Irak'a 1949'da Suriyeli öğretmenler aracılığıyla gelmiştir.⁵⁹ Irak'taki Baas Partisi örgütlerinin ilki Fuad el-Rukabi liderliğinde 1951'de kurulur. Suriye'deki Baas Partisi liderliği, partinin Rukabi liderliğinde Irak'taki şubelerini 1955'te açar. Partinin resmi adı Arap Sosyalist Baas Partisi olur. Amacı ise, "ebedi mesajı olan tek bir Arap ulusu" şeklinde bir sloganla ifade edilir. Ancak bunu Baas ideolojisinin ayırt edici özelliği olarak görmek yanlış olur. Irak'taki Baas örgütü, örgütsel ve ideolojik nedenlerle 1966'da Suriye'deki Baas'tan ayrılmıştır. Ancak bir kitle hareketi inşa etme girişimleri olmamıştır. Buna karşılık parti, iktidarı ele geçirmek için büyük ölçüde güç kullanımına ve askeri darbelere katılmaya doğru evrilmiştir.

Partinin ilk eylemleri, 1963'te Nasırcı ve milliyetçi müttelikleriyle birlikte Abdül Kerim Kasım rejimini devirmesi ve "acımasız bir tutuklama, işkence ve infaz kampanyası başlatması" olmuştur. Yeni rejim, bir yıl içinde aşırı Baasçı unsurlardan kurtulur. Ancak parti, iktidarı ele geçirmek üzere yeni planlar yapmak için yönetim oyununun dışına çıkar.

Partinin ikinci eylemleri ise, 17 Temmuz 1968'de bir darbe daha gerçekleştirmesidir. Ordudaki üst düzey subaylarla iş birliği yaparak Abdül Rahman Arif rejimini devirmeyi başarırlar ve iki hafta içinde Baas otoritesini yeni hükümetin başı düzeyinde pekiştirmeye başlarlar. Saddam, partiyi ve ana istihbarat departmanlarını kontrol etmek için yeni seçilen Irak Cumhurbaşkanı Ahmed Hasan el-Bekir ile olan ilişkisinden yararlanır.⁶⁰ Partinin yönetici unsurlarının neredeyse tamamı bir yıl içinde Tikritli kimselerden oluşmuştu. Saddam Hüseyin, 1974'te Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak atanır ve artık istihbarat servislerini ve Baas partisini kontrol edebilir hale gelir. Ayrıca düzenli silahlı kuvvetlere karşı güç dengesini eşitlemek için partiye bağlı bir milis gücü kurar.⁶¹

1977'ye gelindiğinde Irak'ı yöneten Baas Partisi, tüm önemli kararları alan Yüksek Yürütme Organı olan Devrim Komuta Konseyi'nden Saddam'a bağlı küçük bir zümre

---

⁵⁸ Bkz: Behcet Ebû Ğarbiyye, *Müzekkerât Behcet Ebu Ğarbiyye mine'n-Nekbe ile'l-İntifâda (1949 – 2000)*, (el-Arabi Yay.), Beyrut, 2004, s. 229.

⁵⁹ Muhammed Cafer Fadil el-Hayyali, *el-Alakat Beyne Suriyye ve'l-Irak 1945 – 1958, Dirasetün fi'l-Ameli's-Siyasi'l-Kavmi'l-Müşterek*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 2001, s. 292.

⁶⁰ Phoebe Mar, *Tarihu'l-Irak el-Muasır el-Beas fi's-Sulta*, (2. Baskı), Arapçaya Çev. Mustafa Numan Ahmed, (Murtaza Irak Kitapları Kurumu), Bağdat, 2009, s. 67.

⁶¹ Muhammed Hamdi el-Caferi, *Biritanya ve'l-Irak Hakbetün mine's-Sıra 1914 – 1958*, (1. Baskı), (Afak Arabiyye Kültür İşleri Yay.), Bağdat, 2000, s. 89.

tarafından yönetilir hale gelir. İki yıl sonra Saddam, Cumhurbaşkanı el-Bekir'i görevden alır ve yerine kendisini Irak'ın cumhurbaşkanı olarak atar.

Irak'taki Baas girişimleri çerçevesinde; Irak monarşisini devirmek için parti, 1953'te Basra'da petrol işçilerinin grevine destek verir, petrol şirketlerinin sömürülmesine ve bu şirketleri destekleyen hükümete karşı onların desteklenmesinin zorunlu olduğunu belirterek işçilere karşı tutumu nedeniyle Kerkük Petrol Şirketi'ni eleştirir. 1956 Mayıs bayramında partinin gazetesi, Arap ulusunu sömürgecilikten kurtarmak için Arapları bir araya toplamak gerektiği üzerinde durur. Bütün bunlar, 14 Temmuz 1958 devrimiyle Irak'ta monarşiyi sona erdirmeye ve Abdül Kerim Kasım liderliğindeki Irak cumhuriyetini kurmada Baas Partisi'nin temel katkısı olmuştur.⁶² Ayrıca Baas liderliği, bu devrim ve subayların teşkilatlanmaları hakkında doğru ve ayrıntılı bilgiye sahiptir. Fuad el-Rukabi orduyla özellikle de Abdül Selam Arif ile irtibat halindeydi. Rukabi ayrıca Abdül Kerim Kasım hükümetinde Irak bakanlıklarından birini almıştı.⁶³ Abdül Kerim Kasım ile Abdül Selam Arif arasında bir anlaşmazlık çıkınca Baas, Fuad el-Rukabi ile yakın ilişkisi olan Abdül Selam Arif'i destekler. Abdül Selam Arif, birlik ve Birleşik Arap Cumhuriyeti noktasındaki görüşlerde Baas ile mutabıktı. Abdül Kerim Kasım, Abdül Selam Arif'i hapse attığında Baas, onu hapishaneden kaçırmaya çalışmıştır.⁶⁴

Baas'ın o dönem en önemli dostu olan Abdül Selam Arif'i hapsedmesinin yanı sıra, 1958'de monarşi yönetimini deviren ve Baas Partisi'nin de üyesi olduğu 1957'de kurulan Partiler Cephesini dağıtması üzerine Abdül Kerim Kasım'a karşı Baas'ın düşmanlığı artmıştır. Oluşturduğu anayasaya göre Kasım, devletteki tüm yürütme yetkilerine sahip olan başbakan olur. Ayrıca Kasım, sömürmek ve birbirlerini kırdırmak için İslami akımı teşvik etmiş ve önlerini açmıştır. Bütün bu meseleler, Abdül Vehhab eş-Şevvaf, Rıfat el-Hac Seri, Nazım et-Tabakçılı gibi bazı birlikçilerin Kasım yönetimine karşı çıkmasına neden olmuştur. Bu da onları 1959'da Musul'da bir isyan gerçekleştirmeye itmiştir. Kasım'ın 14 Temmuz 1958 isyanına katılması ve hiçbir denetim olmayan doğaçlama bir dış politika benimsemesi, 1961'de Kuveyt ile kriz yaşamaya neden olmuş ve bunların neticesinde bazı Arap ülkelerinde ona karşı düşmanlık oluşmuş olmasına rağmen, bu isyan başarısız olmuş ve sorumlular idam edilmiştir. Daha sonra Kasım, Ulusal Kürdistan Partisi'ne büyük yetkiler vermiş ve silahlanmasına

---

⁶² Leys Abdül Hüseyin Kazım Zübeydi, *Sevratü 14 Temmuz 1958*, (er-Reşid Yay.), Bağdat, 1978, s. 15.

⁶³ Hani el-Fekiki, *Evkaru'l-Hezime: Tecrübeti fi Hizbi'l-Beas el-İraki*, (Riyad er-Reys Kitap Yay.), Beyrut, 1993, s. 155.

⁶⁴ el-Fekiki, *a.g.e.*, s. 180.

müsamaha göstermiştir. Bu da Kürt krizini yaratmış, kendi döneminde komünist hareketin etkisinin artmasına ve hedefleri Irak'ı ekonomik sömürden kurtarmak, halkın özgürlüklerine ve haklarına getirilen kısıtlamalara son vermek, Irak topraklarındaki sömürge varlığını sonlandırmak, halk demokrasisini sağlanmak ve yoksul halk sınıflarının seviyelerini yükseltmek olan 1958 devriminin hedeflerini inkâr etmesine neden olmuştur.⁶⁵ 1959'da Baasçıların Abdül Kerim Kasım'ı devirme girişiminin nedeni bu meselelerdi. Kasım'a karşı suikast girişimi yapıldı, ancak bu girişim başarısız olur ve operasyonda Abdül Vehhab el-Uzeyri ölür, Saddam ise bacağından yaralanarak Fatik es-Safi ile birlikte Suriye'ye kaçır.

Suriye ve Mısır arasındaki birlik rejimi, Abdün Nasır liderliğindeki birlik rejimi ile Abdül Kerim Kasım rejimi arasındaki anlaşmazlık nedeniyle Iraklı Baasçılara mali yardım, radyo vericileri ve kablosuz iletişim konularında yardım sağlar. Ayrıca Birleşik Arap Cumhuriyeti korumasında Şam'da bulunan Iraklı bir Baasçı, Özgür Irak'ın Sesi radyosunun denetimini yapar. Baas'ın stratejisi, Abdül Kerim Kasım'ı devirmek olduğu için Kasım'ın tutumlarını reddeden ordudaki subaylarla iş birliği yapar.⁶⁶

Daha sonra Baas, Mart 1961'de benzin fiyatlarındaki artışı protesto etmek için Bağdat'ta gösterilerin fitilini ateşler. Ardından 1962'de Irak Ulusal Öğrenciler Birliği tarafından bir grev organize eder. 1963 yılının başında Bağdat Üniversitesi'nde öğrenciler oturma eylemi yaparlar ve açlık grevine başladıklarını duyururlar. Öğrencilerle asker arasında çatışmalar olur. Bu arada, Irak'taki Katar liderliği Baas'ın Irak'ta iktidara gelmesi durumunda, Kürtlerin kültürel haklarının tanınması ve ademi merkezîyetçi bir hükümetin kurulması karşılığında Abdül Kerim Kasım'ı düşürmek için Kürtlerle iş birliği yapmaya karar verir.⁶⁷

Bütün bu meseleler, Irak'ta kamuoyunu harekete geçirir ve bazı Baasçı subayların Abdül Kerim Kasım rejimine karşı müdahalesinin önünü açar ve 8 Şubat 1963 hareketiyle Hava Kuvvetleri Komutanı'nı öldürürler. Ardından Savunma Bakanlığı'nı bombalarlar ve ertesi gün Abdül Kerim Kasım öldürülür. Böylece Irak'ta Baas iktidara gelmiş olur. Darbenin başarılı olmasının ardından Baasçılar, Cumhurbaşkanlığına Abdül Selam Arif'i, Başbakanlığa da Ahmed Hasan el-Bekir'i getirirler. Abdül Selam, parti ve devrimi ıslah edici bir hareketin içine girerek ulusal muhafızların dağıtılmasını emreder ve Baas'a sırtını döner. Bağdat'ta bulunan Mişel Eflak ve eski Suriye cumhurbaşkanı Amin el-Hafız dahil olmak üzere arkadaşlarını sınır

⁶⁵ Kasım Cemil Kasım, *et-Tekâmüli'l-Kavmi fi'l-Irak, el-Müşkilâtü'l-Kürdiyye*, Kahire Üniversitesi, İktisat ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahire, 1977, s. 266.

⁶⁶ Naci Ebu Ad – Michael Gretton, *en-Niza ve Ademü'l-İstikrâr fi'ş-Şarki'l-Evsat*, Arapçaya Çev. Muhammed Neccar, (el-Ehliyye Basım Dağıtım evi), Amman, 1999, s. 77.

⁶⁷ Ebu Ad – Gretton, *a.g.e.*, s. 115.

dışı eder. Hoşgörülü bir yaklaşım sergileyen Abdül Selam Arif, kaosa neden olan komünistleri ve Baasçıları affeder. Baas, bu ıslah edici harekete dinden dönme adını verir. Abdül Selam, 1966'da Irak'ın güneyindeki Basra şehrinde seyahat ettikleri helikopterin düşmesi sonucunda bazı bakanlarla birlikte ölümüne kadar görevine devam eder. Ondan sonra cumhurbaşkanlığını kardeşi Abdür Rahman Arif üstlenir ve kısa bir süre görevde kaldıktan sonra Baasçılar tarafından 17 Temmuz 1968 darbesiyle cumhurbaşkanlığı sarayındaki bazı subayların iş birliğiyle devrilir. Ardından Baas partisi tekrar iktidara gelir ve cumhurbaşkanlığına Ahmed Hasan el-Bekir, cumhurbaşkanı yardımcılığına da Saddam Hüseyin gelir. Irak'taki Baas partisinin iktidarı, 2003'teki ABD işgaline kadar devam etmiştir.

1.6.2. Komşu Ülkelerle İlişkiler

Irak'ın komşu ülkeleri, durumun istikrara kavuşturulmasında ve “yeni Irak”ın inşasında olumlu ya da olumsuz yönde önemli rol oynarlar. Bu konu çerçevesinde, Irak'ı çevreleyen ülkelerin çıkarlarını ve etkisini değerlendirerek, Irak'ın komşu ülkelerle ve bu ülkelerin Irak'ın iç siyasetiyle ilişkilerini kısaca vermeye çalışalım.

Türkiye Cumhuriyeti: Irak'ın Türkiye ile yakın ilişkilerinin Osmanlı döneminden bu yana uzunca bir tarihi geçmişi vardır. İki ülke de birçok kültürel, ekonomik, dini ve etnik bağı bir arada toplamış, farklı Kürt ve Türkmen milliyetlerini içinde barındırmıştır. Bu ilişkiler, çeşitli tarihsel dönemlerde gelişmeler yaşamıştır. Türkiye ve Irak, her iki ülke için de güçlü birer halka olan Dicle ve Fırat nehirlerinin yanı sıra, iki ülke arasındaki ilişkileri kaçınılmaz kılan ortak paydalarla birbirine bağlıdır. Dolayısıyla bu ilişkilerin devam ettiğini, bu ülkeler arasında birçok siyasi ve ekonomik anlaşmanın imzalanmasının yanı sıra, Irak'ın Türkiye ile stratejik ittifaklar içine girdiğini görüyoruz.⁶⁸

1980'lerde Türkiye'nin ticari çıkarları gereği Irak ile bağlantıları vardı. Buna göre, Türkiye'nin 1980-1988 Irak-İran savaşındaki tutumuna baktığımız zaman, tarafsız bir tutum benimsediğini görüyoruz. Bunun nedeni Türkiye'nin sadece Irak'la değil, İran'la da ticari ilişkiler içinde olmasıydı.⁶⁹

Bu bağlamda Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, şunları söylemişti; “Irak-İran savaşından üzüntü ve endişe duyuyoruz. Türkiye, bu savaşı barışçıl yollarla sona erdirmek için

⁶⁸ Mena Hüseyin Ubeyd, “el-Alâkâtü'l-İrâkiyye't-Türkiyye Eseruhâ fi İstikrârî'l-İrâk”, *Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi Dergisi*, S. 60, Bağdat, 2012, s. 89 – 90.

⁶⁹ Velid Rıdvan, *el-Alâkâtü'l-Arabiyye – et-Türkiyye: Devru'l-Yahûd ve't-Tehâlüfatü'd-Düveliyye ve'l-İklîmiyye ve PKK fi'l-Alakâtü'l-Arabiyye – et-Türkiyye: el-Alâkâtü's-Suriyye et-Türkiyye Nümûzecen*, (el-Matbuat Dağım Yayım Şirketi), Beyrut, 2006, s. 191.

her türlü çabayı göstermektedir.” Türkiye Cumhurbaşkanı, ülkesinin savaşı sona erdirmek için çabalarını sürdürme niyetinde olduğunu vurgulamıştır. Yugoslav televizyonuna verdiği röportajda, Türkiye’nin bu alanda başarı elde etmeyi umduğunu söyler. Ülkesinin bölgede ve dünyada barışı etkilemeye başlayan bu savaşın devamını endişeyle takip ettiğine dikkat çeker.⁷⁰ Türkiye, çatışmanın bölge ülkelerine de yayılmasından korkarak yıkıcı savaşı başından beri durdurmak için çok çaba sarf etmiştir.

Ayrıca iki ülkenin uzun süredir muzdarip olduğu sınırlar ve silahlı örgütler sorunu vardır. Bu grupların en güçlülerinden biri de iki ülke sınırları arasında hareket eden ve silahlı eylemlerde bulunan Kürdistan İşçi Partisidir (PKK). Bu, iki ülkenin güvenliklerini korumak için iş birliği yapmalarını gerekli kılmıştır. Zira Irak’ın Türkiye ile 331 km uzunluğunda ortak bir sınırı vardır. Irak, Türkiye’nin güvenliği için gelecekte herhangi bir tehdit oluşturmuyor, aksine Irak, Türkiye ile iki ülkenin güçlerinin diğer ülkenin uluslararası sınırları içinde sınırlı bir mesafeye kadar hareket etmesine izin verilen geçici bir anlaşma oluşturmuştur. Bu anlaşmanın amacı sızma girişimlerini engellemek ve silahlı unsurları ortadan kaldırmak için ortak sınır noktalarında “sıcak takip” yapmaktı. Irak ve Türkiye Dışişleri Bakanları tarafından 15 Ekim 1984 tarihinde Bağdat’ta imzalanan ortak bildiride, iki komşu ülke arasındaki mevcut dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri, ortak sınır bölgesindeki güvenlik durumu ve silahlı Kürt unsurların gerçekleştirdiği silahlı eylemlere karşı bir dizi önlemler yer alıyordu.⁷¹ Ortak bildiri şunları içeriyordu:

1- İki komşu ülke arasındaki mevcut dostluk ve iş birliği ilişkilerine dayalı olarak bu silahlı unsurlarla mücadele etme noktasında anlaşmak.

2- Mütekabiliyet esasına göre gerekli işlemleri yapmayı kabul ederek, bir tarafın takip veya kovuşturma kuvvetlerinin, aşırı gereklilik halinde, 5 km’lik bir mesafe boyunca ve 5 günü aşmayan bir süre boyunca diğer tarafın topraklarında silahlı grupları takip etmesine izin verilir.

3- Sınır bölgelerinde güvenlik ve istikrarın sağlanmasına ilişkin bilgi alışverişinde bulunmayı ve koordine etmeyi kabul etmek.⁷² Bu, iki komşu ülke arasındaki engebeli sınır bölgelerinin kontrol altına alınması ve terör örgütlerinin her iki ülkenin iç güvenliğini zedeleyecek herhangi bir faaliyette bulunmasının engellenmesi için güvenlik iş birliğinin devam etmesini gerektirmektedir.

⁷⁰ Ziyad Aziz Hamid el-Celbî, *es-Siyâsetü’l-Hâriciyyetü’t-Türkiyye 1937 – 1983*, el-Mustansırıyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 1989, s. 60 – 61.

⁷¹ Avni Abdurrahman es-Sübavi, “el-Alâkâtü’l-İrâkiyye et-Türkiyye ve Afak Tetavvuruha”, *Evrak Muasıra Dergisi*, S. 1, Musul, 1987, s. 19.

⁷² es-Sübavi, *a.g.e.*, s. 20.

Irak'ın ana arteri olan Dicle ve Fırat nehirlerinin kaynak ülkesinin Türkiye olduğu göz önüne alındığında, iki ülke arasında su alanında da iş birliğine gidilmiş ve bu bağlamda iki ülke arasında görüşmeler ve müzakereler yürütülmüştür. Ekonomik düzeyde iş birliğine gelince, Türkiye Irak'ın birçok gıda ürününün ana kaynağıdır. Türkiye ayrıca Kuveyt savaşından önce de Irak'ın ilk iş ortağı olmuştur.

Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e girişinin arifesinde Türkiye, aynı gün Kuveyt'teki olaylarla ilgili bir açıklama yapar. Türkiye, Kuveyt ile Irak arasında var olan kriz durumunun, Irak güçlerinin Kuveyt topraklarına girerek Kuveyt'in egemenliğini ve toprak bütünlüğünü ihlal etmesine yol açmasından derin endişe duyduğunu, ülkelerine çok yakın bir bölgede yaşanan bu gelişmeleri ilgiyle takip ettiğini, durumun bölgedeki mevcut çatışmaların tırmanmasına yol açmayacağını umduğunu ve Kuveyt'e egemenliğini ve toprak bütünlüğünü geri verecek bir çözüm bulmak gerektiğini belirtir.⁷³

Türkiye, Irak'ın Kuveyt'e girmesinin sonuçlarından da büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler'in Irak'a ekonomik ambargo uygulamasından ve Irak petrolünün ihracatını engellemesinden sonra, Irak halkına uygulanan kuşatmanın kaldırılmasını ve acılarına son verilmesini talep eden Türkiye, Irak'a uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılmasını talep eden ilk ülke olmuştur. Irak-Türkiye ilişkisi, siyasi, ekonomik ve güvenlik açısından tamamlayıcı bir ilişkidir ve komşu ülkeler arasındaki en iyi ilişkilerden biri olarak kabul edilmektedir.

2002 yazında Amerikan yönetimi, Irak rejimini devirmek üzere savaş başlatmak için bir baskı ortamı yaratma yönünde hareket etmeye başladığında, ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz Temmuz 2002'de Türkiye'yi ziyaret ederek savaşa katılmasını ve Irak'a karşı kuzey cephesini açmasını talep eder.⁷⁴ Ancak 18 Şubat 2003'te Türkiye Büyük Millet Meclisi, ABD Savunma Bakanı'nın ABD güçlerini Türk topraklarında konuşlandırma ve Irak'ı işgal etme görevini kolaylaştırmak için kuzey Irak cephesini açma talebini reddeder.⁷⁵ Türkiye, işgal planlarından, bölgedeki kirli rolünden, İslam halklarının birbirine kırdırılmaya çalışılmasından, bölgede kan akıtılmak istenmesinden ve devam edip giden bir çatışma ve savaşa sokulmak istenmesinden haberdardı. ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden ve bölgeyi çeşitli bahaneler ve isimlerle kaosa sürüklemesinden bu yana olan da zaten budur.

⁷³ Ahmed Nuri en-Nüaymî, *el-Alâkâtü'l-Irakıyye et-Türkiyye ev-Vakı ve'l-Müstakbel*, (Zehran Yay.), Amman, 2010, s. 93.

⁷⁴ Halil İbrahim el-Allâf, "Devru Türkiyye fi Tahkiki'l-Emni'l-İklîmî", *Evrak Türkiyye Dergisi*, S. 18, Musul Üniversitesi, Musul, 2002, s. 3.

⁷⁵ en-Nüaymi, *a.g.e.*, s. 441.

Irak-Türkiye ilişkileri eskiden beri seçkin ve önemli bir konumdadır ve daha iyiye doğru devam etmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti: Körfez bölgesi, dünyanın hayati arterini temsil eden sınırlar, petrol, dış iş gücü ve uluslararası ticaret sorunları konusunda civar ülkeleri arasındaki birçok anlaşmazlık nedeniyle modern ve çağdaş tarihte sıcak bir nokta olarak kabul edilmiştir. İranlılar ve komşusu olan ülkeler arasındaki savaşların ve anlaşmazlıkların yoğunluğu hakkında, 1914-1992 yılları arasında 16 uluslararası anlaşmanın imzalanmış olduğunu hatırlamak yeterlidir.⁷⁶

Yakın tarihte, iki ülke arasındaki ilişkiler, şiddetli bir savaşla kesintiye uğramıştır.⁷⁷ Saddam Hüseyin'in Irak'ın yönetimini devralmasından ve İran'daki devrimin başarısının ardından ilişkiler gerilmiştir. Şah'ın düşüşünden sonra İran devrimiyle birlikte pek çok zorluk ve düşümlenmeler yaşanmıştır. Aşırı siyasi ve dini eğilimlerin doğası ve bunlara eşlik eden coşku nedeniyle, üstelik devrim ihracı sloganının devrim anayasasına girmesinden sonra, İran'ın dış politikasında bu istikametten sapmanın mümkün olmadığı bir yöntemi meydana getirmiştir.⁷⁸ Bölge halkları üzerinde genişleme ve bölgesel hegemonya sağlamak isteyen İran için, iki ülkeyi birbirine bağlayan ortak sınırları, dini, sosyal ve iktisadi bağların katkısıyla Irak'ın Arap Körfezi'ne açılan ana kapı ve tek çıkış noktası olması doğal bir durum almıştı. İki ülke arasındaki farklılıkların yanı sıra, karşılıklı suçlamalar ve sınır sorunları devam ederken Irak, İran'ı kuzey Irak'ta krizler çıkarmak, silahlı muhalefeti ve ayrılık hareketlerini desteklemekle suçladı. İran ise, Irak'ı önde gelen Şii şahsiyetleri idam etmekle suçladı. Ayrıca Irak, İran'ı devrimi Irak'a ve komşu ülkelere ihraç ederek iç sorunlara neden olmak ve iç istikrarı bozmakla suçladı. Cezayir Antlaşması'nın içeriğine bağlı kalınmadığı gerekçesiyle Irak bu anlaşmayı iptal etti. Ardından İran ve Irak arasında çıkan savaş, 1980-1988 yılları arasında sekiz yıl boyunca sürdü.⁷⁹ Bu savaş, Arap bölgesinin o dönemde tanık olduğu en şiddetli ve en kötü savaşlardan biriydi. Hiçbir kesintiye uğramaksızın sekiz yıl boyunca devam etti ve savaş boyunca iki ülke arasında hiçbir ilişki kurulmadı.

⁷⁶ Mesut Dahir, "İran – el-Arab, el-Hıvaru'l-Hadari li Halli'n-Nizâât", *Şüünü'l-Evsat Dergisi*, S. 104, Beyrut, 2001, s. 155 – 156.

⁷⁷ Enes Mustafa Kamil, *ed-Dirâsâtü'l-Esyuviyye ve'l-Ebadü'l-İktisadiyye li's-Sevrati'l-İraniyye*, (1. Baskı), (el-Hukuk Basım Yayım Dağıtım Evi), Beyrut, 1980, s. 18.

⁷⁸ Abd Muhavver Necim er-Reyhani, "el-Evbad el-Cuyulutikiyye li'l-İtidaat el-İraniyye ala'l-Hudûdi'l-Irakıyye", *el-Haliç el-Arabi Dergisi*, S. 2, cilt 14, Basra Üniversitesi, 1982, s. 38 – 39.

⁷⁹ Şefik Abdür Rezzak es-Samrai, *el-Harbü'l-Irakıyye'l-İraniyye ve'l-Mevkfü'l-Arabi*, el-Cemiyeye el-Irakıyye, Bağdat, 1987, s. 125.

1989'da Ayetullah Humeyni'nin vefat etmesiyle İran'da yaşanan gelişmelerin ardından Ayetullah Ali Hamaney, İran İslam Devrimi'nin Dini Liderliğini, 1989'da Haşimi Rafsancani de Cumhurbaşkanlığını üstlendi. Bir takım anayasal düzenlemeler yapılarak, devrimi ihraç etmeden başkalarıyla köprüler kurmaya, barışı reddetmekten, dış müdahaleden uzak, komşu ülkelerde kaos yaymayan esnek diplomasiyi benimseyen bir yönteme doğru meyiller oldu.⁸⁰ Bunun Irak-İran ilişkilerine yansımaları ve olumlu etkileri de oldu. 1990 yılında Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'in ziyareti sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden başladı. Ancak Irak'ın Kuveyt'ten çıkması sonrasında, İran'ın Irak-Kuveyt savaşı sırasında kendisine bırakılan Irak'a ait 144 adet savaş ve sivil uçağı teslim etmeyi reddetmesi üzerine ilişkiler yeniden gerilmeye başladı.⁸¹ İran, bu uçakları, Irak'ın kendisine karşı yürüttüğü savaş sırasında uğranan zarar ve ziyan için tazminat olarak gördü.⁸² Irak'ın iki taraf arasında güven köprüleri kurmak, anlayış ve diyaloga dayalı yeni ilişkiler oluşturmak için gösterdiği iyi niyete rağmen, 1990, 1993, 1995 ve 1997 yıllarında İran, Irak topraklarındaki İran muhalefeti mevzilerine füze saldırıları başlattı. 1997'de Irak, İran ile ilişkilerdeki açmazı kırmaya çalıştı ve İranlıların kutsal türbeleri ziyaret etmeleri için Irak'a girmesine izin verdi. Irak-İran ilişkileri, 2003 yılındaki ABD'nin Irak'ı işgaline kadar iki taraf arasında bir güven üzerine kurulamadı.

Kuveyt Devleti: Kuveyt Devleti ile Irak arasındaki ilişkiler ve bağlar, her ne kadar iki ülke arasındaki anlaşmazlığın uluslararası kanunlar, ikili veya toplu anlaşmalar çerçevesinde çözüme kavuşturulabilecek bir sınır anlaşmazlığından başka bir şey olmadığı yaygın bir izlenim olsa da Ortadoğu'daki bölgesel ilişkiler düzeyinde karmaşık ve muğlak bir durumu temsil etmektedir. Vakıa şunu göstermektedir; iki ülke arasındaki ilişkilerin doğası çok yönlü, sarmaşık ve son derece karmaşıktır. Zira bu durum, iki ülke arasında birçok krize ve birden fazla bölgesel ve küresel düzeyde çatışmalara yol açmıştır.⁸³

Osmanlı arşivi, Kuveyt'in Irak topraklarıyla özel ilişkisinin olduğunu ve Osmanlı haritaları, Kuveyt'in Basra eyaletinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Kuveyt üzerindeki anlaşmazlığın başlangıcı İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında olmuştur. Basra'da

⁸⁰ Enam Abdür Rıza Sultan, *el-Müteğayyiru'l-Emriki fi's-Siyaseti'l-Hariciyyeti'l-İraniyye*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 60.

⁸¹ William Bulik, *li Key Nefhem el-Irak*, Arapçaya Çev. Abdül Hay Zellum, el-Müessese el-Arabiyye, Beyrut, 2006, s. 183.

⁸² Sena Fuad Abdullah, "Ektrad İran Beyne's-Sırası'd-Dahili ve Sıbgati't-Tevazinati'l-İklimiyye", *es-Siyasetü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 135, Kahire, 1990, s. 108 – 109.

⁸³ Rabia Fellah Sind es-Seyhan, *el-Alakatü'l-Kuveytiyyetü'l-Irakıyye: el-Vakı ve Ruyetün Müstakbeliyye*, Ortadoğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün, 2013, s. 23.

ikamet eden Türk valisi, 1870'te Kuveyt'in Basra Vilayeti'ne bağlı bir Osmanlı toprağı olduğunu bildiren bir bildiri yayınlamıştır. Buna karşılık İngiltere, Kuveyt'e bağımsızlık vermek için çeşitli yollar denemiştir. Bu aslında 1913 yılında Babıali tarafından 1899 Antlaşması'nın tanınması karşılığında yapılmış ve bu temelde Kuveyt'in ilk haritası çizilmiştir.⁸⁴

Kuweyt'in Irak'a dahil edilmesi için ilk çağrı, 1933 yılında Kral I. Faysal'ın oğlu Kral Gazi'den gelir. Çağrı, Kral Gazi'nin ölümüyle son bulur. Abdül Kerim Kasım'ın 1958'de Irak'ta iktidara gelmesiyle birlikte Kuveyt'in Irak'a ilhak edilmesi çağrıları yeniden gündeme gelir. 1961'de bunlar sadece birtakım ifadelerdi, pratikte işe yaramadı ve 1963'te ise bunlar gündemden kalktı. Irak'ta devrime karşı yapılan darbeden sonra Kuveyt'in bağımsızlığı tanınır.⁸⁵

İki ülke ilişkilerinde yaşanan gerilim 1963'ten sonra sınırın çizilmesi konusunda anlaşmaya varılamaması nedeniyle devam eder. Birkaç sınır belirleme müzakeresi için bir araya gelinir, ancak her iki taraf da diğer tarafı tatmin edecek bir çözüm önerisi getirmez. Irak-İran savaşı sırasında iki ülke arasında herhangi bir sınır sorunu yaşanmaz; Irak, Kuveyt ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışır. Dönemin Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, "Irak, Suudi Arabistan ve Ürdün ile olan sorunlarını büyük ölçüde çözdüğü gibi Kuveyt'le de olan sınır sorununu da çözmek ister" demiştir. Buna karşılık Kuveyt de İran'la sekiz yıl süren savaşta Irak'ın yanında yer alır, mali ve ekonomik olarak Irak'ı destekler.

1988'de İran-Irak savaşının sona ermesiyle, Irak ekonomik olarak tükenmiş olmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyine yansıyan askeri duruma göre galip gelmiştir. Irak'ın İran'a karşı savaşla meşgul olduğu sırada sınırlar ve düşük petrol fiyatları konusunun yanı sıra Kuveyt'in Rumeyle kuyularını çalmakla suçlanması gibi sebepler, Kuveyt'in işgali için gerekçeler ve teşvik edici unsurları olmuştur. Irak, Kuveyt'i ilhak etmek için eskiden yapılan benzer çağrılara dayanarak 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal eder. Bu işgal uluslararası, bölgesel ve Araplar nezdinde kabul görmez. "BM Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos 1990'da Irak kuvvetlerinin Kuveyt'i işgalini kınayan 660 sayılı kararı, Irak'a ekonomik bir kuşatma dayatan 661 sayılı kararı yayınladı." Bu nedenle, uluslararası bir koalisyon tarafından desteklenen Amerika Birleşik Devletleri, 1991 yılında İkinci Körfez Savaşı olarak bilinen Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için uluslararası bir savaş başlatır. Kuveyt, savaşta Amerika Birleşik

⁸⁴ Adnan Ahmed Sellum – Üsâme Murtaza, *el-Afaku'l-Müstakbeliyye li'l-Alakati'l-Irakıyye – el-Kuweytiyye Ma Baad 2003*, el-Merkez el-İlmi el-Iraki, Bağdat, 2011, s. 12 – 16.

⁸⁵ Sellum, a.g.e., s. 21 – 22.

Devletleri'ni destekler ve Irak, bütün planları çökmüş bir şekilde Kuveyt'ten çıkar. Özellikle Irak'ın eylemi uluslararası düzeyde suç olarak kabul edildikten sonra iki ülke arasında güvensizliğe dayalı ilişkiler düzeyinde yeni bir aşama başlar. Irak-Kuveyt ilişkileri, Arap Körfezi limanlarının Irak'a kapatılması üzerinden ciddi jeostratejik, ekonomik ve sosyal boyutlar alan başka bir döneme girer. Kuveyt, 13 yıl boyunca Irak halkına ekonomik ambargo uygular; Irak'ın zenginliğini, ekonomisini ve sosyal yapısını yok edecek şekilde tedbirler alır ve iki ülke arasındaki ilişkiler durgunluk düzeyinde kalır. 2003 yılına kadar zahiri bir düşmanlık söz konusu olmuştur.⁸⁶

Suudi Arabistan Krallığı: Irak-Suudi Arabistan ilişkilerinin tarihi diğer komşu ülkelerden çok farklı değildir. İlişkiler genellikle güvensizlik ve istikrarsızlıkla doludur. Her iki ülkede de yönetim felsefesinin tamamen farklı olmasıyla birlikte uluslararası ve bölgesel değişimlerden etkilenmişlerdir. Suudi Arabistan Krallığı'ndaki yönetim felsefesi, demokrasiden ve halkın seçiminden uzak bir aile monarşisine dayanmaktadır. Irak'ın yönetim metodunda, 1921'de Irak monarşisinin kurulmasından, 1958'de cumhuriyetçi bir sisteme geçilmesinden ve nihayet 2003'te Amerikan işgalinden sonra çoğulcu bir sisteme geçilmesinden bu yana devam eden temsili demokrasiye dayalı laik sistem üzerinden radikal bir felsefe izlemektedir. Bu da Suudi Arabistan'daki monarşi sistemiyle çelişmektedir.

Irak-Suudi ilişkileri, bu iki ülkenin Ortadoğu'da, özellikle de Arap bölgesinde oluşturduğu çekicilik, yine bu iki ülkenin sahip olduğu geniş alanlar, imkanlar ve ekonomik kaynaklar nedeniyle bir tür temayüz kazanır. Suudi Arabistan ile Irak'ı ayıran sınırın uzunluğu, İran'dan sonraki en uzun sınırdır ve yaklaşık 814 km'ye kadar uzanmaktadır. Geniş coğrafi sınır, iki ülke arasındaki ekonomik ve ideolojik yakınlaşmada bir etken haline getirir.⁸⁷ Genel olarak Körfez ülkeleri ve özelde Suudi Arabistan, İran-Irak savaşı boyunca Irak'ın yanında yer alır ve Irak'a para ve silah yardımında bulunur. Ayrıca Suudi Arabistan, uluslararası forumlarda ve organizasyonlarda Irak'ın yanında yer alır.

Ancak Irak-Suudi Arabistan ilişkilerini sarsan fırtına, Irak dış politikasında Ağustos 1990'da Irak güçlerinin Kuveyt topraklarına girmesine yönelik alınan kararda somutlaşmıştır. Suudi Arabistan, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini talep etmiş, Irak çekilmeyi reddetmiş ve Irak toprakları olarak kabul ederek orada kalmakta ısrar etmiştir. Irak'ın geri çekilmeyi reddetmesi

---

⁸⁶ Malik Dehham el-Cemili – Lumya Muhsin el-Kenani, “el-Alâkâtü'l-Irakıyye – el-Kuveytiyye ve İşkâliyyetü Mina Mübarek”, *Dirâsât Düveliyye Dergisi*, s. 52, Bağdat, 2012, s. 141 – 142.

⁸⁷ Bkz: Aliyyüddin Hilal, *Emrîkâ ve'l-Vahdetü'l-Arabiyye 1945 – 1982*, (1. Baskı), el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1989, s. 25.

nedeniyle Suudi hükümeti Irak'la olan ilişkisini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan Krallığı, Irak güçlerinin kendisine doğru ilerleyeceği korkusuyla ABD güçlerinin Suudi topraklarına girmesini de kabul etmiştir. Irak-Suudi ilişkileri 1990 yılından sonra bozulmuş ve Suudi Arabistan'ın Irak'a yönelik olumsuz tutumu, 9-10 Ağustos 1990'da Kahire toplantısı öncesinde Amerikalı yetkililerin Suudi, Suriyeli ve Mısırlı liderlerle görüşmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu görüşmede Amerika Birleşik Devletleri, Irak'ı vurmak için bu ülkelerin liderlerinin onayını almıştır.⁸⁸ Suudi Kralı Fahd bin Abdül Aziz, ABD Savunma Bakanı Dick Cheney'nin Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD güçlerini görevlendirme talebini de kabul etmiştir. Bu kuvvetler, 19 Mart 2003'te Amerika'nın Irak'ı işgaline kadar Suudi topraklarını karargâh edinir.

Doksanlı yılların ortalarında Suudi Arabistan Krallığı'nın Irak'a karşı izlediği politika nedeniyle, Irak dış politika yapımcılarının Irak'a karşı müttefik olan ülkelere lojistik olanaklar sağlayan Suudi Arabistan ile ilişkilerini kesmesi doğal bir durumdur. 2000 yılında Irak'ın Suudi Arabistan'a yönelik dış politikasında yeni bir aşamaya geçilerek Irak hükümeti Suudi Arabistan ile ilişkilerini yenilemeye çalışmıştır. Ağustos 1990'dan beridir yaklaşık 12 yıldır kapalı olan iki ülke arasındaki Arar sınır kapısı, ticari hareketliliğe yeniden açılır.⁸⁹ Irak hükümeti, Birleşmiş Milletler Gıda ve İlaç için Petrol Programı'na göre bazı gıda maddelerini ithal ederek Suudi Arabistan Krallığı ile ilişkilerde yeni bir sayfa açmaya çalışır. Irak dış politika yapımcıları, Savunma ve Havacılık Bakanı Prens Sultan bin Abdül Aziz'in, hükümetinin geçmişi unutmaya ve Irak'ın Arap saflarına dönüşünü memnuniyetle karşılamaya hazır olduğunu açıklaması üzerine Suudi Arabistan'ın Irak'a yönelik dış politikasında meydana gelen bu ani değişiklikten sonra, her yönden kuşatılmış bir ülke için Suudi Arabistan tek çıkış yolu haline gelir.

Öte yandan kitle imha silahları ve Irak'ın Arap Körfezi'ndeki Amerikan üslerine yönelik terörizm faaliyetleriyle ilişkisi de dahil olmak üzere çeşitli bahanelerle Irak'ın işgaline hazırlık mucibince iki taraf arasında anlaşmazlık tohumlarının ekilmesinde en büyük rolü Amerikan tarafı üstlenmiştir.

Ürdün Haşimi Krallığı: Irak-Ürdün ilişkilerinin başladığı ilk dönemlerde, Prens Abdullah'ın Ürdün ile Irak arasında bir birlik kurulması yönündeki önerileri üzerine gerileme ve gerginlikler yaşanır. 1921'de Prens Abdullah bin el-Hüseyin önderliğinde Trans Ürdün

---

⁸⁸ Hallud Muhammed Hamis, "Devru'l-Câmiâtü'l-Arabiyye fi'l-Meseleti'l-Irakıyye", *Dirasatü Düveliyye Dergisi*, S. 38, Bağdat Üniversitesi, 2007, s. 74.

⁸⁹ Atif Lafi Merzuk es-Sadun, *Müstekbelü'l-Alakat ve Büldanü't-Tuk*, *Dirasetün fi Dilli Biyeti Düveliyyeti Mütteğayyire*, (1. Baskı), el-Merkez el-Iraki, Irak, 2009, s. 43.

Emirliği kurulup, 1946'da İngiltere tarafından bağımsızlığı verildiğinde ve 1948'de Filistin'in işgalinden sonra Batı Şeria'yı kendisine ilhak ettiğinde, Eylül 1946'da Prens Abdullah, kendisinin tahta geçmesi ve Irak Kralı II. Faysal'ın da veliaht olması ya da kendisinin Ürdün ve Filistin kralı, Faysal'ın da Irak kralı, kendisinden sonra da krallığın Faysal'a geçmesi şartıyla Irak ve Ürdün arasında birlik projesini ortaya atar.⁹⁰ Ancak bu proje, Suriye, Lübnan ve Arap Birliği tarafından şiddetli muhalefetle karşılaşır. Anlaşma, 14 Nisan 1947'de ittifak ve kardeşlik haline geldi. Ayrıca anlaşma, Bağımsızlık Partisi ve Ulusal Birlik Partisi gibi Irak partileri tarafından da reddedilir. Prens Abdullah, 1950'de Irak'ın Suriye ile birleşme çabalarının sonuçsuz kalması üzerine uygun bir fırsat bulmasıyla iki ülke arasındaki birlik projesini yeniden gündeme getirir⁹¹

11 Şubat 1958'de Kral II. Faysal, birlik konusunu tartışmak ve konuşmak için üst düzey bir resmi delegasyonla Bağdat'tan Amman'a gider. Aynı ayın 14'ünde Bağdat ve Amman'daki radyo istasyonları tarafından, "Arap Birliği"nin kurulduğunu duyuran ortak bir bildiri yayınlanır. Ancak birliğin faaliyetleri, 14 Temmuz 1958 Irak'ta gerçekleşen devrim nedeniyle ancak birkaç ay sürer.⁹²

1958'de cumhuriyet rejiminin kurulması, Irak'taki kraliyet ailesinin öldürülmesi ve Irak'ın Arap Birliği'nden çekildiğinin duyurulmasıyla birlikte Irak-Ürdün ilişkileri sert bir düşüşe geçer ve iki ülke arasında kriz çıkar. Daha sonra 1960 yılında arabuluculuk ve görüşmeler sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden başlar ve devrim nedeniyle kapatılan sınırlar açılır. Ancak ikili ilişkilerde gerginlikler daha sonra da devam eder.

Ürdün, Eylül 1970'te ülkede ikamet eden Filistin direniş grupları ile Ürdün güçleri arasında patlak veren silahlı çatışmalar üzerine kanlı olaylara sahne olur. Bu durum, Irak hükümetini, "Arap Kurtuluş Cephesi"ni kurmaya sevk eder ve Filistin halkının gerçek bir temsilcisi olarak Iraklıları ve Arapları gönüllü olmaya ve ona katılmaya çağırır. Bunun neticesinde, Irak-Ürdün ilişkileri daha fazla gerilim ve istikrarsızlığa uğrar. Daha sonra, Irak'ın 1973'te "Suriye, Ürdün ve Mısır"dan oluşan Arap cephesini desteklemesi üzerine ilişkiler olumlu yönde ilerler. Ardından, Irak'ın 1978'de Suriye ile birlik ilan etmeye çalışmasıyla

---

⁹⁰ Saad Ebu Diyee, *Ameliyyetü İttihâzü'l-Karar fi Siyaseti'l-Ürdüniyyeti'l-Hariciyye*, (1. Baskı), el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1990, s. 171 – 187.

⁹¹ Süheyl Süleyman eş-Şalbi, *el-Alakatü'l-Ürdüniyyetü'l-Biritaniyye 1951 – 1967*, (1. Baskı), el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 2006, s. 107 – 117.

⁹² Charles Tripp, *Safhatü min Tarihi'l-Iraki'l-Muâsir: Bahs Müvessik fi Tarihi'l-Iraki'l-Muasır Münzü Müşüü'd-Devleti'l-Hadise Hatta Evasıt 2002*, Arapçaya Çev. Zine Cabir İdris, (el-Arabiyye Bilim Yay.), Beyrut, 2006, s. 203 – 204.

ilişkiler yeniden bozulur.⁹³ Daha sonra Irak-Ürdün ilişkileri, Irak'ın Ürdün'e büyük mali yardımların yanı sıra sembolik fiyatlarda petrol de vermesi karşılığında Eylül 1980'de patlak veren İran-İrak savaşında Ürdün'ün Irak tarafında yer alması sonucu yeniden düzelir. Seksenli yıllar iki ülke arasındaki ilişkilerin altın dönemidir. Ayrıca Irak, iki ülke arasındaki sınırları çizerek topraklarının 60 km'sini Ürdün'e devreder. İş birliği, İran-İrak savaşının sona ermesinin ardından 1989 yılına kadar devam eder. Arap İş birliği Konseyi olarak bilinen ve Irak kuvvetlerinin Kuveyt'e girmesi nedeniyle birkaç ay sonra çöken Irak, Mısır, Ürdün ve Yemen'i içeren dörtlü bir birliğin kurulmasıyla ikili ilişkiler taçlanır. Ancak Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e girmesi ve 1991'de ikinci Körfez Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle ilişkiler yeniden çöküşe geçer.⁹⁴

1990-2003 döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu yönde seyreder. Ürdün, Akabe limanı dolayısıyla ticaret alışverişi için Irak'ın ekonomik ve ticari derinliği haline gelir. İki ülke arasındaki iyi ilişkiler devam etti.⁹⁵ Ürdün, ekonomik ambargo dönemi boyunca Irak'a gıda ve ilaç sevkiyatına devam eden tek çıkış noktası olur. Irak'ın talebi üzerine bazı şartları Ürdün tarafından düzenlenen Birleşmiş Milletler Gıda ve İlaç için Petrol Programı konusunda Bağdat'ın yaptığı anlaşma sonrası, Ürdün ekonomisi doğrudan Irak pazarına bağlanır. Ayrıca Irak, eğitim bursları, petrol sağlanması, doğrudan mali yardım yapılması ve ithalatta Ürdün yolunun tercih edilmesi dolayısıyla Ürdün'e büyük kolaylıklar sağlar. Irak-Ürdün ilişkileri, Saddam Hüseyin rejiminin bazı muhaliflerinin Ürdün topraklarında barındırılması nedeniyle iki ülke arasında yaşanan bazı sorunlara rağmen gelişmeye devam eder.

Netice itibariyle iki ülke arasındaki ilişkiler kurulduğu tarihten itibaren olumlu yönde gelişmiştir. Olumsuz yönleri ise, iki ülke arasındaki tüm sorunların ve farklılıkların halledilmesinde diyalog ve anlayış dili hakim olduğunda çözüme kavuşmuştur.

---

⁹³ Ebu Diyye, *a.g.e.*, s. 212.

⁹⁴ Salah Kabzaya, *Âsıfetü's-Sahra*, (es-Suudiyye Araştırmalar ve Uluslararası Dağıtım Şirketi), Londra, 1991, s. 160 – 161.

⁹⁵ İyad Abdül Kerim Mecid, “el-Alakatü'l-Irakıyye – el-Ürdüniyye Bade Am 2003 ve Afakuhe'l-Müstekbeliyye”, *Dirasat Düveliyye Dergisi*, S. 50, Bağdat Üniversitesi, 2011, s. 90 – 92.

Suriye Arap Cumhuriyeti: Irak ve Suriye, birçok büyük ülkenin ilgi odağı olan önemli bir stratejik konuma sahip olmaları nedeniyle genel olarak Ortadoğu, özel olarak da Arap bölgesinde önemli ve öne çıkan ülkeler arasındadır. Irak ve Suriye, kuruluşlarından bu yana siyasi ve ekonomik ilişkiler içerisinde oldukları. Ancak bu ilişkiler, gerek hükümet değişikliği gerekse içlerinde meydana gelen devrimler nedeniyle gelişme ve bozulma arasında gidip gelmiştir. Ayrıca bu ilişkilerin seyrinde yabancı güçler de etkili olmuştur.⁹⁶

Suriye, cumhuriyet sistemine Irak'tan önce geçmiştir. 1960'lı yıllarda yaşanan Suriye'deki hükümet değişiklikleri, Irak siyasetinin yönünü etkilemiştir. Suriye, özellikle 1958'de Mısır ile birleşme aşamasından önce, milliyetçi ve solcu fikirlerin beşiği olarak görülüyordu. Suriye'deki bazı siyasi partilerin liderlerinin fikirleri, Irak'taki gençleri devrimci eyleme geçmeye ve Irak'ı yeni bir hükümet aşamasına taşımaya itmiştir. Nihayetinde Irak'taki monarşi, 14 Temmuz 1958'de Irak ordusunun önderliğindeki bir devrimle devrilmiştir.⁹⁷

Irak'ta Arap Sosyalist Baas Partisi 1963'te iktidara geldiğinde, Suriye, özellikle Mısır'la kurduğu birlikten 1961'de ayrılmasından sonra büyük dönüşümler geçirmiştir. Irak'taki parti, diğer parti ve hareketlerin liderlerini tasfiye etmek için kanlı bir politika uygulamaya başlamıştır. Bu nedenle 1963'te iktidardan uzaklaştırılmış ve ancak 1968'de yeniden iktidara gelebilmiştir.⁹⁸ Irak'ta Baas Partisi'nin iktidara gelmesi, Suriye'de de 1970'de Hafız Esed'in iç çatışmalar ve bölünmeler sonrasında iktidara gelmesi ve her iki ülkede de Baas Partisi lehine durumun istikrara kavuşmasının ardından, Baas Partisi liderliğinin ana merkezinin ve esas liderinin kim olduğu konusunda tartışmalar başladı. Suriye'deki Baas Partisi, Mişel Eflak'ı partinin amaç ve ilkelerine ihanet etmekle suçladı. Irak'taki Baas ise, Mişel Eflak'ı partinin kurucusu olarak gördü. Bu anlaşmazlık, Suriye Baas'ının Irak'taki Baas'tan ayrılmasına neden oldu ve her parti kendi liderini belirledi. İki ülkenin liderleri arasındaki bölünme derinleşti. Irak, 1973'te Şam'ı Siyonist işgal güçlerinin eline düşmekten savunmaya güçlü bir şekilde katıldığı bir zamanda, Şam, Siyonist oluşumla güçlerin ayrılmasına ilişkin anlaşmayı kabul etti. Ancak Irak, bu anlaşmayı reddetti ve işgal altındaki tüm Arap topraklarının kurtarılmasına kadar savaşın sürmesini istedi. Irak, Siyonistlerle yapılan tüm uzlaşma projelerini reddetti. Ayrıca Irak, üç Arap adası "Tunb el-Kübra, Tunb el-Suğra ve Ebu Musa" üzerindeki İran kontrolünden dolayı Suriye'nin tutumu dolayısıyla yaşanan gerginlikte katkıda bulundu ve bu adaları Arap

⁹⁶ Ban Sabah Cuma, *el-Alakatü'l-Irakıyye – es-Suriyye (el-Ezme ve Sübülü'l-İfrac)*, el-Merkez ed-Dirasatü'l-Arabiyye, Beyrut, 2014, s. 1.

⁹⁷ İlyas Abdül Hasan *ez-Zübeydi, Sevratü 14 Temmuz fi'l-Irak*, (el-Hürriyye Basım Yay.), Bağdat, 1989, s. 122.

⁹⁸ Şelbi el-Isemi, *Tarihu Hizbü'l-Beas el-Arabi el-İştiraki, el-Merhaletü's-Sabe 1958 – 1968*, (eş-Şüun es-Sekafiyye el-Amme Yay.), Bağdat, 1987, s. 72.

adaları olarak gördü. Aynı şekilde İran İslam Devrimine karşı tutumu da olumlu olmadı. Ardından, Saddam Hüseyin'in iktidara gelip Suriye'yi 1978'de Irak siyasi sistemini yıkmak için komplo kurmakla suçlamasıyla anlaşmazlık doruğa ulaştı. 1980'de Irak-İran savaşının patlak vermesiyle Suriye'nin İran'ın yanında yer alması iki ülke arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi. 1980'de ilişkiler kesildi ve sınırlar kapatıldı. Suriye, Irak petrolünün ihracatı için topraklarından geçen boru hattını kapattı. 1981'den doksanların ortalarına kadar olan dönemde herhangi bir yakınlaşma yaşanmadı. İlişkiler, özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve ekonomik yaptırımlar altına girmesinden sonra, gerilim ve istikrarsızlık gölgesinde kaldı.⁹⁹ Suriye, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için oluşturduğu uluslararası koalisyonla da katkıda bulundu.

İki ülke arasındaki ilişkiler 1997 yılında sınırların tekrar açılmasıyla yumuşar. 2003'teki ABD işgaline kadar Suriye, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu ve terörü desteklediği yönündeki Amerikan suçlamalarını reddederek Irak'ın yanında yer aldı.

1.7. Birinci Körfez Savaşı

Irak ve İran arasındaki ilişkiler, İran devriminden önce bile samimi olmayıp, birbiriyle çelişen teoriler ve fikirler eşliğinde bir çatışma vardı. Irak, İran'ın Körfez ülkelerindeki nüfuzunun genişlemesini reddediyor ve bunu milliyetçi fikir ve teorilerine aykırı olarak görüyordu. 1979'da Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin devrilmesiyle İran'da Humeyni rejimi başlamış,¹⁰⁰ Arap Körfezi bölgesindeki istikrarsızlık, Irak ile İran arasında patlak veren savaş ile artırmıştır. Anlaşmazlığın ana nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Sınır anlaşmazlıkları: Irak ve İran'ın sorunları 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bir tarafta Persler ve Araplar arasındaki medeniyet çatışması, diğer tarafta da Perslerin Arap milletine karşı devam eden düşmanlığı bu anlaşmazlıkları devam ettirmiştir.¹⁰¹ Sınır sorunu özellikle Irak için bölgede bir istikrarsızlık unsuru olmaya devam etmiş ve zamanla büyük bir savaşla zirveye çıkan bir karmaşıklık halini almıştır. Bu sorunların başlıca nedenleri, İran'ın Irak sınırlarını sık sık ihlal etmesi ve İran'ın Irak içişlerine müdahalesiydi.¹⁰²

⁹⁹ Hüseyin Hafid Vehib, "el-Alakati'l-Irakıyye's-Suriyye", *ed-Dirasatü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 30, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2006, s. 119.

¹⁰⁰ Bişri Kazım Avde, "es-Siyasetü'l-Biritaniyye Ticahe İran 1941 – 1979", *Zi Kar Üniversitesi Dergisi*, cilt 2, Irak, 2006, s. 150.

¹⁰¹ Mustafa Abdül Kadir en-Neccar vd., "et-Tarihu's-Siyasi li Müşkileti'l-Hududi's-Şarkıyye li'l-Vatani'l-Arabi fi Şatti'l-Arab", *İttihadü'l-Müerrihin el-Arab Dergisi*, S. 36, c. 14, Basra, 1974, s. 245.

¹⁰² Fethiyye el-Betravi – Muhammed Nasır Mihne, *el-Halicü'l-Arabi – Dirasetün fi'l-Alakati'l-İklimiyye ve'd-Düveliyye*, (Menşeu'l-Marife Yay.), İskenderiye, 1988, s. 389.

İran'da Ayetullah Humeyni'nin iktidara gelmesi: 11 Şubat 1979'da Ayetullah Humeyni iktidara geldiğinde Irak'a ve siyasi sistemine karşı düşmanca açıklamalar yapmaya başlamış, devrimin yurt dışına ihraç edileceğini ilan etmiştir. Kürt liderlere Irak'a karşı isyanı sürdürme çağrısı yapmış, İran topraklarını kullanarak Irak'ın içişlerine müdahale etmelerine izin vermiştir.¹⁰³

*İran'ın 1971'de Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait adaları işgal etmesi:*¹⁰⁴ Irak'ı İran'ın bu adaları işgaline karşı protesto etmeye ve İngiltere'yi işgal sürecini kolaylaştırmakla suçlayarak İran ve İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmeye ve bu adaların iadesini talep etmeye sevk etmiştir.

İran'ın Kürtlere sunduğu destek: Kürt sorunu, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) dönemine, savaş sonrasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar uzanıyor. Kürt halkı, Irak'ta kendileri için bir Kürt devleti kurma özlemi duymaya başlar. Kürt sorunuyla uğraşmak II. Dünya Savaşı'ndan (1939-1945) sonra daha da zorlaşır.¹⁰⁵

Cezayir Anlaşması: Irak, 1937'de İran ile Şattü'l-Arap nehrinin son noktasını Irak ile İran arasındaki sınır noktası olarak kabul eden bir anlaşma imzalar. Ancak 1969'da Irak, İran'a Şattü'l-Arap sularının tamamının Irak suları olduğunu ve alt çizgi fikrini tanımadığını bildirir. Irak merkezi hükümeti ile Irak'ın kuzeyindeki Kürtler arasında çıkan çatışmanın şiddetlenmesi ve İran Şahı'nın Kürtleri desteklemesi üzerine Irak, 1975 yılında Cezayir'in himayesinde İran ile bir anlaşma imzalar. Anlaşmada iki ülke arasında bir ayırım çizgisi olması gerektiği ifade edilir.¹⁰⁶ Yukarıda bahsedilenler ve İran'ın anlaşmanın şartlarına uymaması nedeniyle anlaşma Irak tarafından feshedilir.

1.7.1. Irak – İran Savaşının Seyri

Bazı araştırmacılar savaşı dört aşamaya ayırırlar; Birincisi, 22 Eylül 1980'den 1982 yazına kadar süren ve Irak'ın savaşta zafer kazandığı aşama. İkincisi, İran'ın 1982'den 1984'ün sonuna kadar savaşı Irak topraklarına taşıdığı aşama. Bu süreçte İran kuvvetleri Basra'yı topçu atışlarıyla bombalamasıyla bir şehir savaşı başlar. Ertesi gün Irak kuvvetleri, Dezful ve

¹⁰³ İslam Muhammed Abdu Rabbuh el-Muğayyir, *el-Harbü'l-Irakıyye'l-İraniyye (1980 – 1988)*, İslam Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze, 2015, s. 60.

¹⁰⁴ Halid bin Muhammed el-Kasimi, *el-Cüzürü's-Sülas Beyne's-Siyadeti'l-Arabıyye ve'l-İhtilali'l-İrani*, (1. Baskı), (el-Camir'l-Hadis Kitabevi), Mısır, 1997, s. 117.

¹⁰⁵ Mecid Hadduri, *Tarihu Sırau Cüzuru'l-Harbi'l-Irakıyye'l-İraniyye*, Arapçaya Çev. Mustafa Numan Ahmed, (el-Kitab Matbaası), Bağdat, 2010, s. 83.

¹⁰⁶ Cabir İbrahim er-Ravi, *İlğai'l-İttifakiyyetü'l-Irakıyye – el-İraniyye*, (Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Yay.), Bağdat, 1980, s. 109.

Nihavend gibi bazı İran şehirlerine hava saldırıları düzenleyerek karşılık verir. 1985'ten 1987'ye kadarki üçüncü aşamada İranlılar, askeri ve diplomatik savaş alanında zafer kazanmak için bir uğraşa girdiler. 9 Şubat 1986'da İran tarafından Kuveyt'e bakan Irak'ın el-Fav yarımadasının işgal edilmesiyle savaşın seyri belirlenmiş olur.¹⁰⁷

Mayıs 1986'nın başlarında, Irak kuvvetleri İran'a karşı zafer kazanabileceklerini kanıtlamak amacıyla büyük bir karşı saldırı başlatır. 14 Mayıs 1986'da Mehran'ı kontrol etmeye odaklandılar ve bu şehrin bir bölümünü işgal ederler. Ancak İran kuvvetleri, Temmuz 1986'da şehrin kontrolünü yeniden ele geçirmeyi başarır. Bunu, İran güçlerinin Basra ve Bağdat'ı işgal etmeyi amaçlayan art arda gelen saldırıları izler. Ancak tüm bu İran saldırıları, Irak kuvvetlerinin karşı koymasıyla başarısız olur.¹⁰⁸

Ocak 1987'de Irak kuvvetleri, 35 İran şehrine karşı uzun menzilli füze saldırısı gerçekleştirir. Yine Ocak ayının başlarıyla 14 Şubat 1987 arasında ise İran'ın iktisadi tesislerine yönelik 75 saldırı düzenlenir. İran, Irak'a karşı dengeleyici bir misillemede bulunamasa da 9 Şubat 1987'de Basra'ya bombardıman başlatır ve Bağdat ve Basra'yı füzelerle vurur. Ancak Irak savunmasını zayıflatmayı başaramaz. 1987 yılının sonunda, iki taraf da birbirlerinin ekonomisini çökertmek amacıyla yeniden tanker savaşına girerler. Basra Körfezi bölgesi mayınlarla dolar. Hem Irak ve hem de İran, Türkiye üzerinden petrol ihraç etmeye çalışır.¹⁰⁹

Ocak 1984'te BM Güvenlik Konseyi, İngiltere'nin İran lehine oy kullandığı 552 sayılı kararını yayımlar. Kararda Irak ve İran'a Hürmüz Boğazı'nda seyrüsefer özgürlüğüne saygı göstermeleri çağrısında bulunulur. Irak'ın 1984'te İran'ın Harç adasındaki petrol tankerlerini bombalamasına tepki olarak, İran teknelerinin Kuveyt ve Suudi petrol tankerlerini bombalaması üzerine 1984 yılında Basra Körfezi sularında tanker savaşı başlar. İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, şu ifadeleriyle Körfez ülkelerini savaşta Irak'ın yanında yer almakla suçlar; "Körfez ülkeleri, İran'la savaşında Irak'ın suç ortağıdır. İran, bunu göz önünde bulundurarak gemilerinin Körfez bölgesine girmesini engellemek için Hürmüz Boğazı'nı kapatmak da dahil olmak üzere bu ülkelere karşı kararlı davranma yoluna gidecektir."¹¹⁰ Savaşın devam etmesini

---

¹⁰⁷ Zafir Muhammed el-Acmi, *Emnü'l-Halic Tetavvuruhu ve İşkaliyyatuhu min Manzuri'l-Alakati'l-İklimiyye ve'd-Düveliyye*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Doktora Tezleri Serisi 56, Beyrut, 2006, s. 414 – 416.

¹⁰⁸ Nizar Abdül Kerim Faysal el-Hazreci, *el-Harbü'l-Irakıyye – el-İraniyye 1980 – 1988 Müzekkirat Mukatıl*, el-Merkez el-Arabi, Beyrut, 2014, s. 299 – 300.

¹⁰⁹ Abdül Halim Ebu Ğazzale, *el-Harbü'l-Irakıyyetü'l-İraniyye 1980 – 1988*, (Ruz el-Yusuf Matbaaları), Kahire, 1994, s. 126.

¹¹⁰ Abdül Kadir Hammud el-Kahtani, "Müdık Hürmüz... ve Emnü'l-Halici'l-Arabi", *el-Vesika Dergisi*, S. 38, Bahreyn, 2000, s. 72 – 73.

arzulayan ABD ve Siyonist varlığın bu savaştaki rolü, İran güçlerini uçaksavar füzeleri ve tanksavar füzeleri ile donatmak için yapılan silah anlaşmasıyla netleşir. Savaşın dördüncü aşaması ise, Irak kuvvetlerinin İran kuvvetlerini geride bıraktığı ve işgal altındaki toprakları geri aldığı aşamadır. On saat süren şiddetli çatışmaların ardından Basra'nın 20 kilometre doğusundaki Şalamçeh kentine Irak bayrağı çekilir. İran 1987'de kazandığı toprak kazanımlarını bir tek günde 50.000 savaşçısının hayatıyla birlikte kaybeder. Tahran Radyosu ordunun geri çekildiğini duyurmaktan başka bir şey söylemez. Bu, İran'ın 1980'deki ilk saldırısının ardından, 1988'de büyük bir yenilgiye uğradığını ortaya koymuştur.¹¹¹

İran, yaşadığı kayıpların ardından 1988'de ateşkesi kabul eder ve ateşkes öngören 1987 tarihli 598 sayılı Güvenlik Konseyi Kararını onaylar. Bu kararın yayınlanmasından tam bir yıl sonra, İmam Humeyni 7 Ağustos 1988'de söz konusu kararı kabul ettiğini açıklar ve fiili ateşkes 8 Ağustos 1988'de sağlanmış olur.

Birinci Körfez Savaşı'na karşı büyük güçlerin tutumu: Savaşın patlak vermesinden hemen sonra, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Carrington, Sovyet Dışişleri Bakanı Andia Gromyko'nun ateşkes çağrısını görüşmek üzere Güvenlik Konseyi'nde bir bakanlar toplantısı düzenleyebilme olasılığı konusundaki görüşlerini aldıktan sonra İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Danimarka'dan oluşan dokuzlu Avrupa grubu ülkelerinin dışişleri bakanları Lüksemburg'da bir toplantı yaptı.¹¹² Lord Carrington'ın inisiyatifi üzerine, savaşı sona erdirmek için Avrupa müdahalesinin gereksiz olduğuna karar verdiler.¹¹³

Amerika'nın tutumu: Savaşın patlak vermesinden itibaren Amerika Birleşik Devletleri, o sırada savaşan herhangi bir tarafla diplomatik ilişki noktasında bir bağlantısının olmamasına rağmen tarafsızlığını ilan etti. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri savaşı mümkün olduğu kadar uzatmak istiyordu. Bunu, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın şu sözlerinden anlıyoruz; “Bu, hiçbir galibin çıkmamasını umduğumuz ilk savaştır.” Amerika Birleşik Devletleri'nin temel amacı, birinin gücünün diğerinin gücünü dengelemesine izin vererek, Irak ve İran arasındaki güç dengesini korumaktı.¹¹⁴

---

¹¹¹ Ebu Ğazzale, *a.g.e.*, s. 244.

¹¹² Bkz: Cevdet Celal Kamil Abdül Latif et-Tikriti, *Mevkıfû'l-İttihadü's-Sufiti mine't-Tetavvurati's-Siyasiyye fi'l-Irak 1958 – 1968*, Tikrit Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s. 226 – 227.

¹¹³ David Kimhi, *el-Hıyarü'l-Ehr 1967 – 1991*, (1. Baskı), (Bisan Kitabevi), Beyrut, 1992, s. 257.

¹¹⁴ Sami Nazır Hüseyin el-Mansuri – Rusul Adnan Abdür Rıza el-Haffaci, “Siyasetü'l-Vilayatü'l-Müttehidetü'l-Emrikiyye Ticahe Mevkıfı'l-Ürdün mine'l-Harbi'l-Irakıyyeti'l-İraniyye (Harbü'l-Halici'l-Ula) 1980 – 1988”, *el-Kasidiyye Sanat ve Edebiyat Bilimleri Dergisi*, S. 3, Irak, 2019, s. 75.

1.7.2. Birinci Körfez Savaşı Karşısında Avrupa Ülkelerinin Tutumu

Arap Körfezi bölgesinde Avrupa'nın rolü gittikçe artar. İngiltere 11 Ağustos 1987'de Basra Körfezi bölgesine savaş gemileri göndermeye karar verir. Bunu, savaşta daha olumlu bir rol üstlenmeleri için Belçika, İtalya ve Hollanda üzerine kurulan İngiliz baskısı izler. Sonuç olarak 1987 yılında Batı Avrupa ülkeleri arasında bir toplantı yapılır. Ancak bu toplantıdan, Almanya'nın herhangi bir pratik önlem almayı reddetmesi üzerine bir sonuç elde edilemez. Hollanda, Batı Avrupa ülkeleriyle ortak hareket etmeye yönelir. İtalya ise, Birleşmiş Milletler'in savaşı sona erdirmek için inisiyatif almaması gerektiğinde ısrar eder. Ardından İngiltere, Körfez'e gönderilecek mayın tarama gemisi için hava koruması ve idari güvence talep edip, bu garantileri elde eder.¹¹⁵

1.7.3. Birinci Körfez Savaşı Karşısında Arap Ülkelerinin Tutumu

Arap ülkelerinin çoğu savaş boyunca Irak'ın yanında yer almıştır. Bunlardan bazılarının tutumuna kısaca değinelim. Kuveyt, Irak'a borç olarak 13 milyar dolar tutarında mali yardım ve kredi sağlamıştır. Kuveyt Emiri Şeyh Sabah el-Ahmed el-Cabir, Kuveyt'in, Irak'ın İran'la olan savaşı sırasında Irak'ın savaş giderlerini yaklaşık 40 milyar dolar ile finanse ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Suudi Arabistan da Irak'ın yanında yer almış, maddi ve askeri destek sağlamıştır. Mısır da Irak'ın yanında yer almış, manevi ve askeri destek sağlamış ve Irak'a Kondar-2 tipi füzeler de dahil olmak üzere silah ve füze vermiştir.

Ürdün'ün tutumu ise savaşın ilk gününden belli olmuştur ve Irak'ın yanında yer aldı. Kral Hüseyin, Irak ile İran arasındaki bu savaşın sadece İslami ve laik rejimler arasında olan bir savaş olmadığını, bilakis derin tarihsel köklerinin ve dahili unsurların olduğunu, savaşın uzaması durumunda Arap Körfezi bölgesi ve Araplar için feci sonuçlar doğurabileceğini düşünüyordu. Kral Hüseyin, bölgede barışçıl bir çözüme ulaşmanın tek yolunun askeri hazırlıkla birlikte diplomasinin işlemesiyle olacağını savundu.¹¹⁶

Libya'ya gelince, İran'ın yanında yer aldı ve İran'ı destekledi. İran devriminden önce iki ülke arasında istikrarsız bir ilişki varken, İslam Devrimi'nden sonra ilişkiler noktasında dikkat çekici bir gelişme yaşandı. İran devrimini de destekleyen Libya, savaşta İran'ın yanında yer aldı ve Avrupa'dan Irak'a silah tedarikini engellemeye çalıştı. Irak'a silah vermemesi karşılığında İtalya, Yugoslavya ve Bulgaristan'a petrol verme teklifinde bulundu.

---

¹¹⁵ Kimhi, *a.g.e.*, s. 255.

¹¹⁶ el-Mansuri – el-Haffaci, *a.g.e.*, s. 71.

Savaşta İran'ın yanında yer alan Suriye, Filistin davasını destekleyen İran'a karşı savaş açan Irak'ın hata yaptığını duyurdu. Filistin Kurtuluş Örgütü ise savaşta Irak'ın yanında yer aldı. İsrail'in İran'a verdiği askeri desteği protesto etti ve İran'ın Filistinlilere yönelik politikasında çifte standart uyguladığını savundu.¹¹⁷

1.7.4. Birinci Körfez Savaşının Sonuçları

Birinci Körfez Savaşı'nın sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli yansımalarından bazılarını şu şekilde izah edebiliriz:

Irak-İran savaşı, Amerikan gemisi Stark'ın yanı sıra İran petrolünü Basra Körfezi üzerinden taşıyan dev petrol gemilerine Irak hava saldırılarının ardından artan uluslararası kaos sonucunda Basra Körfezi bölgesinde istikrarsızlık meydana geldi. Bu durum bölge ülkelerini dünyanın birçok büyük ülkesiyle anlaşmalar yapmaya sevk etti ve bölgeye gelen petrol tankerlerine o ülkelerin bayraklarının çekilmesine izin verildi. Bu olayların ardından Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere ve Körfez'deki diğer ülkelerin askeri güçleri petrol gemilerini korumak için hazır bulundu.¹¹⁸

Savaş, askeri harekât alanının bazı Körfez ülkelerinin sınırlarına yakınlığı göz önüne alındığında, bölgeyi tehdit eden ve Arap ve Batı çıkarlarını etkileme olasılıklarını artıran tehlikeli güvenlik sorunları oluşturdu. Savaş sahalarının bazı Körfez ülkeleri sınırlarına yakın olması nedeniyle Körfez ülkeleri tarafından milli çıkar ve güvenliklerini korumak için 1981'de Körfez İş birliği Konseyi kuruldu. Bölgenin endişeleri, ekonomik entegrasyon meselesinden silahlanma ve askeri hazırlık meselesine doğru kaydı.¹¹⁹

Hem Irak hem de İran, diğer tarafı ortadan kaldırarak savaşlarının asıl hedefine ulaşamadı ve sekiz yıl boyunca süren katliamlar, her iki tarafa da acı ve kederden başka bir şey getirmedi.¹²⁰

---

¹¹⁷ Selmi Adnan Muhammed vd., "Mevkîfû'd-Düvelü'l-Arabiyye mine'l-Harbi'l-Irakîyye – el-İraniyye 1980 – 1988", *Zi Kar Edebiyat Dergisi*, S. 3, c.1, Irak, 2011, s. 186 – 188.

¹¹⁸ Noam Chomsky, *Us Iraq Policy: Motives And Consequences, Iraq Under Siege*, (Congress Control Number Kitabevi), Kanada, 2002, s. 68.

¹¹⁹ Abdüs Selam Mahammed el-Ğannami, *en-Nizamü'l-İklîmi'l-Arabi Bade Harbü'l-Halici's-Sani ve Tedaiyat Ehdas 11 Sebtebrir 2001*, (2. Baskı), (es-Selam Yay.), Rabat, 2003, s. 60.

¹²⁰ William – Gareth Sta Nesfield Andersen, *Irak el-Müstakbel*, Arapçaya Çev. Remzi Bedir, (el-Virak Yay.), Londra, 2005, s. 159.

Yıkıma uğrayan Irak'ın alt yapısı, yeniden yapılanma ve inşa için büyük yatırımlara ihtiyaç duydu. Ancak savaş yılları, büyüklüğü bir milyondan fazla askere ulaşan bir Irak askeri gücünün inşasına tanık oldu.¹²¹

Batı'nın Körfez bölgesindeki varlığı artmaya başladı ve Ocak 1983'ün başlarında ABD Merkez Komutanlığı'nın kurulduğu duyuruldu. Batı ve kendisine bağlı Körfez rejimleri arasında, ister doğrudan ittifak yoluyla, isterse askeri tesisler yoluyla olsun birtakım anlaşmalar imzalandı. Bu da Körfez'deki istikrarsızlığı daha da artırdı.¹²²

1.8.Kuveyt'in İşgali

Irak-İran savaşının sona ermesinin ardından Körfez İş birliği Konseyi ülkeleri arasında güçlü bir yakınlaşma meydana gelir. Bu Körfez Arap dayanışması, İran'ın hırslarını ve eğilimlerini durdurmayı ve İran'ı Arap ülkelerinin egemenliğine saygı duymaya zorlamak için bir güç oluşturmayı amaçlıyordu. Ardından Irak ile İran arasında içişlerine karışmama ilkesine dayalı iyi komşuluk ilişkileri kurulabildi. Ancak Irak kuvvetlerinin Kuveyt'e girişi ve burada kalmak istemesi, bölgedeki Arap rejimlerince Arap varlığını tehdit eden bir gerileme olarak görüldü.

1988'de İran-Irak savaşının sona ermesinden sonra Kuveyt Emiri, 1989'da Irak'ı ziyaret etti ve savaştaki tutumundan dolayı kendisine büyük bir karşılama yapıldı.¹²³

Sınırları çizme maksadıyla Kuveytli yetkililerin Irak'a ziyaretleri devam etti, ancak Irak tarafı Kuveyt sınırının çizilmesi konusunda pek hevesli değildi. Irak'ın kendileriyle bir saldırmazlık anlaşması imzalamayı reddetmesi, Kuveytli yetkililerin endişelerini artırdı. Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı İzzet İbrahim, iki tarafın saldırmazlık anlaşması konusunu görüşmeden önce sınırın çizilmesi sorunlarını çözmesi gerektiğini dile getirdi. Burada dikkat çekici olan, Irak'ın savaştan askeri olarak güçlü, ekonomik olarak ise çökmüş bir vaziyette çıkmış olmasıdır. Savaştan önce Irak'ın 38 milyar dolardan fazla mevduatı vardı. Savaş sona erdiğinde, bu mevduatlar buharlaşmıştı ve üstelik yaklaşık 100 milyar dolar da borcu birikmişti. Savaşın maddi kayıpları ise 300 milyar doları bulmuştu.¹²⁴

¹²¹ William – Andersen, *a.g.e.*, s. 161.

¹²² Raid Şihab Ahmed, *Eseru't-Tevaciüdü'l-Askeri'l-Emriki ala'n-Nizami's-Siyasi fi'l-Irak*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 2005, s. 38.

¹²³ Mustafa Abdül Kadir en-Neccar, *et-Tarihu's-Siyasi li Alakati'l-Iraki'd-Düveliyye li'l-Halici'l-Arabi Dirasetün Vesaikeyetün*, el-Merkez el-Haliç el-Arabi, Basra Üniversitesi, 1975, s. 115.

¹²⁴ Rıda Hilal, *es-Sirau ala'l-Kuveyt Meseletü'l-Emn ve's-Sevra*, (1. Baskı), (el-Cil Yay.), Beyrut, 1991, s. 54.

Irak'ın borçlarının birikmesi ve bu borçlarını ödeyememesi, borçların faizlerini de artırdı. Irak'ın borçlarını ödeyebilmesi için yılda yedi milyar dolar tutarında faiz ödemesi gerekiyordu. Bu ise, ancak petrolün varilinin yirmi beş dolara eşdeğer olması durumunda ödenebilirdi ki, fiyatlar sadece on sekiz dolar idi. OPEC ülkeleri 1989'da fiyatı varil başına yirmi bir dolara yükseltmeyi ve bunun için belirli üretim kotaları koymayı kabul ettiler. Ancak Kuveyt ve BAE'nin OPEC kotalarına uymaması, fiyatların varil başına on beş dolara, bazen de on iki veya on bir dolara düşmesine neden oldu. Irak rejimi, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin petrol politikasını Irak'a zarar vermeye yönelik bir politika olarak algıladı. Saddam Hüseyin'in 16 Temmuz 1990'da yaptığı bir konuşmaya göre bu politikanın Irak'a yıllık zararı 14 milyar doları bulmuştu. Saddam, Kuveyt'i şu sözlerle tehdit etti; “Boyunları kesin ama erzakı kesmeyin.” Bu da savaş tehdidi anlamına geliyordu.¹²⁵

Irak ile Kuveyt arasındaki kriz, 31 Temmuz 1990'da Suudi Arabistan Krallığı himayesinde Cidde şehrinde yapılan görüşmelerin, Kuveyt'in fazlaca ulaşılmaz taleplerde bulunması, Kuveyt perspektifine göre iki ülke arasındaki sınırların çizilmesi ve Irak'ın savaş sırasında mali yardımlar olarak gördüğü, ancak Kuveyt'in talep ettiği borçları ödemesini istemesi nedenleriyle aksamaya uğraması sonucu tehlikeli bir hal aldı. Iraklılar, Amerika tarafından Kuveyt'i ilhak taleplerinde bulunmasının hakkı olduğu yönünde sinyaller almaları nedeniyle bu talepleri reddettiler.¹²⁶

Siyasi hamleler, krizi kontrol altına alabilecek olan araç ve yolların tükenmesinden sonra geldi. Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz, 15 Temmuz 1990'da Arap Ligi Genel Sekreteri'ne bir muhtıra göndererek, Irak'ın İran'la savaşı sırasında Kuveyt ve BAE hükümetlerinin, Irak topraklarında Kuveyt tarafından askeri tesisler, sınır karakolları, petrol tesisleri ve çiftlikler kurarak ve OPEC'te öngörülen kotanın dışında daha fazla üretimle petrol piyasasını çökerterek Irak'a zarar verdiklerini, 1981-1991 döneminde Irak'ı 89 milyar dolarlık bir zarara uğrattıklarını belirtti. Bu durum, Irak ve Kuveyt arasındaki anlaşmazlığın patlak vermesine katkıda bulundu. Bu çabaların başarısızlıkla sonuçlandığının belirtilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Irak, askeri birliklerini Kuveyt sınırındaki Basra ve Zübeyr bölgesinde toplamaya başladı.¹²⁷ İki ülke yetkililerinin anlaşmazlığı çözmek için Suudi Arabistan

¹²⁵ Aziz Cebir Şeyyal, “el-Alakatü'l-Irakıyyetü'l-Kuveytiyye”, *ed-Düveliyye ve's-Siyasiyye Dergisi*, S. 11, Mustansiriyye Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, 2009, s. 4 – 5.

¹²⁶ Said Ebu Ali, *Ezmetü'l-Halic et-Tedvil ve'l-İdaretü'd-Düveliyye*, Hukuk, Ekonomi ve Yönetim Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tunus, 1995, s. 99.

¹²⁷ Mecdi Ali Ubeyd, “el-Mukaddematü's-Siyasiyye li'l-Ğazuv”, *es-Siyasetü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 102, Kahire, 1990, s. 18 – 20.

Krallığı'nda yürüttüğü görüşmelerin başarısız olması üzerine 2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etti. İşgal, tüm hesap ve boyutlarıyla ciddi bir kriz oluşturmuş, Arap ve uluslararası mecralarda birçok yankı uyandırmıştı. Olumsuz etkileri önce Irak, sonra Arap dünyası ve ardından da uluslararası toplum üzerinde belirginleşmeye başladı. Irak ikinci kez geniş çaplı askeri harekate yol açan bir krize taraf olmuştu.¹²⁸

1.8.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgaline Karşı Uluslararası Tutum

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Boutros Ghali, doksanların ortalarında 2 Ağustos 1990 olaylarına eşlik eden gelişmeler hakkında bir rapor yayınlanır. Raporunda, Irak'ın benzersiz doğasının Birleşmiş Milletler'e barışı inşa edici ve onu koruyucu bir fırsatı verdiğine işaret eder. BM Şartı'nın VII. Bölümünde yer alan BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 12 karar yayınlanır.¹²⁹ Ardından Irak ve Kuveyt'e ambargo uygulanmasına ilişkin bir karar daha yayınlanır. Karar, Körfez'deki askeri güçlerin konuşlandırılmasını da etkiler. Amerikan diplomasisinin baskısıyla BM Güvenlik Konseyi, 29 Kasım 1990 tarihinde, geri çekilme 15 Ocak 1991'den önce gerçekleşmediği takdirde, üye devletlere Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için her yolu kullanma yetkisi veren 678 sayılı kararı yayınlar. Amerika Birleşik Devletleri, kararın gereklerini yerine getirmek için çeşitli Arap ve yabancı ülkelerden oluşan bir askeri güç toplar.¹³⁰

1.8.2. Irak'ın Kuveyt'i İşgaline Karşı Büyük Devletlerin Tutumu

ABD'nin tutumu: Amerikan rolü, Ağustos 1990'ın başında Kahire'de düzenlenen Arap Zirvesi Konferansı oturumları da dahil olmak üzere, başlangıcından bu yana olayların seyrinde egemen olmuştur. Tek taraflı ve baskın bir şekilde, Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasının yasal yolunu aramadan önce askeri güçlerini hızlıca harekete geçirir ve hiçbir otorite uluslararası meşruiyeti koruma bahanesiyle bunu engelleyemez.¹³¹

---

¹²⁸ Hasan Ebu Talib, "İran ve İnikasatü't-Tesviyye mea'l-Irak", *es-Siyasetü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 102, Kahire, 1990, s. 11.

¹²⁹ Salih Halef Salih, *Asaru'l-İctiyahu'l-Iraki li'l-Kuweyt ala'l-Alakati'l-Irakıyye – el-Emrikiyye (1988-2008)*, Ortadoğu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amman, 2010, s. 49.

¹³⁰ Jack Anderson, *Schwarzkopf*, (Arapçaya Çev. Ahmed Abdül Hamid – Ümeyra İbrahim), (el-Kitabü'l-Arabi Yay.), Şam, 2005, s. 155.

¹³¹ Salih, *a.g.e.*, s. 50.

Bu tek taraflı Amerikan yaklaşımının, olayların petrol ve Körfez pazarıyla ilgili Amerikan ekonomik çıkarlarıyla ilgili olması, İsrail ve müttefiklerinin güvenliğiyle ilgili güvenlik çıkarlarıyla ilgili olması gibi çeşitli nedenleri vardır.¹³²

Sovyetler Birliği'nin tutumu: Sovyetler Birliği, geçmişin bir kalıntısı haline gelmişti ve tek başına hareket edemezdi. Amerika Birleşik Devletleri'ni Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini sağlayarak krizi çözmeye ikna etmek için Fransa, Almanya, Çin ve Japonya ile bir tutum ortaya koydu. Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın 15 Ocak 1991'den önce Kuveyt'ten çekilmesi gerektiği yönündeki çağrısında belirtildiği gibi, Sovyetler Birliği, bir çıkar dengesi elde edebilmek için çözümler bulma politikası izledi. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri ile iş birliği yapmayı da gerekli gördü.¹³³ Amerika ise, petrol kaynaklarını kontrol ederek ve İsrail'in güvenliğini sağlayarak dünyaya hâkim olmaya çalışıyordu.

Britanya'nın tutumu: İngilizlerin Körfez krizindeki tutumunun en önemli özelliği, yoğun ve güçlü bir askeri çözüm talebinde bulunmasıdır. Bu tutum, krizi çözmek için hızlıca güç kullanımını kapsayan BM kararlarının çıkmasını sağlamıştır. İngiltere, ekonomik yaptırımlarda yetinilmesi düşüncesine şiddetle karşı çıkmış ve ABD'nin askeri gücünün uluslararası düzenin korunmasında rol oynamasını istemiştir.¹³⁴ İngiltere, ekonomik çıkarları için bölgedeki sömürge ve manda rolünü yeniden kurmaya çalışmıştır.

Fransa'nın tutumu: Fransa'nın tutumu, krizin tüm aşamalarında taraf olma konusundaki isteğiyle dikkat çemiştir ve vizyonu, olayları etkilemedeki yeteneği üzerine bina edilmiştir. Fransa'nın olaylara ilişkin değerlendirmeleri, doğu blokunun çöküşünden sonra, Amerikan hegemonyasının desteklediği, İsrail hakkındaki tutumlarının benimsendiği ve Irak'ın büyüyen gücünden endişe edildiği ve bu gücü ortadan kaldırmak için arayışların olduğu uluslararası dengesizliğin varlığını fark eden bir vizyondan kaynaklanmaktadır. Bu vizyon İran-İrak savaşı sırasında Fransa'nın Irak'a olan borçlarının birikmesi nedeniyle zayıflamaya başlayan Fransa ile Irak arasındaki ilişkilere rağmen benimsenmiştir.¹³⁵ Fransa'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne desteği, Fransa'nın Irak'taki Amerikan icraatlarını desteklemek için Avrupa'da oluşan konsensüs çemberinden sapmama isteğinden kaynaklanıyordu.¹³⁶

---

¹³² Ebu Ali, *a.g.e.*, s. 231.

¹³³ Ebu Ali, *a.g.e.*, s. 275.

¹³⁴ Halide Şadi, *el-Mevkifü'l-Evrubbi'l-Ğarbi İzaü Ezzemetü'l-Halic*, Kahire Üniversitesi, İktisat ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991, s. 332.

¹³⁵ et-Tayyib el-Bekkuş, *el-Haliç Beyne'l-Heymene ve'l-İrtizak*, el-Müessese İbn Abdullah, Tunus, 1991, s. 184.

¹³⁶ Saad Hakki Tevfik, *en-Nizamü'd-Düveli'l-Cedid*, (el-Ehliyye Yayın Dağıtım evi), Amman, 2002, s. 170.

1.8.3. Irak'ın Kuveyt'i İşgaline Karşı Bölge Ülkelerinin Tutumu

Arapların tutumu: Irak'ın Kuveyt'i işgali, Araplar arasında büyük bir bölünmeye neden oldu ve Irak'a askeri bir saldırı başlatılmasının acil olduğuna karar verildi. Bu da Amerikan yönetimini böyle bir saldırıyı başlatmaya teşvik edici bir unsur oldu. ABD'nin bu hevesi, Arapların Ağustos 1990'da yapılan Arap zirvesinde Irak'ın Kuveyt'i işgalini sona erdirmek için kararlar çıkarmada acele bir tutum sergileme fırsatını kaçırmaları üzerine belirdi. Arap zirvesindeki kararlarda Arap bölünmesini meydana getiren şey ise, güvenlik, egemenlik ve çıkarlarla ilgili bazı siyasi tercihler konusunda Arap atmosferinde yaşanan anlaşmazlık durumu olmuştur. Bu bölünme, nüfuzlu Arapların bir bölümünün Arap topraklarında Amerikan ordularını kabul etme ve Irak tehdidi olarak adlandırılan tehlikeye karşı Arap ulusal güvenliğini savunmaya katılma arzusunun bir ifadesi haline geldi. Bu arzu, Arap Ligi'nde kabul edilen tüm normları, değerleri ve kuralları terk etmeye bile sevk etti. Bu tutum Mısır, Suriye, Libya, Cibuti ve Somali'nin isteklerine cevap olarak geldi. Böylece, bölgedeki Amerikan varlığının başlaması sürecini oluşturan ABD'nin müdahalesini genişletme kararları, Amerikan yönetiminin bölgeye hegemonyasını empoze etme direktiflerinin uygulanması için uygun bir ortam haline getirdi.¹³⁷

Türkiye'nin tutumu: Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınamış ve Irak'tan güçlerini Kuveyt'ten derhal çekmesini ve meşruiyetini geri kazanmasını istemiş, ancak buna karşı herhangi bir önlem almamıştır.¹³⁸

İran İslam Cumhuriyeti'nin tutumu: İran, Irak'ın Kuveyt'i işgaline ilişkin tutumunu resmi olarak açıklamadı. Ancak İran medyası, Irak'ın Kuveyt'e yönelik harekâtını hafife almış ve Kuveyt'teki kraliyet ailesine, yolsuzluk ve ikiyüzlülük içinde olmak, siyonist ve emperyalist çevrelerle ilişki kurmak suçlamalarıyla sert eleştiriler yöneltmiştir. Bununla birlikte İran'ın işgali kınaması, Irak'a Kuveyt'ten çekilme çağrısı yapması ve dünya ülkelerini ekonomik ambargoya uymaya çağırmasıyla durum belirsizliğe büründü.¹³⁹

İsrail'in tutumu: İsrail, Irak'a karşı güç kullanımını desteklemiş ve Irak'a karşı küresel ve Arapların tutumunu istismar etmek suretiyle askeri güç kullanılması gerektiğini savunmuştur. Böyle bir şey, Irak'taki askeri gücün ve hayati öneme sahip sivil merkezlerin yok olmasını sağlayabilirdi. Bu nedenle İsrail, Batılı ülkeleri ve diğer Arap ülkelerini Irak'ın

¹³⁷ Abdül İlah Belkaziz, *Ezmetü'l-Halici'l-Arabi Bade Nihayeti'l-Harbi'l-Baride*, (el-Kelam Yay.), Rabat, 1991, s. 45.

¹³⁸ İmad Cad, "el-Ğazvü fi'l-İtari'l-İklimi", *es-Siyasetü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 102, Kahire, 1990, s. 77.

¹³⁹ Ebu Talib, *a.g.e.*, s. 70.

uluslararası sözleşmelere uymadığına ikna etmek için Irak'a karşı geniş bir medya kampanyası başlattı. Çünkü İsrail, amaçlarına ulaşmak için kuvvet kullanma ilkesine inanıyordu. Bu da, Batılı ülkelerin tek dayanağı olduğu için İsrail'in desteğini gerektiriyordu. Ayrıca İsrail, işgalin üçüncü dünya savaşına da yol açabileceğini açıkladı.¹⁴⁰ Siyonistler ve yandaşları, "Arapların baş kemiği" olan Irak'ın harabeye çevrilmesinin ve cılız Siyonist varlığı tehdit eden güvenlik ve askeri kurumlarının dağıtılmasının ana nedenidir. Birinci ve ikinci Körfez savaşlarının, bu ümmetin nimetlerini yağmalamak üzere Arap ve İslam halklarını yok etmek ve aralarına nifak sokmak için sömürge ve böl-yönet siyasetiyle Siyonist oluşum, Amerika ve bölgedeki ajanlar tarafından düzenlendiği buradan anlaşılmaktadır.

---

¹⁴⁰ Cad, *a.g.e.*, s. 75.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 2003-2011 YILLARI ARASINDA IRAK

2.1.Bölgesel İlişkiler

Irak'ın bölgesel güvenliği, Irak güvenliğini etkilemeye doğrudan katkıda bulunan bir dizi zorluk ve kargaşaya tanık olmuştur. Irak devleti kuruluşundan bu yana, başta Arap-İsrail çatışması ve sekiz yıl süren Irak-İran savaşı olmak üzere birçok güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bölgenin karşılıklı güvenlik bağımlılığı nedeniyle, Irak ve bölgesel çevre düzeyinde bir güvenlik kargaşası oluşturan bu savaş, Irak'ın askeri ve güvenlik yetenekleri üzerinde bir yük oluşturmuştur. Sonrasında, 1991'de "İkinci Körfez Savaşı" olarak adlandırılan Irak'ın Kuveyt ile savaşa girmesi, 13 yıl süren Arap-Batı ittifakının Irak'a yansımalarıyla Irak'a uygulanan kuşatma ve son olarak ABD'nin Irak'ı işgali sonucunda bölgedeki güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur. Irak güvenliğine olan tehditler, güvenliğin temeli olan Askeri ve diğer güvenlik kurumlarının dağılmasına neden olmuştur. Bu durum Irak'ı, bölge ülkelerinin rol ve statü için rekabet ettiği stratejik bir boşluk sahası ve bölgesel güvenliğe en büyük tehdidi oluşturan El Kaide ve IŞİD gibi terörist silahlı grupların barındığı alan haline getirmiştir. Irak'ın iç ortamındaki tüm bu dönüşümler; Irak-Bölgesel ilişkileri ve bunların genel bölgesel güvenlik üzerindeki etkileri tüm bölgeye yansımıştır.

ABD'nin Irak'ı işgali, Irak'ta iç ve dış düzeylerde yeni oyuncuların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Irak siyasi sisteminde yapılan hataların tekrarlanması, Irak'taki istikrarsızlık sebebiyle bölgede artan korku ve sakıncalar sonucunda oluşan kriz, Irak'a komşu ülkeleri doğrudan etkilemeye başlamıştır. Bölge ülkelerinin çoğu, risklerin ülkelerini etkilememesi adına çıkarlarını güvence altına almak ve varlıklarını kanıtlamak için Irak bölgesinde etkin bir rol üstlenmeye yönelmiştir. Bu nedenle, Irak'ın komşu ülkeler ve bölgesel çevre ile olan ilişkileri, ortak çıkarlar temelinde ilerlemeye başlamıştır.

2.1.1. Irak – Arap İlişkileri

Irak; Ortadoğu tarihi, Arap coğrafyası ve Arap ulusu açısından; Asya kıtası geçidi veya bir doğu cephesi olarak gelecekteki gelişmelerin ve etkileşimlerin büyümesi için temel bir derinliği temsil etmektedir. Irak-Arap ilişkilerini egemenlik ve ortak çıkarlar temelinde düzenlemek, Asya dünyasına yönelik bölgesel ve Arap stratejisinin oluşmasının yanı sıra Irak'ın İslami çevredeki kozmik ve tarihsel merkeziliğinin inşa edilmesini sağlayacaktır.

Dönüşümlerle dolu bir dünyanın ortasında olmamız¹⁴¹ ve Irak'ın Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere dört Arap ülkesiyle çevrili olması, Irak-Arap komşuluk bağlarını ve ilişkilerini anlamamızı gerektirmektedir. Bunu, her ülke için ayrı ayrı ayrıntılı olarak ele alıp izah etmeliyiz.

2.1.2. Irak – Suudi Arabistan İlişkileri

1921'de Kral Faysal bin Al Hüseyin'in önderliğinde Irak Krallığı'nın kurulmasından bu yana Irak-Suudi Arabistan ilişkileri, iki ülke arasında iyi komşuluğu ve Arap kardeşliğini teyit etmek için çeşitli anlaşmaların imzalanmış olmasına rağmen, düşmanca şüpheci ve gergin bir ilişki olarak devam etmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan, Haşim'i ve Suudi aileleri arasındaki tarihi çatışma nedeniyle, Suudi Arabistan kuzeyinde daha çok sayıda güçlü bir blok yaratacağı gerekçesiyle Haşim'iler tarafından yürütülen tüm projelere kendisine tehdit oluşturduğu gerekçesiyle karşı durmuştur.¹⁴² Irak, ellili yıllardan itibaren Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak Suudi Arabistan'ın, 1953 yılındaki Irak-Suriye birliğini sağlamaya odaklanan bereketli Hilal projesinin muhaliflerinden biri olması nedeniyle Irak'ın ilişkileri geliştirme çabaları başarısız olmuştur. Ayrıca Suudi Arabistan, Irak'ın Arap bölgesine önerdiği savunma projelerinin ve özellikle 1955'te Bağdat Paktı projesinin de önünde durmaya çalışmıştır. Suudi Arabistan'ın, Suriye ve Ürdün ile birlik çağrısı yapan Irak projelerini reddetmesinin arkasında, Hâşimîlerin artan gücüne ilişkin korkusu ve bunun yanı sıra Mısır politikasından etkilenen Suudi Arabistan'ın dış siyasi yöneliminde Mısır'a uyumu olmuştur.¹⁴³

Irak-Suudi ilişkilerinde 1989 sonu ve 1990 başlarında yakınlaşma hâkim olmuştur. Ancak Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, Irak-Suudi ilişkilerini daha önce tıkanmadığı bir aşamaya taşımıştır. Böylece üçüncü kez Irak-Suudi ilişkilerinde gerginlik meydana gelmiştir. 1958-1990 yılları arasındaki Irak-Suudi siyasi ilişkilerinin her zaman aynı seviyede olmadığı, yakınlaşma ve uzaklaşma, dostluk ve düşmanlık arasında gidip geldiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen ikili diplomatik ilişkilerde tamamen kopma yaşanmamıştır.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ Ali Muhsin Ali Ebu Cüveyd, *Siyasetü'l-Irak el-İklimiyye Bade Am 2003*, (1. Baskı), (Zeyn İnsan Hakları Yay.), Beyrut, 2017, s. 241.

¹⁴² Muhammed Cafer el-Hayali, *el-Alakatü Beyne Suriyye ve'l-Irak 1945 – 1958*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 2001, s. 59.

¹⁴³ Fikret Namık Abdu'l-Fettah, *Siyasetü'l-Irakü'l-Hariciyye fi'l-Mıntıkati'l-Arabiyye 1953 – 1958 m*, (Kültür ve Medya Bakanlığı Yay.), Irak, 1981, s. 353.

¹⁴⁴ İhlas Bahiyyet Selman, *el-Alakatü's-Siyasiyyetü's-Suudiyyetü'l-Irakıyye Ma Beyne 1958 – 1990*, Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Çalışmaları Fakültesi, Doktora Tezi, Ürdün, 2001, s. 182.

2003'ten sonra Irak - Suudi ilişkileri Irak'taki yeni duruma göre hareket etti. Suudi Arabistan, arabulucu ülkelerin konferansları yoluyla ve iki tarafın doğrudan görüşmeleri ile yeni Irak'ı resmen destekledi. Haziran 2003'te, Şarm El-Şeyh'te ABD Başkanı George W. Bush (2000-2008) ile Suudi Veliht Prensi Abdullah bin Abdülaziz arasında zirve düzeyinde bir toplantı gerçekleşti.¹⁴⁵ Suudi Arabistan Krallığı, terörle mücadele politikasının bir parçası olarak kaçak göçmenlerin Irak'a geçmesini önlemek için Irak ile sınırlarını güçlendirmektedir.¹⁴⁶ Suudi Arabistan, başlangıçta Irak'a desteğini gösterse de Amerikan işgalinden sonra kararsız kalarak işgal sonrasında gelen Irak hükümetleriyle etkileşime girmiştir. 27 Temmuz 2004'te İyad Allavi'nin başkanlığındaki geçici hükümet Suudi Arabistan'ı ziyaret eder. İyad Allavi'nin prenslerle ve bazı devlet kurumlarıyla da geniş ilişkileri olmasına ve birçok kez Suudi Arabistan'ı ziyaret etmesine rağmen (2004-2005) Suudi Arabistan İyad Allavi hükümetine arz edilen desteği vermez. O dönemde basında Suudi Arabistan'ın Irak'a destek verdiği ve yatırım şeklinde ekonomik destek vereceği haberleri yer alsa da hiçbir ilerleme olmamıştır. Ayrıca zamanın Irak Cumhurbaşkanı Gazi el-Yaver ile herhangi bir iletişime geçilmemiştir.¹⁴⁷

Irak hükümetine İbrahim el-Caferi'nin başkanlık ettiği dönemde (2005-2006), krallığın Iraklı hacıları kabul etmeyi reddetmesi, özellikle resmi Suudi medyasının o dönemde İbrahim el-Caferi ve hükümetine karşı gerçekleştirdiği medya tırmanışı meselesinden sonra daha karmaşık hale gelmiştir.¹⁴⁸ Suudi Arabistan Krallığı, 30 Ocak 2005'te, Irak Millet Meclisi'nin ve il meclislerinin üyelerinin seçilmesi için ilk parlamento seçimleri yapılırken, Irak halkının tam egemenliğinin ve bağımsızlığının geri kazanılması için önemli bir adım olduğunu belirterek Irak seçimlerini övmüştür. Krallığın o dönemde yaptığı bir diğer açıklamada, "Suudi Arabistan Krallığı, seçim sürecinin başarısından dolayı kardeş Irak hükümetini ve halkını tebrik ediyor" denilmiştir. Ayrıca, "Seçimlerin Irak halkının tam egemenlik ve bağımsızlıklarını geri kazanmaya yönelik siyasi yürüyüşünde önemli bir adım olacaktır. Irak seçim sonuçlarının, ülkenin birliğini ve bağımsızlığını garanti eden ulusal boyutta uzlaşımın sağlanmasına yol

---

¹⁴⁵ Hüseyin Hafız Vehib, "el-Alakatü'l-Irakıyye – es-Suudiyye", Beytü'l-Hikme, *Siyasi Çalışmalar Dergisi*, S. 13, Bağdat, 2008, s. 63.

¹⁴⁶ Vehib, a.g.e., s. 64.

¹⁴⁷ Misak Hayrullah Cellud, "Müstekbelü Alakatü'l-Irak bi Düveli'l-Haliç fi'l-Mecali's-Siyasi", *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Musul Üniversitesi, S. 21, Irak, 2011, s. 350.

¹⁴⁸ Cellud, a.g.e., s. 351.

açacağını temenni ediyoruz.” denilmiştir. Suudi Şura Konseyi üyesi Abdülaziz el-Feyiz, Irak seçimlerinin Irak’ta siyasi istikrara katkıda bulunan olumlu bir adım olacağını ifade etmiştir.¹⁴⁹

Irak Başbakanı Nuri el-Maliki (2006-2014) iktidara geldiğinde, ilişkilerde yeni bir sayfa başlatmak amacıyla Temmuz 2006’nın başlarında Suudi Arabistan Krallığı’nı ziyaret etmiştir.¹⁵⁰ Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdülaziz, Suudi Arabistan’ın Irak’ı çeşitli alanlarda destekleyeceğini belirtmiştir. Suudi Arabistan görüşmeler sırasında siyasi ve ekonomik olarak ulusal uzlaşma projesine desteğini açıklasa da Nuri el-Maliki’nin ziyareti iki ülke arasındaki sorunlara kalıcı bir çözüm getirmemiştir. Nuri el-Maliki, Suudi liderliği ile diplomatik temsil prosedürlerinin başlatılması konusunda anlaşacağını doğrularken, Irak-Suudi ilişkilerinin iki ülke ve halklarının çıkarlarına hizmet eden ve ortak tutumlarını destekleyen yeni bir girişimi oluşturduğunu vurgulamıştır. Irak ayrıca, iki ülke arasındaki gelecekteki iş birliğinin çerçevelerini belirlemek ve her iki taraftaki tutukluların dosyasını çözmek için Suudi tarafından sunulan bir anlaşma taslağını da incelemiştir. Suudi tarafı daha önce bu dosyanın ilk adımı olarak Suudi Arabistan’da hüküm giymiş 16 Iraklıyı teslim etmiştir. Resmi olmayan istatistiklere göre Suudi Arabistan’da tutuklu 800 Iraklı bulunurken, Irak’ta ki Suudi tutuklu S.sı yaklaşık 100 civarındaydı. Tüm bu verilere rağmen Irak-Suudi ilişkilerinde özellikle siyasi açıdan somut bir ilerleme kaydedilememiştir.

Suudi dış politikası, Haydar el-İbadi hükümeti döneminde (2014-2018) hükümetin ve dış politika ekibinin yönelimleriyle, özellikle de Irak Dışişleri Bakanı İbrahim el-Caferi’nin komşu ülkelere şeffaflık politikasını benimsemesi ve Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması gereğini vurgulamasının etkisiyle Irak ile yakınlaşma ilkesini benimsemiştir.¹⁵¹ İki ülke arasındaki ilişkiler, Irak hükümetinin kurulmasının hemen ardından ilk olarak 11 Eylül 2014’te Dışişleri Bakanı İbrahim el-Caferi’nin ziyareti, 11 Kasım 2014’te Cumhurbaşkanı Fuat Masum (2014-2018) ve Meclis Başkanı Salim el-Caburi tarafından resmi ziyaretler düzeyine yükseltilmiştir.¹⁵² Suudi Arabistan’ın Aralık 2015’te Bağdat’taki büyükelçiliğini yeniden açması ve yeni büyükelçi olarak Almanya Riyad Büyükelçiliği’nin eski askeri ataşesi olan Tuğ General Abdülaziz el-Şammari’yi atamasıyla Suudi-Irak ilişkileri

---

¹⁴⁹ Casim Yunus el-Hariri, *el-Alakatü'l-İstiraticiyye Beyne'l-Irak ve Düvel Meclisi't-Teavüni'l-Halici'l-Madı, el-Hadır, el-Müstakbel 2003 – 2020*, Basra Üniversitesi, el-Merkez el-Halici'l-Arabi, Irak, 2012, s. 327.

¹⁵⁰ Cellud, a.g.e., s. 351.

¹⁵¹ Enver Mümin, “es-Siyasetü'l-Hariciyyetü's-Suudiyye fi Ahdi'l-Melik Selman bin Abdu'l-Aziz”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Merkez Biladi, S. 12, Bağdat, 2016, s. 125.

¹⁵² Enver Adil Muhammed, “el-Alakatü'l-Irakıyye – es-Suudiyye, Ersü'l-Madı... ve Afaku'l-Müstakbel”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, el-Merkez Biladi, S. 9, Bağdat, 2015, s. 214.

önemli bir yakınlaşmaya tanıklık etmiştir. Irak Başbakanı Haydar el-İbadi, 21 Ekim 2017’de Suudi Arabistan’ı birkaç Bakan, bakan yardımcısı ve onlarca danışmanın yer aldığı büyük bir hükümet heyetiyle Ortak Koordinasyon Antlaşması’nı imzalamak üzere ziyaret etmiştir. Antlaşmanın imzalanmasına Kral Muhammed bin Selman ve ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson’da katılmıştır. (Görünüşe göre, her iki ülkenin de birbirleriyle ilişkilerini geliştirmeye iten nedenleri vardır. Suudi Arabistan, ABD Başkanı Trump döneminde ABD-İran ilişkilerinin gergin olmasını fırsat bilerek, Irak ile coğrafi komşuluk haklarına ve iki halk arasındaki ortak çıkarlar doğrultusunda, siyasi statüsünün ve dini mezhep farklılıklarıyla başa çıkma kabiliyetini kanıtlayarak Irak’ta bulunma politikasına geri dönmeye çalışmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan, İran’ın Irak’a etkisinden sonra yarı münhasır bir arena haline gelmesinden sonra, çıkarlarını ve güvenliğini korumak için Irak’ta olabildiğince fazla nüfuz kazanmayı ummuştur. Irak hükümeti ise Suudi Arabistan ile ilişkisini geliştirerek Arap bölgesinde etkin bir bölgesel meşruiyet elde etmeyi, istikrar ve ortak çıkarları sağlamayı, Suudi ve Arap yatırımlarını ülkesine çekmeyi amaçlamıştır.)¹⁵³

Irak’taki siyasi sistemin değiştirilmesi, Suudi siyasi sistemine yönelik bir tehdit olduğu için böyle bir değişiklik, Irak-Suudi ilişkilerinin geleceğinde aşağıdaki sorunları doğurabilir:

1. Irak’taki siyasi sistemin değiştirilmesi, bölgedeki dengeler için bir tehdit oluşturmakta ve bu değişiklik Krallık’ta mezhep kimliğinin güçlendirilmesi için baskı yaparak Suudi iç bölgelerine yansıyabilir.

2. Suudi siyasi sistemi, 2005’te Sünnilerin katılmadığı seçimlerden bu yana Irak’taki Sünni mezhebi marjinalleştirmek ve dışlamakla suçlanmıştır. Bu seçimler, 2005’te Irak anayasasını üretmiş ve ardından anayasa üzerinde bir referandum yapılmıştır. Şii Arap ve Kürtlerin, mevcut ve gelecekteki siyasi süreci kontrol ederek yönetmelerini sağlaması, Irak halkının tüm bileşenleri arasında güç paylaşımının olmaması ve halkın tatmininden uzak olması nedeniyle, bu anayasa hakkında bir Suudi algısı olduğu iddia edilmiştir. Bu durum,

---

¹⁵³ “Tetavvuru’l-Alakatü’l-Irakıyyetü’s-Suudiyye, ed-Devafiu ve’t-Tahiyat”, <https://fikercenter.com/position/papers/%D8%AA%D8%B7%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D8%A7%D9%81%D8%B9>

siyasi sistemin meşruiyetini tanıma açısından Suudi Arabistan için bir sorun teşkil etmiştir.¹⁵⁴

2.1.3. Irak – Kuveyt İlişkileri

Mayınlarla dolu çetrefilli ve karmaşık ilişkilerden biri olan Irak ile Kuveyt arasındaki tarihi ilişkilerin dosyasında, iki tarafın açıkça ifade etmesi koşuluyla, iki ülkedeki karar vericilerin gerilim ve gerginliğin tüm etken ve nedenleriyle birlikte düşünülerek, geçmişin kirliliklerinden ve birikimlerinden kaynaklanan tüm tarihsel hesapları aşması için yeni bir siyasi ve ekonomik ilişkiler sayfası başlatmanın zamanı gelmiştir. Şu anda Irak'ta hüküm süren istikrarsızlık ve güvensizliğin ortadan kaldırılması ve halen devam eden geçmişin tüm gerilim kalıntılarının bitirilmesi, sınır dosyasını her iki tarafın da yararına adil ve dengeli bir şekilde çözülmesi için iki ülke, müzakere masasına ve diyaloga geri dönmelidir.

Irak'ta hükümetin düşmesi ve işgalin ilk aşamasında Geçici Yönetim Konseyi'nin atanması sonrasında, geçici Irak hükümetinin ve Ulusal Meclis'in kurularak meclis içinden ve dışından Irak'ın daimi anayasasını yazacak komitenin oluşturulması aşamasında, ihtiyat ve hassasiyetle de olsa, ilişkilerin her düzeyde güçlendirilmesine yönelik olarak iki taraf yetkilileri arasında resmi ve yerel görüşmeler yoluyla 30 Ocak 2005'te gerçekleşen demokratik seçim sürecine kadar iki ülke arasında bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Son olarak Irak Başbakanı Dr. İyad Allavi'nin ve hükümet yetkililerinin Kuveyt'e yaptığı ziyaretler iki ülke arasındaki tarihi krizin çözümüne yönelik olmuştur.¹⁵⁵

2003'ten bu yana Irak-Kuweyt ilişkilerinin doğası, 2010'dan sonra değişim ve dönüşümle karakterize edilmiştir. Kuveyt dış ilişkileri karar vericisi Irak'ın şüphe ve ihtiyatını, önceki rejimin tehlikelerini dağıtan şeyin Kuveyt ve Irak'taki Amerikan üslerinin varlığı olduğunu göz önünde bulundurarak bundan önceki dönemi çatışma ile karakterize etmiştir. Ancak Amerikan kuvvetleri, Irak'taki siyasi ve güvenlik durumunun istikrarsızlığı ve Kuveyt'te kalmanın Amerikan kuvvetlerinin önündeki stratejik seçeneklerden biri olması nedeniyle, Irak'tan çekilmek zorunda kalabileceklerini birçok kez tekrarlamıştır.¹⁵⁶ Ancak Kuveyt iki

---

¹⁵⁴ Ela Talib Halef, “Müstakbelü'l-Alakati'l-Irakıyyetü's-Suudiyye Ma Bade Daiş et-Tahiyat ve'l-Furas”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 72 – 73, Bağdat, 2018, s. 317

¹⁵⁵ Serhan Ğulam Hüseyin, “Vesailü Tatbiu'l-Alakati'l-Irakıyye – el-Kuweytiyye, Mustansırıyye Üniversitesi, el-Merkez el-Mustansırıyye, *el-Vatan el-Arabi Çalışmalar ve Araştırmalar Dergisi*, S. 17, 2005, s. 92.

¹⁵⁶ James Jeffrey, *Ma Verae'l-İnsihab el-Emriki mine'l-Irak, Tahlilü's-Siyasat*, (Washington Enstitüsü Yay.), S. 2, Beyrut, 2014, s. 4 – 5.

hükümet arasında stratejik çerçeve antlaşması kapsamında, 2010 yılından sonra Irak-Amerika ilişkilerini göz önünde bulundurmıştır. Amerika'nın Irak topraklarından çekilmesi gerekliliği fakat Irak hükümetinin talebi üzerine Amerikan kuvvetlerinin varlığının yasallaşarak sürdürmesi üzerine, Irak'la olumlu ilişkileri tercih etmiştir. Kuveyt'in çıkarları doğrultusunda olumsuzlukların birer birer çözülmesi için Irak ile ilişkilerini bir kez daha düzenleme gereği görmüştür. Bu kapsamda 2011 yılında Ortak Yüksek Bakanlar komitesi kurularak, mahkûm ve kayıp kişilerin dosyaları, Kuveyt Ulusal Arşivleri dosyası, tazminat ve sınır dosyaları gibi birçok dosya görüşülerek sonuçlandırılmasını başarmıştır. Sonrasında 2012 yılında ilişkilerin normale dönmesini sağlayan iş birliği dosyasının görüşülmeye başlanmıştır.

Yukarıdakilerden açıkça görülmektedir ki Kuveytli müzakereci, bölgede yaşanan gerilimlere bağlı olarak, Kuveyt'in çıkarlarını korumayı ve bu ilişkiyi yöneten koşullara göre pragmatik bir dış politika takip etmeyi başarmıştır. Kuveyt aynı zamanda bölgesel paydaşlara (Irak, İran, Suudi Arabistan) aynı mesafede duracağı bir otorite izlemiş ve böylece yürüttüğü politikayla birden fazla hedefine ulaşmıştır.¹⁵⁷ Bu hedefler:

- Kuveyt, bölgesel çatışma tehlikesini kendi toprağından ve gündeminden uzaklaştırmıştır.

- Bölgenin o dönemde tanık olduğu birden fazla Arap rejimini devirmesine neden olan sözde Arap Baharı devrimlerinin ortaya çıkmasına, bölgesel çevre ile iç içe bir demografik ve toplumsal karışımından oluşmasına rağmen kendini iç çatışmalardan korumuştur.

Kuveyt, silahlı terör örgütlerinin üstesinden gelmeyi ve kontrolden çıkan bölgeleri kurtararak bu bölgelerde devlet kurumlarını yeniden kurmayı başardığı için bu politikanın 2014'ü takip eden dönemde Irak ile olumlu ilişkiler kurmaya doğru ilerleme gereğini ortaya koymuş ve Kuveyt politikasının bu yönde hareket etmesini sağlamıştır.¹⁵⁸

- Irak'la yakınlaşma ve destek sağlanması.

- Her alanda daha fazla ortak iş birliği ve özellikle çatışma bölgelerinde yeniden yapılanmanın oluşturulması.

- Çevresel anlaşmazlıkların en önemlisi olan borç sorununun artık etkisiz hale gelmesi nedeniyle borçların sıfırlanması ve birçok kurtarılmış alanda tahrip olan altyapının özellikle ortak petrol sahalarının yeniden yapılanmalarının sağlanması için yatırım yapılması.

---

¹⁵⁷ İbtisam Hilal Cebbara, *el-Alakatü'l-Kuveytiyye – el-İrakiyye (1990 – 2010)*, Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Çalışmaları Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Amman, 2011, s. 71 – 72.

¹⁵⁸ Saddam Abdü's-Settar Reşid Selman, "es-Siyasetü'l-Hariciyyetü'l-Kuveytiyye Ticahe'l-İrak, Dirasetün Tahliliyyetün Müstekbeliyyetün", *Tikrit Siyasal Bilimler Dergisi*, Tikrit Üniversitesi, S. 3, Irak, 2019, s. 163.

Büyükelçi Salim Gasab el-Zamanan, terörle mücadele konusunda Kuveyt'in sözde İslam Devleti'ne (İŞİD'e) karşı nihai zaferini ilan ederek Irak halkıyla birlikte kutlama yapma arzusunu dile getirmiştir. Kuveyt Emir'inin direktifleri üzerine, Anbar, Selahaddin, Diyala, Kerkük ve Ninova vilayetlerinde yerinden edilenlere yardım eli uzatacağını ve 2015 yılında 200 milyon dolar yardım sağlayacağını taahhüt etmiştir. Siyasi düzeyde, iki hükümet anlayış, koordinasyon ve iş birliği konusunda büyük adımlar atmıştır. İki ülkenin olumlu atmosferi, kararlı arzu ve iyi niyetlerinin bir sonucu olarak iki ülke arasında imzalanan antlaşma ve mutabakat zabıtlarının sayısı 53'e ulaşmıştır.¹⁵⁹

Irak-Kuweyt ilişkilerinin gelişmesi çerçevesinde Irak'ta Eylül 2018'de üç Başkanlık sisteminin kurulmasıyla birlikte, Cumhurbaşkanı Berhem Salih 11 Kasım 2018'de Körfez turunda ilk ziyaretini Kuveyt Devleti'ne yapmıştır. Şeyh Sabah el-Ahmed, terör örgütü İŞİD'in ortadan kaldırılmasının ardından ülkesinin Irak'a yardım etmek ve yeniden yapılanma aşamasında yanında olmak için her türlü çabayı göstereceğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Berhem Salih, iki kardeş ülke arasındaki ilişkilerin derinliğini vurgularken, aralarındaki şartlar ve çıkarların benzerliği, tam istikrarı sağlamak için bölgedeki gençlere iş imkânlarının oluşturulması ve bölgenin yeniden yapılanması gibi konularda dayanışmanın sağlanması için bölgesel ve uluslararası forumlarda ortak bir konuma sahip olmaları gerektiğini söylemiştir. Berhem Salih açıklamasında: “Saygıdeğer Emir'den, Irak'a yardım ve yeniden inşa edilmesi için gerçek bir destek bulduk. Bu, onun bilgeliğine ve Irak halkına olan sevgisinden kaynaklanmaktadır. Geçmişin etkilerini aşmaya, geleceğe bakmaya ve ortak çıkarlarımıza odaklanmaya kararlıyız. İleride Kuveyt Devleti'ne yapılacak ziyaret, mülkün geri kalanının peyderpey teslim edilmesi şartıyla, Irak Dışişleri Bakanlığı'nın kasasında tutulmak üzere bir miktar Kuveyt mülkünün ve arşiv malzemesinin teslimine tanık olacaktır. Sonuç olarak, Irak-Kuweyt ilişkileri, 2003'teki ABD işgalinden sonraki dönemden bu yana temkinli de olsa kayda değer bir şekilde olumlu yönde ilerlemiştir. Irak ve Kuveyt halkı, özellikle hükümetleri, aralarında köklü ve önemli ilişkilere sahip komşu ülkeler olarak birbirlerine iyi muameleyle yaklaşımı, düşmanlığın ortadan kaldırılması ve iletişimin sürekliliğini benimsemiştir” demiştir.¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ “el-Irak ve'l-Kuweyt: İsrar ala Tecavüzi'l-Hılafat”, <https://alqabas.com/article/411672>, e.t. 02.10.2021.

¹⁶⁰ Müfid Kasıd, “el-Alakatü'l-Irakıyyetü'l-Kuweytiyye (2014 – 2018 m), Beytü'l-Hikme, *Tarihi Çalışmalar Dergisi*, S. 53, Bağdat, 2021, s. 282 – 283

2.1.4. Irak – Suriye İlişkileri

Irak-Suriye ilişkileri, bu iki ülkenin Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik ağırlığı nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Birbirlerinin siyasi gerçekliği üzerindeki karşılıklı etkisinin yanı sıra, iki ülke arasındaki tarihi, coğrafi ve sosyal yakınlık nedeniyle birinin politikasındaki herhangi bir iç veya dış gelişme, farklı ülkelerle yaşananları aşan bir şekilde diğer devleti doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Ancak tartışmalı olan nokta, işgal makamlarıyla ve 2003'ten sonra kurulan üç Irak hükümetiyle (İyad Allavi, İbrahim el-Caferi ve Nuri el-Maliki) Suriye'nin ilişkisi gergin olmasıdır. Her bir tarafın diğer tarafın eylem ve davranışlarına yönelik temkin ve güven boyutu, güvenlik ilişkileri açısından baskın özellik haline gelmiştir. Suriye ile ekonomik faktörde karşılıklı iyi bir iş birliği içinde kalırken, kaçak göçmenlerin geçişi ile sınır ve güvenlik konusundaki anlaşmazlık Irak-Suriye ilişkilerini rahatsız etmeye devam etmiştir. Bu durum, Irak ve Amerika'nın, Irak'taki şiddetin ve istikrarsızlığın en büyük nedeni olduğu yönünde Suriye'yi tekraren suçlamalarına sebep olmuştur.

2003 yılında Irak'ın işgalinden sonra Irak-Suriye ilişkileri yeni bir aşamaya girmiştir. Suriye, Irak'ın işgalinden sonra Amerika'nın yönetimi için doğrudan bir hedef olabileceğine dair korku ve kanaatiyle, birçok istasyonundaki sınır çatışmaları iki ülke arasında çatışmaya dönüşmüştür. Irak ve Suriye arasındaki güvenlik anlaşmazlığı konusu, özellikle Irak ulusal güvenliği üzerindeki hassasiyeti, Suriye hükümetinin güvenilirliği ve bölgesel rolü üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, iki ülke ilişkilerini etkileyen en önemli konulardan biri olmuştur. Irak tarafı için bu sorun birincil endişe kaynağını teşkil etmektedir. Çünkü Irak hükümeti ve işgal güçleri için güvenlik durumu halen en önemli konu olmaya devam etmektedir. Irak hükümetleri tarafından hazırlanan ve birbirini takip eden tüm güvenlik planları, her türlü iç şiddeti sona erdirmeyi başaramamıştır. Suriye'ye yöneltilen suçlamalar sınır güvenliğinin sağlanmaması ve böylece teröristlerin Irak'a girişinin kolaylaştırılması olmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkiler, Irak Başbakanı Nuri el-Maliki ile Suriye Başbakanı Naji el-Atari'nin Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi'nin kurulduğunu açıklamasından sadece birkaç gün sonra, karşılıklı suçlamalar ve şüpheler dalgasıyla sarsılmıştır. 2009 Ağustos ve Eylül'de Irak'ı vuran kanlı bombalamalar nedeniyle, Irak hükümeti Suriye'yi eğitim ve finansman açısından buna katılmakla suçlamıştır.

İki tarafın 2009 Ağustos ayında stratejik iş birliği antlaşması imzalaması, Irak diplomasisinin Irak-Suriye iş birliğini en üst seviyelere taşımadaki başarısı olarak ayırt edici bir işaret olmuştur. Eğer yapılsaydı, Irak siyaseti Arap ve bölgesel düzeyde daha geniş alanlara taşınırdı. Ancak bir kez daha Irak-Suriye ilişkilerinde sınır güvenliği konusu yeniden gerginliğe

ve birbirlerinden şüphelenmeye dönmüştür. Bu durum öyle bir noktaya gelmiştir ki Irak, kanlı bombalamaların arkasında Irak hükümeti olmakla suçlayanların yargılanması için özel bir uluslararası mahkeme kurulmasını talep etmiş ve bu hususta yoğun bir diplomatik kampanya başlatmıştır. Irak hükümetini suçlayanlar (Baasçılar, el-Kaide ve Suriye istihbaratı) Temmuz sonunda Zabadani’de bir toplantı yapmış ve suç operasyonları kararı almıştır. Irak hükümetinin dediği gibi, Suriye ve uluslararası toplum tarafından sunulan delillerde, Suriye’nin istikrarı bozmaya müdahale ettiğine dair reddedilemez kanıtları olduğunu göstermiştir. Irak İçişleri Bakanlığı, “Suriye istihbaratının tüm milletlerden militanları işe aldığını, eğittiğini ve Irak topraklarına sızmalarında rol oynadığını kanıtlayan fotoğraf ve ses kayıtlarıyla belgelenen, itiraflarla desteklenen kanıtlarımız var” demiştir.

Irak hükümeti Bağdat’a, Irak Baas Partisi’nin askeri ofis sekreteri Yunus el-Ahmet grubunun ve el-Kaide’nin Lazkiye’de ve Suriye’nin farklı yerlerinde, eğitim ve finansmanları Suriye istihbaratı tarafından sağlanan kampları olduğuna dair teyitli bilgileri sunmuştur. Mesele bu noktada durmamıştır. Bağdat, malları Suriye’ye iade etmekle, onlarla aynı standartta ve aynı türde bir eylemle, yani terör eylemlerini Suriye’nin başkentine transfer edilmesiyle bazı Iraklı politikacıları tehdit etme noktasına gelmiştir. Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zibari, Suriye’yi Irak’ın stratejik derinliği olarak görse de, ilişkilerin hesaplarını karmaşıklaştıran bir faktör her zaman bulunmaktaydı. Ayrıca, iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin 1979’da kesilmesinden bu yana, benzeri görülmemiş bir iş birliği gelişmesinden çok kısa bir süre sonra gerilim ortaya çıkmıştır. Irak’ın açıklamaları ve çeşitli partilerin tutumları, Irak siyasi partileri arasındaki farklılıkların boyutunu ortaya koymuştur.¹⁶¹

Irak-Suriye ilişkilerindeki hızlı ve dramatik bozulma, aniden ve şaşırtıcı bir şekilde gelmemiştir. Bu olaylar arasında, Irak-Suriye anlaşmazlığını açık bir krize dönüştüren Suriye hareketinin olması ve bu hareketin Irak’taki ulusal uzlaşuya ilişkin tüm tarafları içermesi gerektiği konusunda bakış açısı yer almaktadır. Bu durumda, Amerikan yönetiminin Şam’ın ulusal uzlaşma konusundaki görüşünü desteklemesiyle Irak hükümetinin var olan endişesi artmıştır. Bu mesele bazılarının önceden gördüğü gibi, bombalama olaylarını araştırmak için uluslararası bir mahkeme kurulması çağrısında bulunan Iraklı politikacıların yönelimlerine hizmet etmemiştir.¹⁶²

---

¹⁶¹ Nakil: Faris el-Hattab, “Suriyye ve’l-İttihâmâtü’l-İrakiyye”, *el-Zaman Gazetesi*, S. 3391, tarih 06.09.2009.

¹⁶² Adil Hamza Avvad Amir Haşim Avvad, “Eseru Davetü’l-İrak li Teşkil Mahkemeti Düveliyye ala’l-Alakati’l-İrakiyye – es-Suriyye, Dirasetün Siyasiyyetün Kanuniyyetün”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 44, 2010, s. 70.

Eski Başbakan Haydar el-İbadi, “Yakında Irak’ın Suriye ile olan tüm sınırlarını kontrol edeceğiz” demiştir. Başbakan, bazılarını IŞİD’in Irak şehirlerine girmesinin önünü açan kötü koşullara döndürmek istemekle suçlayarak, “Çok büyük fedakârlıklar yaptık ve eski görüş ayrılıklarına dönmeyeceğiz. IŞİD terör örgütüne Irak’a geri dönmesine izin vermemeliyiz” demiştir. El-İbadi, Amerikalıların şehir savaşında Irak’ın imkânlarından yararlanmak istediğini ortaya koymuş ve bölge devletleriyle çatışmaların olması kendilerini terörist grupları desteklemeye iteceğini öngörmüştür. El-İbadi, Irak Hava Kuvvetleri’nin Suriye topraklarında gerçekleştirdiği operasyonların Şam’daki hükümetle koordineli olarak gerçekleştirildiğini, el-Bukemal bölgesine hava saldırılarının IŞİD karargâhlarını ve bomba fabrikalarını hedef aldığını belirtmiştir. Hedeflenen Irak-Suriye ilişkileri, yüzlerce ortak çıkarların ve güvenlik ortamının korunmasına yöneliktir. Böylece IŞİD’e karşı mücadelede kalıcı bir koordinasyonla sonuç alınmıştır.¹⁶³

El-Kazemi’nin hükümetin başına geçmesinden sonraki aşamaya gelince, iki taraf arasındaki ilişki belirsiz olmakla birlikte bu durumu şu şekilde ifade edebiliriz.¹⁶⁴

a. Irak’ın Suriye’deki aktörlerle sınırları kontrol etmesi sadece Esad rejimiyle değil, Suriye Demokratik Güçleriyle (SDG) de koordinasyon içinde olmuştur. Bu durum, ortak operasyonların sözcüsü Tahsin el-Kafaci’nin; “İki yönlü koordinasyon vardır, birincisi Suriye hükümeti aracılığıyla Suriye tarafı, ikincisi uluslararası koalisyon aracılığıyla SDG güçlerinin kontrol ettiği taraftır.” sözleriyle doğrulanmıştır.

b. Egemenlik ve ortak sınırların kontrolü (dronlar karar vericiler olmasına rağmen) Medyanın odak noktası olmuştur. Eylül 2019’da el-Kazimi, çitler ve termal kameralar kurmak da dâhil olmak üzere kullanılacak bir mekanizma aracılığıyla sınırları kontrol edilme ihtiyacını ortaya koymuştur.

c. İki taraf arasındaki iletişimin tam gizliliği: Irak hükümetinin Şam ile bağlantı kurulması için Haşd eş-Şabi lideri Falih el-Fayyad’ı gizli ve açık ziyaretlerle kullandığı kaydedilmiştir.

Her halükârda çoğunlukla, Kazimi döneminde Irak-Suriye ilişkilerinin net olmadığı anlaşılmıştır. Belki de Bağdat ve Şam’da dâhil olmak üzere kendisiyle uyumlu güçler arasındaki İran koordinasyonu çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. “el-İbadi: Taksimü Suriyye Hattun Ehmerun”, [العبدى: تقسيم سوريا خطاً أحمر - الأخبار الدولية - وكالة تنسيق الدولية للأخبار \(tasnimnews.com\)](https://tasnimnews.com), e.t. 02.10.2021.

¹⁶⁴ Casim eş-Şemri, “Hakikatü’l-Alakat Beyne Hükümetey el-Kazimi ve’l-Esed”, [حقيقة العلاقة بين حكومتى الكاظمي، إوالأسد \(asharqalarabi.org.uk\)](https://asharqalarabi.org.uk), e.t. 02.10.2021.

2.1.5. Irak – Ürdün İlişkileri

Irak, komşu ülke Ürdün ile çeşitli bağlara sahiptir. Ekonomik faktör Irak-Ürdün ilişkilerinde kilit rol oynamaktadır. Bu faktör, iki ülkenin siyasi, güvenlik çıkarları ve coğrafi komşuluk ilişkileri ışığında sürekliliğini ve ilerlemesini sağlamaya yönelik politikalarının kutuplaşmasında ana eksen olarak kalmıştır. Onlarca yıldır Irak'ın yaşadığı her savaş veya krizle Ürdün'ün önemi daha da artmış ve Irak için bir derinlik, ekonomik ve ticari çıkış noktası haline gelmiştir. Irak'ın dünyaya açılan tek liman kenti Basra başta olmak üzere halk gösterileri sonucunda güney şehirlerinde istikrarsızlığın arttığı, Amerika'nın İran'a yaptırım uyguladığı ve İran'a olan ekonomik bağımlılığını azaltmak için Irak'a baskı kurduğu bu dönemde, karşılıklı ekonomik eğilim iki kardeş ülkenin çıkarlarını somutlaştırmıştır. Irak, Amerikan baskısının artması ihtimaline karşın, mal ve enerji ithalatındaki olası herhangi bir açığı telafi etmek için ekonomik alternatifler bulmaya çalışmıştır. Ürdün bu yeni yaklaşımla, kronik ekonomik krizlerini hafifletmeyi ve enerji ihtiyacındaki eksikliği telafi etmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda Haşimi Krallığı'nın güvenlik ve istikrarını tehlikeye atan, kötüleşen ekonomik durum ve artan işsizlik oranları nedeniyle hükümete karşı meydanlarda gerçekleşen eylemleri hafifletmeyi amaçlamaktadır. Ürdün'ün Irak'taki çıkarları iki temel meseleye dayanmaktadır: Bir yandan Krallığın güvenliğini sağlaması ve ekonomisinin zayıf olması, diğer yandan Irak'ta ABD'nin güvenilir bir müttefiki rolünü üstlenirken aynı zamanda Irak sahasında bölgesel ve uluslararası çatışmaya düşmemeyi çabalamasıdır. Ürdün'ün ulusal güvenliğine yönelik tehditler, Amerika'nın 2004 yılında Irak'ı işgalinin yansımalarının bir sonucu olarak daha da artmıştır. Son olarak, 2014 yılında IŞİD'in ortaya çıkarak Irak'ın üçte birini işgal etmesi ve Ürdün'ü ciddi bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya bırakması, Ürdün'ün Irak ile iş birliği yapmasını ve güvenlik koordinasyonunu sağlamasını zorunlu kılmıştır.¹⁶⁵

Ortaklığın uygulanması hususu, bölgedeki olaylara ve gelişmelere, ülkelerin ikili ilişkilerin hızını arttırmamanın önündeki bir engel olarak sorunları ve krizleri ele alma biçimlerine bağlı olarak devam etmektedir. Ayrıca, önceki rejimin düşüşünden bu yana bazı önemli sorunları çözmede iki tarafın ne ölçüde başarılı olduğu da etkilidir. Bu sorunların başında taraflardan birinin diğerinden talep ettiği para meblağları gelmektedir. Ürdün, Irak'tan bugüne kadar ödenmeyen bir milyar doları aşan borçlarını ödemesini talep etmiştir. Irak ise değeri 3 ila 5 milyar dolar arasında değişen Ürdün bankalarındaki dondurulmuş Irak mevduatlarını talep etmiştir. Ancak, Bağdat ve Umman'daki yetkililerin yaklaşımı ve vizyonu, özellikle iki ülkenin

¹⁶⁵ Ali er-Ravaşide – Ala el-Fezza, “el-Alakatü'l-Ürdüniyyetü'l-Irakıyye: min Ticarati'l-Hurub ila Smaati'l-Müstekbel”, <https://al-akhbar.com/Opinion/54835>, e.t. 02.10.2021.

bölgedeki bazı dosyalara yönelik tutumlarındaki son yakınlaşma ve terörle mücadelede güvenlik iş birliğinden sonra değişmiştir. Bunun yanı sıra, ABD'nin Irak'ın ekonomik seçeneklerini çeşitlendirmek ve İran'a olan bağımlılığını azaltılması için her iki tarafı da birbirlerine açılmasına teşvik etmiştir. Tüm bu faktörler, iki ülkeyi 2011 yılı sonundan 2019 yılının başına kadar birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Toplam 17 adet ekonomik ve ticari antlaşmaların yanı sıra diğer alanlardaki antlaşmaların imzalanmasıyla, iki ülkenin çeşitli düzeylerde ortak ikili ilişkilerinde yeni ve daha verimli bir sayfa açılacağını doğrulamıştır. İki komşu kardeş ülkenin karşılıklı ekonomik ve güvenlik çıkarlarını sağlaması, bu zorlu aşamada birbirlerine olan karşılıklı ihtiyaçların karşılanması için ikili iş birliği ve koordinasyon alanlarının daha da genişletilmesi, ekonomik ve güvenlik bağlarının derinleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Önceki yıllarda Irak ve Ürdün arasındaki ikili ilişkilerin soğumasına ve zaman zaman gerginleşmesine neden olan, birçok bölgesel ve uluslararası meselenin çözülmesine imkân sağlayacak görüş ve tutumlar, iki ülkenin birbirlerine yakınlaşmasını sağlayacaktır.¹⁶⁶

2.2. Irak'ın Arap Olmayan Ülkelerle İlişkileri

Türkiye ve İran bölgede aktif ülkeler arasında yer almaktadır. Irak'ın coğrafi çevresinde bulunan her iki ülkenin bölgesel ve uluslararası etkileşim kalıplarını etkilemede oynadıkları rol sadece komşu Irak ile sınırlı değil ayrıca etkisi bir bütün olarak Arap dünyasına yayılmakta ve bu iki ülkenin projeleri ile bölgesel kazanımlar sağlanmaktadır. 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgal etmesi ve Irak'ın bölgede oluşturduğu bölgesel güç boşluğu, başta Türkiye ve İran olmak üzere Arap olmayan bölgesel güçlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Irak-Türkiye-İran ilişkileri medeniyet düzeyine dayanmaktadır.

- Irak'ta Sasani Krallarının mirasından sayılan el-Mada'in harabeleri gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının izlerinden olan el-Kaşla ve diğer önemli arkeolojik alanlar vardır. Öte yandan, İran ve Türkiye'de halen damgasını vuran Abbasi devletinin izleri mevcuttur. Bu arkeolojik figürler, Irak ile bu ülkeler arasında bir örtüşme ve medeni bir bağlantı oluşturmuştur.

Irak ile bölge arasında aşağıdakiler de dâhil olmak üzere çeşitli yönlerden kültürel düzeyde karşılıklı bağımlılıklar vardır. Bunlar:

1. Eğitim boyutu: Irak ile bölge ülkeleri arasında bu açıdan karşılıklı bağımlılık oluşmuştur. Türkiye ve İran'daki üniversitelerde çok sayıda Iraklı öğrenci eğitim görmektedir. Buna karşılık Irak'taki dini okullarda okuyan çok sayıda İranlı öğrenci bulunmaktadır.

¹⁶⁶ Ahmed Yusuf Keytan, *el-Irak ve'l-Ürdün Merhaletün Cedidetün mine't-Teavüni'l-Müşterek*, (1. Baskı), el-Merkez en-Nehrayn, S. 18, Bağdat, 2020, s. 136.

2. *Turizm boyutu:* Irak ve bölgesel çevresi arasında çok büyük bir turist alışverişi bulunmaktadır. İran ile olan bu turist alışverişi, dini ziyaretler şeklinde yoğunlaşmaktadır. Türkiye tarafında ise Türkiye'ye giden Iraklı turist sayısı artmıştır. Buna karşılık Türkiye'den Irak'a turizm hareketi özellikle kuzey Irak'ta ekonomik bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla bu tür turizmin bir gereği olarak Irak'a göç ederek yerleşmiş çok sayıda Türk bulunmaktadır.

3. *Toplumsal yönü:* Irak'ta kökleri İran ve Türkiye'ye kadar uzanan Türkmenler ve Kürtler gibi etnik azınlıklar mevcuttur.¹⁶⁷

4. *Ulusal boyutu:* Irak çok uluslu bir ülkedir ve bu ulusların Irak ile bölge ülkeleri arasında uzantıları vardır. Irak ile Arap toplumları arasında ulusal karşılıklı bir bağ olduğu gibi, Kürt ve Türkmen milliyetleri ile bunların İran ve Türkiye'deki uzantıları arasında da bir bağlantı vardır.

5. *Dini ve mezhepsel yönü:* Irak ile bölge ülkeleri arasındaki İslami ve mezhepsel karşılıklı bağımlılıklarıyla birlikte, dini azınlıkların da karşılıklı bağımlılıkları ile temsil edilmektedir.

Türkiye, Arap bölgesine projelerini sunarken birçok temele dayandırmaktadır. Birincisi, dini ve tarihi temelidir. İki taraf, Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri tarihi ilişkilere sahiptir. İkincisi, siyasi temelidir. Türkiye, ılımlı İslami geçmişe sahip bir siyasi model olarak kendisini bölgeye sunmaktadır. Bu durum, birçok Arap ülkesinde din ve siyaset arasındaki gergin ilişkiye bir çözüm teşkil edebilmektedir. Üçüncüsü, reformcu ekonomik temelidir. Irak ve Suriye'nin su kaynaklarından biri olan Dicle ve Fırat nehirleri Türk topraklarından gelmektedir. Körfez'e su taşımak için yıllar önce ortaya atılan ve "Barış Boruları" olarak bilinen Türk projesi, petrol için su ilkesine dayanmaktadır. Aynı zamanda, Arap ve Türk hükümetleri arasında bölgede bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını önlemek gibi ortak çıkarları vardır. Türkiye'nin en önemli özelliklerinden bazıları; ABD ile ittifak halinde ekonomik iş birliğine dayalı olması ve teröre karşı savaşmasıdır.¹⁶⁸

İran, Arap bölgesine projelerini sunarken birkaç temele dayandırmaktadır. Bunlardan en önemlisi dini mezhep temelidir. Arap dünyasında, İran'ın güçlü ilişkiler kurmaya çalıştığı

---

¹⁶⁷ Ali Ratansi, *et-Teaddüdiyyetü's-Sekafiyye*, (Arapçaya Çev. Lübna İmad Türki,) (1. Baskı), Merkez Hendavi, Mısır, 2013, s. 22.

¹⁶⁸ Şehate Muhammed Nasır, "el-Mıntakatü'l-Arabiyye Beyne'l-Meşruayn et-Türki ve'l-İrani", https://www.ecssr.ae/reports_analysis/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%B7%D9%82%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%A8%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B4%D8%B1%D9%88%D8%B9%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A/, e.t. 02.10.2021.

Şii Müslümanlar bulunmaktadır. İran, aynı zamanda bölgesel olarak aktif ülkelerden biridir. Irak ile entelektüel, kültürel ve uygarlık etkileşimlerinin yanı sıra ortak bir dini mezhebin varlığını da paylaşmaktadır. İran, bu ortak özellikler aracılığıyla benimsediği bazı projeleri yürütmekte başarılı olmuştur. Ayrıca, topraklarında Kürt azınlığı olduğu için öyle ya da böyle Kürt halka da yatırım yapmıştır. Özellikle Ortadoğu'daki Şii siyasi yükselişle, 2003'ten sonra Irak'ta Şii politikacıların güçlendirilmesinde ve Temmuz 2006'da Lübnan Hizbullah'ın İsrail'e karşı savaşında İran'ın desteği açıkça görülmüştür.

İran'ın en önemli özellikleri ise, Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail'e karşı olan düşmanlığı, İsrail'in Ortadoğu'daki gücünü dengeleyen askeri güce sahip olması, devrimi sınırların dışına taşıma ilkesini yeniden canlandırması, dini devlet modelinin siyaset ve yönetim alanlarında benimsemesidir.

İran'ın Arap dünyasındaki projeleri kendini birçok yönden ifade etmektedir. Bunlardan en önemli olanları ise; Irak ve Lübnan'ın iç bölgelerine doğru uzanma, Filistin'de Hamas örgütüyle güçlü ilişkiler kurma, Suriye, Sudan, Cezayir, Libya ve birçok Arap ülkesiyle güçlü ilişkileri pekiştirmedir. Ayrıca, büyüklüğü ve etkisinin sınırları açısından bazı abartılar olmakla birlikte bölgede Tahran tarafından desteklenen Şiilik adına bir hareketin varlığı olmasıdır.¹⁶⁹

Irak-İran-Türkiye ekonomik ilişkilerinin düzeyine gelince, mesele Körfez ülkeleriyle olduğundan farklıdır. Çünkü İran ekonomik anlamda, özellikle ticari alışveriş dosyasında, Irak ile ticaret alışverişinde %13 ile ikinci sırada yer almaktadır. İran Ticaret Ataşesi'nin verilerine göre İran Cumhuriyetine, 2018'de 13 milyar dolar gelirken, İranlı gözlemcilerin hesaplamalarına göre 20 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Irak'ın 2018 yılına kadar bölgesel komşuları ile ekonomik ilişkilerinde en etkili rakibi Türkiye, Irak ile ticaret alışverişinde %22 ile ilk sırada yer almaktadır. Ancak Suudi Arabistan'ın elde etmeyi umduğu ekonomik açıklık ve Irak hükümetinin yatırımcıları çeşitlendirme yönelimi, İran-Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyebilmektedir. Bölge ülkeleri arasında çıkarlar doğrultusunda yaşanan ekonomik rekabet, Irak ile bölge ülkeleri arasındaki farklı güvenlik ilişkilerine gölge düşürebilmektedir.¹⁷⁰

Irak'ı çevreleyen bölge, çeşitli bölgesel güçler arasındaki çatışmaya tanıklık etmektedir. Çünkü bunlardan her biri Irak sahasında daha fazla hamle kazanmaya ve nüfuzunu genişletmeye çalışarak Orta Doğu bölgesindeki egemenlik yönelimini arttırmaktadır. İran,

---

¹⁶⁹ Nasır, a.g.e.

¹⁷⁰ Halid Adnan Sahib, *et-Tenâfüsi'l-İraniyye't-Türki fi'l-Irak Bade Am 2003*, en-Nehrayn Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 63.

İslam Cumhuriyeti'nin temelleri ve referansları ile uyumlu bir Irak siyasi sistemi oluşturmaya çalışarak kendisine sadık silahlı gruplar aracılığıyla Irak topraklarına derinlemesine nüfuz etmiş ve genişlemiştir. Ayrıca, Kürtler gibi etnik ve Iraklı grupların sayısı da göz ardı edilmemelidir. İran, Suriye'deki genişletilmiş nüfuzu için büyük bir tehdit oluşturması nedeniyle, Irak Kürdistan bölgesinin bağımsızlığı fikrini tamamen reddetmektedir. Irak Kürdistan bölgesinin ayrılması İran'ın işini çok zorlaştıracaktır. Çünkü bu şekilde nüfuzunu ve askeri arzını Lübnan'daki ana kolu Hizbullah'a ulaştıramayacaktır. Ayrıca bölgede ve özellikle Irak'ta mezhepçi ve milliyetçi hareketi arttırarak kaosu yaymayı amaçlayan İsrail faktörü bulunmaktadır. İsrail, yeni devletler kurulması pahasına, Yahudi devletini ilan edip kendi Filistin sorunlarını çözebilmek için ulusal ve dini ayrılıkçı tüm eğilimleri teşvik etmektedir. Böylece, onlar aralarında çıkacak iç çatışmalarla meşgul olurken, İsrail kendi çıkarlarını elde edecek şekilde bölgenin imkânlarını ve zenginliklerini kontrol altına almayı, bölge çatışmalarının kontrolörü haline dönüşmeyi, Irak ve Suriye'nin güneyindeki verimli tarım alanları üzerinde kontrol sağlamayı amaçlayan "Theodor Herzl" projesini tamamlamayı hedeflemektedir.¹⁷¹

Kürt bağımsızlığının veya Irak'taki güçlü Kürt özerkliğinin oluşması, böylece Türkiye'deki Kürt nüfusu üzerinde somut ve açık etki oluşturması Türkiye için derin endişeye neden olmaktadır. Türkiye, Irak Kürtlerinin Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesine ve koalisyon güçlerinin işgaline verdiği mutlak destekleri sonucunda kendileri için mükemmel bir konum elde ettiklerinin farkındadır. ABD ve Türkiye'nin gelecekte İran'ın ağırlığına eşdeğer bir güç olabilecek birleşik, müreffeh ve demokratik bir Irak devleti kurma arzusuna rağmen, her geçen gün Irak'taki belirsizliğin ve Türkiye'nin endişesinin artması nedeniyle ABD-Türkiye ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. ABD ile Türkiye'yi esas olarak ayıran şey, ABD'nin Irak'ta başarısız olması durumunda Irak'ın gelecek beklentileriyle yüzleşmesi için bir antlaşmasının olmamasıdır.¹⁷² Suudi Arabistan'ın Irak'taki İran nüfuzundan duyduğu endişeler, bölge ülkeleri ve özellikle de Irak'a komşu devletlerin arasındaki rekabet ve çıkar çatışması üzerinde Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan özel bir etkiye sahiptir. Bu etki, İran'ın nükleer programından dolayı bölgedeki Suud rolünün marjinalleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

---

¹⁷¹ Hannan Subhi, "es-Sırau'l-İklimi ve Devruhu fi Zezeati'l-Emni'l-Kavmi'l-Iraki", [الصراع الاقليمي ودوره في زعزعة الأمن القومي العراقي - المركز الديمقراطي العربي \(democraticac.de\)](http://www.democraticac.de), e.t. 02.10.2021.

¹⁷² Henry C. Barky, "el-Irak ve'l-Ciranühü", *es-Selam el-Emriki Enstitüsü Raporu*, no 141, 2005, s. 2.

Irak'ın işgalinden sonra Suud, İran için Körfez'de nisbî dengeleyici durumundadır. Nitekim Suud, İran'da olduğu gibi Irak'ta da (Şii) bir devletin kurulmasından çekinmektedir.¹⁷³

İran ve Türkiye gibi ülkelerin aktif bölgesel rolü, esas olarak aralarındaki dini, kültürel ve medeniyet açısından yakınlaşması üzerinden somutlaşmaktadır. Bu ülkeler, Amerika'nın Irak'ı işgal etmesiyle oluşan stratejik boşluğu doldurmak, bölgesel role liderlik etmek, ekonomik, kültürel, askeri, siyasi çıkar ve kazanımlar elde etmek için yakınlaşmayı kendi lehlerine kullanmışlardır. Kültürel ve medeniyet göstergeleri, Irak ile bölgesel çevresi arasında kültürel ve medeniyet bakımından yakınlaşmanın sağlanması için temel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, bölgesel liderliğe (Orta Doğu bölgesi için) aday gösterilen ülke, siyasi çıkar ve amaçlara ulaşmak için medeniyet ve kültürel faktörünü kullanmıştır. İran ve Türkiye bölgedeki ekonomik politikalarını gerçekleştirmek için yola çıkmışlardır. Son dönemde Irak ve bölgesel çevresi düzeyinde medeniyet ve kültürel faktör büyük değişikliklere uğramıştır. Gerçekleşen kültürel entegrasyon aşağıdakiler de dahil olmak üzere birçok nedenden kaynaklanmaktadır¹⁷⁴

1. Irak, Mısır, Suriye veya diğer Ortadoğu ülkelerinde yaşanan kargaşa ve siyasi koşullar, bu ülkeler ile diğer Arap ve Körfez ülkeleri arasında göçe neden olmuştur.

2. Teknoloji ve bilişim alanında meydana gelen gelişmeler, Arap ve İslam kimliğini, bölgenin kültürel ve medeniyet özgünlüğünü büyük ölçüde etkilemiştir. Bir yandan siyasi koşullar, diğer yandan teknolojik gelişmeler arasında modern dış veriler ve değişkenler karşısında Arap ve İslam milletinin tarihsel derinliği büyük ölçüde önem kaybetmiştir. Buna bağlı olarak Arap ve İslam ümmeti, yaşanan teknolojik gelişmelerin akıllarını çelmesiyle kültürel değişime uğramışlardır.

Bu nedenle Irak'ın bölgesel ortamı, 2003 sonrasında Amerikan işgali altındaki stratejik boşluktan bu yana, halklar arasındaki kültürel etkileşim bahanesiyle kültürel bir atılıma tanık olmuştur. Ancak Arap ve İslam halkının kültürleri ile Arap olmayan halkların kültürleri arasında bütünleştirici olmuştur.

Güvenlik çıkarlarına gelince, Türkiye'nin birçok endişe verici bölgesel güvenlik sorunları vardır. Batısında, Kıbrıslı Türklerin Avrupa Birliği üyesi olan ve Türkiye'nin AB'ye dâhil edilmemesi için baskı yapmaya devam eden Yunanistan ile çözülmemiş sorunları

---

¹⁷³ Muhammed Vail el-Kaysi, *Mekânetü'l-İrak fi'l-İstirâtiyyeti'l-Emrikiyye Ticahe'l-Haliç Dirasetün Tahliyyetün*, (el-Arabiye Bilimsel Yay.), Katar, 2013, s. 211.

¹⁷⁴ Sami Abdü'r-Rezzak et-Temimi, *el-Avlemetü ve't-Tenmiyyetü'l-Beşeriyetü'l-Müstedame fi'l-Vatani'l-Arabi*, en-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 128.

bulunmaktadır. Ve yan örgütlerin faaliyetleri ve Orta Asya'daki altı İslam ülkesinde İran-Türk rekabeti nedeniyle 1998'den bu yana Türkiye'nin Suriye ile yarı gergin ilişkileri vardır. Türkiye'nin birçok resmi açıklamasında belirttiği gibi kuzey Irak'ta artan İsrail varlığına ilişkin endişeleri bir yana, Kuzey Irak'taki federal yapının ve terör örgütü PKK'nın yansımaları, Türkiye için stratejik güvenlik açığı anlamına gelen en büyük tehlikedir. Bu nedenle Türkiye şu iki düzeyli hedef için çalışmak zorundadır:¹⁷⁵

Birincisi: Irak Kürtlerinin yeni federal statüsünün kabul edilmesi ve Türkiye'nin yeni Irak anayasasının Irak'ı dini, milliyetçi, mezhepsel temelde bölme projelerinin sahibi Amerikan işgal gücünün denetiminde kaleme alındığını bilerek, yeni koşulların dayattığı, yeni anayasa tarafından onaylanan ve referandum sonuçlarıyla belirlenen siyasi gerçeklerle karşı karşıya kaldığının farkında olmasıdır.¹⁷⁶ Bir diğer konu ise genel olarak Irak'taki mevcut siyasi durumun gerçekliğidir. Bize göre bu durum, Türkler için Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çatışmaların yeniden patlak vermesi endişelerini artıran bir güvenlik kaygısı değil, aksine gerçek bir güvence ve istikrar faktörüdür. Bölgede Irak Kürtlerinin başına gelenler diğer ülkelerin Kürtlerini hiç ilgilendirmeyen bir iç mesele olarak görülmeli, Kuzey Irak bölgesi, PKK savaşçıları için yeni bir güvenli bölgeye dönüşmemeli ve Irak bu konuya büyük önem vermelidir. Bu nedenle, Irak siyasi hareketini bölgesel ve uluslararası olarak kısıtlayan önceki Irak rejiminin aksine, Irak'ın bir sonraki dönemde bölgesel ve uluslararası birçok ülke ile olumlu, çoklu ve sağlam ilişkiler kurmasını sağlayacak bir istikrara tanık olması durumunda, Türkiye'nin endişeleri daha iyi anlaşılır.

İkincisi: Kürtlerin petrol zengini Kerkük'ü kendi bölgelerine ilhak etmelerini engellemek, Kerkük'ün sadece belli bir etnik unsura ait kılınmayıp ulusal egemenlik içinde kalması meselesine sınıksız sarılmak ve bu yönde çaba sarf eden her türlü ulusal, bölgesel ve uluslararası çabaya yardımcı olmaktır.¹⁷⁷

İran İslam Cumhuriyeti'ne gelince, onun asıl amacı Irak'ta kendisine sadık veya dostane bir hükümet kurmaktır. Çünkü bunu başarmak Irak'ı Arap yöneliminden uzaklaştırmak demektir. Bununla birlikte, İran'ın kendisine sadık olmayan, kendisine karşı iş tutabilecek veya İran'ın bölgesel rolünü engellemeye çalışabilecek bir Irak devleti kurulmasına yönelik takıntısı devam etmektedir. Kendi amaç ve çıkarları gerçekleştirmek için İran, bir yıl önce destek ve

¹⁷⁵ Vessal el-Azzavi, "Hizbü'l-Ummal el-Kürdistani", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 33, Bağdat, 2002, s. 99.

¹⁷⁶ Hüseyin Hafız Vehib, "el-İrak ve Düveli'l-Civar Dirasetün fi'l-Faileyn et-Türki ve'l-İran", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 33, Bağdat, 2007, s. 47.

¹⁷⁷ Vehib, a.g.e., s. 48.

yardıma ettiği Kürtlerle siyasi ilişkilerinin tabanını genişleterek sadece güney Irak'ta değil, aynı zamanda kuzeyde de nüfuzunu artırmıştır. Bu çerçevede ve sahip olduğu imkânlar dâhilinde İran, Irak'taki siyasi süreç üzerindeki etkisini çeşitli araç ve yöntemlerle kademeli olarak genişletmeyi başarmıştır. Onun Irak'la olan coğrafi komşuluğu, 1400 km'den fazla ortak sınıra sahip olması, Irak'ta destekçi ve müttefiklerin varlığı bu süreçte İran'a yardımcı olmuştur. Şii ve Kürt unsurların temsilcileriyle olan yakın ilişkilerini kullanarak, seçimin kendisine sadık ulusal koalisyonun lehine sonuçlanmasını sağlayarak ve 2003 yılındaki nüfusun yaklaşık (%50)'sini temsil eden ve kendisi için bir öncelik olan Irak'taki hükümetin dizginlerini kontrol ederek 2005 parlamento seçimleri etkilemesi, Irak'taki seçim siyasetinde İran'ın baskın oyuncu olduğunu göstermiştir.¹⁷⁸

Bundan önce İran, 2004'te ABD'nin Irak'ı işgaline son verilmesinin ve Irak'la diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesinden sonra 17/10/2003 tarihinde kurulan Geçici Yönetim Konseyi'ni ilk yetkili Irak makamı olarak doğrudan tanımış, İbrahim el Caferi hükümetini memnuniyetle karşılamış ve İran İslam Cumhuriyeti'nin ilanından bu yana bir Irak cumhurbaşkanı tarafından İran'a gerçekleştirilecek ilk ziyaret için Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani'yi 2005 yılında Tahran'a davet etmiştir. Bu gelişmelerin ardından İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, 2008'de Arap liderlerinin hepsinden önce Bağdat'ı ziyaret etmiştir.¹⁷⁹ Diğer yandan işgal sonrası Irak'ta yapılan tüm seçimler sırasında, İran yanlısı parti örgütlerinin liderleri seçimlere katılmak için ittifaklar kurmak ve hükümet kurulduğunda İran'a danışmak için Tahran'a gitmişlerdir. İlk kez Amerikan işgal güçlerinin mevcudiyeti olmadan gerçekleşen, terörün ve dış müdahalenin reddi olarak değerlendirilen seçimleri kazanmak için liderleri birleştirmeye ve ayrılıkları bırakmaya yönlendiren İran'ın etkisi 2010 ve 2014 parlamento seçimlerinde açıkça ortaya çıkmıştır. Burada şu husus anlaşılmalıdır ki, İran'ın Irak'taki seçimleri teşvik etmesi ve seçim sonuçlarını memnuniyetle karşılaması, Irak'ta meşru bir sistemin inşa edilmesinin önemine olan inancından değil, orada İran'ın menfaatlerine hizmet edecek ve ona bağımlı bir sistem inşa etme yönünde bir teşviiktir. Bunun için Irak'ta kurulacak sistemin zayıf olması, bu sistemi kuranların meşruiyet gereksinimi duymaları ve iktidarda kalabilmeleri için yabancı güçlere ihtiyaçları olduğunu fark etmeleri gerekir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Ali el-Ubeydi, *Tarihu's-Sıral'ı-l-İraki'l-İrani'l-Hadis: et-Taifiyye Ğitae'l-Meşru'l-İrani'l-Irak Nümuzeceen*, (1. Baskı), (el-Arabi Bilgi Kitabevi), Kahire, 2016, s. 139.

¹⁷⁹ Yazarlar Topluluğu, *el-Arab ve İran: Müracaatün fi't-Tarih ve's-Siyase*, (1. Baskı), el-Merkez el-Arabi, el-Arabiyye Bilimsel Yay.), Beyrut, 2012, s. 15.

¹⁸⁰ Şefi Bumunicel, "Halfiyyatü'l-Mevakifü'l-İraniyye Ticahe'l-Irak el-Muhtel: Muhaveletün Ephemü'l-Vakı", *el-Müstekbel el-Arabi Dergisi*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, S. 316, Beyrut, 2005, s. 66.

Ayrıca İran'ın seçimlere müdahale etme amacı, Irak'taki çıkarlarını güvence altına almak ve onu destekleyen partileri birleştirerek hükümet üzerindeki denetimlerini güçlendirmektir. Irak'ta yapılan tüm seçimlerde İran etkisi görülmektedir. Nitekim İran, yandaş partilere danışmanlık yapmakta, onlara maddi destek vermekte ve oyların bölünmesi Irak'ın dış politikasını doğrudan etkilediğinden bunu engellemek için aday listeleri birleştirmektedir. Irak'taki güçlerin birleşerek farklılıkları bir tarafa bırakmaları, yasama ve yürütme organlarına hâkim olmak için yeterli çoğunluğu oluşturana kadar siyasi süreçte birlikte hareket etmeleri İran'ın tüm müttefik örgütler, güçler ve partiler üzerindeki derin etkisinin yansımalarıdır. Bununla birlikte İran diğer partilerde bölünmeleri de desteklemekte ve bu nedenle Irak'taki siyasi oyunun tüm kartlarını elinde tutmaktadır. Bu sayede Irak şehirlerindeki İran büyükelçilikleri ve konsoloslukları Irak siyasi ilişkilerinde somut bir rol oynamaktadır. İran büyükelçiliği ve konsolosluklarıyla en önde gelen hükümet yetkilileri, parlamento üyeleri ve müttefik partilerle sürekli görüşmelerinin yanı sıra Necef, Kerbela ve Bağdat'taki yetkili mercilerle yapılan çok sayıda ziyaret sayesinde İran büyükelçiliği Irak siyasi hayatında aktif bir role sahip olmuştur.¹⁸¹

Hali hazırda Irak, bu ülkeye yeni cumhurbaşkanının seçilmesinin ardından komşusu İran ile siyasi, ekonomik ve güvenlik ilişkilerini geliştirmeyi ve bölgede siyasi krizlere yol açan uluslararası müdahalelerden uzak bir denge durumu oluşturmayı umut etmektedir. Temsilciler ve uzmanlar, Irak-İran ilişkilerinin daha iyiye gittiğine inanmaktadır, çünkü seçilen Cumhurbaşkanı İbrahim Reîsî, dini lider Ali Hamaney'e yakındır. Bu durum Irak'ın, Washington ve Tahran arasındaki ilişkilerinde bir denge durumu oluşturacak ve ayrıca her düzeyde bu ilişkiler gelişme gösterecektir.¹⁸²

Türkiye'ye gelince, Irak dış politikada bir denge aramakta ve bu çaba bağlamında Irak'ın komşularından biri olan Türkiye öne çıkmaktadır. Irak'ın içinde bulunduğu ekonomik zorluklara ve ülkedeki hizmet eksikliğine bakıldığında, Irak'ın Türkiye'nin tecrübesinden faydalanması gerektiği ortadadır. Bu kapsamda, Başbakan Mustafa el-Kazemi'nin Aralık 2020'deki Türkiye ziyaretine refakat eden heyette ekonomi ve yatırım konusunda uzmanlaşmış

---

¹⁸¹ el-Ubeydi, a.g.e., s. 156.

¹⁸² Adil Fahir, "Min Sakuri'l-Muhafızın ve Mukarrib min Hamenei... Ma Müstekbel Alakatü'l-Irak Mea İran Bade İntihab Reisi?", <https://www.aljazeera.net/news/politics/2021/6/22/%D9%85%D9%86-%D8%B5%D9%82%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%A7%D9%81%D8%B8%D9%8A%D9%86-%D9%88%D9%85%D9%82%D8%B1%D8%A8-%D9%85%D9%86-%D8%AE%D8%A7%D9%85%D9%86%D8%A6%D9%8A-%D9%85%D8%A7>, e.t. 02.10.2021.

yetkililerin bulunması dikkat çekmiştir. El-Kazımı'ye eşlik eden bu heyette, Planlama Bakanı Halid Battal, Petrol Bakanı İhsan Abdul-Cabbar, Su Kaynakları Bakanı Mehdi Raşid El-Hamdânî, Irak Ticaret Bankası Genel Müdürü Salim Cevad Abdulhâdi el-Çelebi ve Irak Gümrük Sınır İdaresi Başkanı Ömer Adnan Harin gibi isimler yer almıştır. el-Kazımı, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı görüşmenin yanı sıra Türk-İrak İş Konseyi'nin Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi'nde düzenlenen toplantıda Türk işadamları ve kadınlarıyla da bir araya gelmiştir.

Bu durum dikkate alındığında Irak'ın Türkiye'yi ekonomik açıdan önemli bir ortak olarak gördüğü ve karşılıklı ilişkilerin bunun bir işareti olduğu söylenebilir. Bu gelişmeler özellikle Kerkük-Ceyhan boru hattı petrolünün satışı açısından önemlidir. Ayrıca Habur sınır kapısı, Irak'ın ihtiyaç duyduğu malları temin etmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Irak'ta faaliyet gösteren yaklaşık 2500 Türk şirketi bulunmaktadır. Corona pandemisi döneminde, Amerika Birleşik Devletleri ile İran arasında petrol ve ticaret gibi konularda yaşanan zorluklara ve anlaşmazlıklara rağmen, Türkiye ile Irak arasındaki ticaret alışverişi hacmi artmaya devam etmiştir. Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi 2020 yılında 17 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 2020 yılı sonuna kadar 20 milyar dolara çıkarılması hedeflenmekte, ancak tüm bu sorunlara rağmen bu sonuca sadece yaklaşmak bile bir başarı olarak görülmektedir. Bu durum, Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ticaret hacminin en önemli göstergesidir. Önümüzdeki dönemde Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin en önemli konularından biri haline gelmesi planlanan birçok konu bulunmaktadır, Birincisi Ovaköy sınır kapısının yeniden açılması, ikincisi Bağdat demiryolu hattının yeniden inşa edilerek hattın Basra şehrine kadar uzatılması, üçüncüsü Kerkük-Ceyhan boru hattının onarılması ve ona paralel bir hattın kurulmasıdır.

Bu noktada iki ülke ilişkilerinin kısa vadeli hedeflerden uzak ilkesel bir yapıya ulaşmasının çok önemli olduğuna inanılmaktadır. Türkiye-İrak ilişkileri bugüne kadar Irak'ın iç siyasetindeki değişimlere paralel olarak değişim göstermiştir. Daha açık ifadeyle, iki ülkenin gündelik siyasetten uzak ve ilkelere dayalı somut adımlara göre hareket etmesinin ikili ilişkilerin güçlendirilmesinde fayda sağlayacağını ve iki ülke arasında güçlü ve sürdürülebilir bir ilişki kurulmasına katkı sunacağını söyleyebiliriz.¹⁸³

---

¹⁸³ Belkay Duman, “Ziyaratü'l-Kazimi ila Türkiye ve Müstakbelü'l-Alakati't-Türkiyyeti'l-İrakiyye”, [الصفحة الرئيسية - أورشام \(orsam.org.tr\)](http://www.orsam.org.tr), e.t. 02.10.2021.

2.3. İç Dinamikler

Irak, tek yönetim sisteminden seçim sistemine dayalı çok partili ve parlamenter sisteme geçmiştir. Hem ordunun hem de resmi kurumların çözülmesine ve iç kaosun yanı sıra devletin varlığıyla karşılaştırılabilir hale gelen popüler ve dini meşruiyete dayalı silahlı grupların ve direniş hiziplerinin ortaya çıkışına tanık olunmuştur. Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemin yapısında bir dönüşüme yol açan ve bunun sonucunda Irak halkının bugüne kadar maruz kaldığı iç sorunlar, hükümet sisteminin değişmesi ve silahlı grupların çokluğu başlıklarıyla ayrıntılı olarak ele alınacaktır:

2.3.1. Hükümet Sisteminin Değişmesi

Irak'ın 2003 yılında ABD işgali sırasında tanık olduğu olaylar, Arap ulusunun atan kalbi olan Irak için kanlı ve ağır gelişmeler ortaya çıkmıştır. Irak'ı yok etmek ve yıkıldıktan sonra Arap ulusunun liderliğini almak için bazı Arap yöneticilerin ihaneti ve iş birliği olmasaydı bu olaylar olmazdı. Bu, bölgedeki sömürge projelerini desteklemek için Irak'ın güç ve kuvvetini kırmak, Irak'ı farklı düzeylerde kaosa sürüklemek ve altyapıyı yok etmek için bazı Arap liderleri ve diğerleriyle anlaşmaya varan bir Amerikan-Siyonist planıdır. Ülkede siyasi istikrarın sağlanmasına yönelik umut işaretlerinin söndüğü gerçeğini yansıtan Irak siyasi sisteminde 2003 yılında meydana gelen değişiklik, Irak tarihinde 1968'den beri devam eden sistemin sona erdiğini ilan eden yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Ani bir siyasi değişimi dayatan Amerikan işgali, devlet içinde siyasi ve anayasal boşluğun oluşmasına yol açmış, bu da geçmiş yıllarda Irak dışında olan grupların yükselişine katkıda bulunmuştur. Irak siyasi sisteminin değişmesinden sonraki aşama, bunun yerel, bölgesel ve uluslararası düzeydeki yansımaları ve imkânları açısından önemli bir aşama olup, bu da Irak siyasi seçimlerinin 2003'ten sonraki şekillenme biçimine yansımıştır. Bu dönem, siyasi sürecin ilerlemesini olumsuz yönde etkileyen belirsizlik ve nitelik eksikliği ile karakterize edilmiş ve Irak deneyimi çarpık bir deneyim olmuştur. Siyasi sistemin etkinliğini ve istikrar sağlama yeteneğini görmek için otoriter piramidi oluşturan siyasi liderlere bakmak gerekir.

2.3.2. Irak Siyasi Sisteminin 2003 Sonrası Gelişim Aşamaları

Yeni siyasi sisteme katılım çerçevesinde temsil edilen ana güçler [Şiiler, Sünniler Araplar ve Kürtler]), önceki ve şimdiki siyasi sistemdeki fedakârlık ve kayıplarını gerekçe göstererek yeni siyasi sistem çerçevesinde amaç ve taleplerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Arap Sünnilerin hedefleri ve mevcut rejimden talepleri, yönetim kurumlarının inşasında, devlet idaresi kanunu ve kalıcı anayasanın yazılmasında bu büyük güçler arasındaki siyasi ortaklığın

doğasına yansımıştır.¹⁸⁴ Irak, anayasanın kabulünden önce aşağıdaki yönetim aşamalarına tanık olmuştur.

Geçici Yönetim Konseyi Aşaması: Geçici Yönetim Konseyi'nin 13/7/2003 tarihinde kurulmasından 30 Haziran 2004 tarihinde geçici hükümetin kurulmasına kadar uzanan aşamadır.

Geçici Yönetim Konseyi'nin Oluşumu Aşaması: Yönetim Konseyi, Irak muhalefet partilerinin sürgünde düzenledikleri muhalefet konferanslarında, özellikle Selahaddin Konferansı ve 2002 Londra Konferansında aralarında uzlaştıkları ilkeleri içeren yeni sistemin kuruluşunun başlangıcını temsil etmektedir. Yönetim Konseyi, Koalisyon Geçici Otoritesi ile yedi ana muhalefet partisinden oluşan grup (Irak İslam Devrim Konseyi, Dava Partisi, Kürdistan Demokratik Partisi, Kürdistan Yurtseverler Birliği, Irak Ulusal Kongresi, Irak Ulusal Anlaşması, Adnan el-Becici başkanlığındaki Bağımsız Irak Ulusal Partisi) arasındaki istişareden sonra 13.07.2003 tarihinde kurulmuş ve 25 üyeden oluşması kararlaştırılmıştır. Bu karara dayalı olarak Yediler Grubu tarafından 22 aday ve Amerikan yönetimi tarafından 3 aday gösterilmiştir. Toplam üye sayısı içinde 13 Şii üye (%52), 5 Sünni üye (%20), 5 Kürt üye (%20), Türkmenler ve Süryani Hıristiyanlar için birer üye belirlenmesi esas alınmıştır. Konsey başkanlığına ise taraflardan her biri için (%4) oranında 9'u meclis tarafından seçilen toplam 14 aday arasından harf sırasına göre dönemsel bir başkanlık seçilmiştir. Bu kişiler; İbrahim el-Caferi, Ahmed Çelebi, İbad Allavi, Celal el-Talabani, Seyyid Abdülaziz el-Hakim, Adnan al-Becici, Muhsin Abdul Hamid, Seyyid Muhammed Bahr al-Ulum, Mesud Barzani'dir.¹⁸⁵

Geçiş Yönetim Konseyi görünüşte Irak toplumunun tüm bileşenlerini kapsamış ve siyasi güçler ile sürgünde yaşayan partiler arasındaki siyasi ortaklık biçimlerinin temsilcisi olmuştur. Muhalefet konferanslarında formüller üzerinde anlaşmaya varılmış, ancak konsey onun ve temsil ettiği bileşenlerin meşruiyetini sorgulayan birçok eleştiri ve karşı kampanyaya maruz kalmıştır. Bunun nedeni konseyin tutumunun, mezhepsel ve etnik bölünmeye, "içerideki Iraklılar ve yurtdışındaki Iraklılar" şeklinde bir başka bölünmeyi daha eklemesidir. Bu kampanyalar sonucunda hükümet halk meşruiyetine sahip olamamış ve bu yüzden Irak iç güçlerinden muhalif hareketler başlamıştır. Bu hareketler özellik bakımından siyasi boykot ve şiddetli silahlı muhalefet arasında değişmektedir. Bunlar arasında tanınma ve kendilerine varlık

---

¹⁸⁴ Hasan Latif Kazım ez-Zübeydi, *Mevsuatü'l-Ehza'bi'l-Irakıyye*, (1. Baskı), (el-Arif Basım Yay.), Beyrut, 2007, s. 80.

¹⁸⁵ Seyf el-Hayyat, *Keyfe Hakkemu'l-Irak min Dehaliz Meclisi'l-Hukm*, (es-Sefir Dağıtım Kurumu), Bağdat, 2003, s. 48.

alanı açmaya çalışan bazı Şii akımlar ve değişim sürecinde güç piramidi içinde geri çekilmeye ve onlarca yıldır korudukları pozisyonları kaybetmeye zorlanan bazı Sünni Araplar da bulunmaktadır. Özellikle işgal, hükümetin dağılmasına neden olmakla kalmayıp devletin ve ona bağlı kurumların da ortadan kalkmasına yol açtığı için bu ani dönüşüm doğal olarak psikolojik, sosyal ve ekonomik etkiler bırakmıştır. Dolayısıyla, Yönetim Kurulu'nda Sünnilerin temsil edilmesi, Irak'taki iktidar tarihinde bir kışkırtma nedeni olmuş ve bazılarında siyasi sürece katılımın Sünnileri ve onların liderliğini zayıflatırken Şii ve Kürt partilere daha fazla meşruiyet kazandıracığı hissini oluşturmuştur. Nitekim bu sürece katılımın faydalı olup olmayacağı ve silahlı direnişin veya barışçıl çözümlerin desteklenmesi gerektiği hakkındaki görüş ayrılıkları ve bölünme işaretleri Sünniler arasında görülmüştür.¹⁸⁶

30 Haziran 2004'ten Irak geçiş hükümetinin 5 Ağustos 2005'te iktidara gelmesine kadar uzanan geçici hükümet aşamasıdır. Bu aşama şu kısımlara ayrılır:

Siyasi ve Hukuki Çerçevesi: Devlet İdaresi Kanunu'nun (2/b) maddesinde, geçici hükümetin kurulma yöntemi şu ifadelerle tanımlanmaktadır: "30 Haziran'da iktidara gelecek tam egemen bir geçici Irak hükümetinin kurulması, 2004, Irak toplumunun çeşitli kesimlerinin istişareleri ile yürütülen geniş kapsamlı bir müzakere sürecine göre, bu konuda Yönetim Konseyi ve Koalisyon Geçici Otoritesi ve Birleşmiş Milletler danışılabilir."¹⁸⁷ Bu nedenle, Devlet İdaresi Kanunu, hükümet kurma konusunu Yönetim Konseyi, Geçici Koalisyon Otoritesi ve Birleşmiş Milletler olmak üzere üç taraf arasında bırakmıştır. Partilerin her birinin geçici hükümetin kurulmasıyla ilgili önerileri olmuştur. İlgili öneriler şöyledir:

Geçici Yönetim Konseyi'nin toplumun tüm kesimlerini daha fazla temsil etmesi için 25 kadın üye veya daha fazla üye eklenerek genişletilmesi, geçici hükümetin oluşumunu üstlenen ve çalışmalarını denetleyen bir yasama konseyi görevlendirilmesi¹⁸⁸ veya geçici hükümeti seçmek için genel bir ulusal konferans düzenlenmesidir.¹⁸⁹

El-Ahdar el-İbrâhimî tarafından temsil edilen Birleşmiş Milletler politikacıların katılımından uzakta bir teknokratlar hükümetinin kurulmasıyla temsil edilmiş ve bu amaçla Bağdat, Erbil ve Hilla'da geçici hükümetin kurulmasıyla ilgili tüm önerileri istişare etmek ve

---

¹⁸⁶ Belkıs Muhammed Cevad, *ed-Dimukratiyyetü't-Tevafukıyye*, Siyasal Bilimler Fakültesi'nde Yüksek Lisans Öğrencilerine Verilen Derslerden Derleme, Bağdat Üniversitesi, 2008 – 2009.

¹⁸⁷ Geçiş Dönemi Irak Devleti Yönetimi Kanunu 2/B Maddesi.

¹⁸⁸ Ahmed Haşim el-Hac ed-Difai, *el-İrak Tahte'l-İhtilali'l-Emriki, Mehadır Meclisü'l-Hukmi'l-İntikali*, (et-Talia Yay.), Beyrut, 2005.

¹⁸⁹ ed-Difai, a.g.e.

onları tanımak için üç toplantı yapılmıştır.¹⁹⁰ Geçici Koalisyon İdaresi siyasi süreç anlaşmasına ilişkin olarak “geçici yönetimin kurulması ve tanınmasından hemen sonra İktidar Konseyi’nin feshedilmesi” şeklindeki görüşünü teyit etmiştir.¹⁹¹ Üç taraf arasında yapılan istişarelerin ardından, Devlet İdaresi Kanunu’na geçici Irak hükümetinin üç bölümden nasıl oluşturulacağını açıklayan bir ek hazırlanması kararlaştırılmıştır. İlgili ekte şunlar yer almıştır:

- *Irak Geçici Hükümetinin Oluşturulması:* Irak Geçici Hükümeti, Irak toplumunun tüm kesimleriyle, yetkinlikleri ve dürüstlükleri ile tanınan vatandaşlardan oluşan kapsamlı istişarelere göre oluşturulacaktır.

- *Geçici Irak Hükümetinin Kurumları ve Yetkileri:* Hükümet, bir başkan, milletvekilleri ve bakanlar kurulundan oluşan Cumhurbaşkanlığı, geçici ulusal meclisi ve yargıdan oluşacaktır.

- *Geçici Ulusal Konsey:* Haziran 2004’te Bağdat’ta düzenlenecek ulusal bir konferansla oluşturulacak ve üyeleri seçilecektir. Ulusal Konferans, hükümet görevlerinde bulunmamış Yönetim Konseyi üyeleri, bölge ve valilik temsilcileri ile dürüstlükleri ve etkinlikleriyle tanınan Iraklı şahsiyetlerden oluşan bir üst organ tarafından organize edilecektir.

Geçici Yasama ve Yürütme Kurumları: Uzun istişarelerden sonra, Başkanlık Konseyi, Geçici Hükümet ve Geçici Ulusal Konsey’in aşağıdaki şekilde oluşturulmasına karar verilmiştir:

- *Başkanlık Konseyi:* Cumhurbaşkanı Gazi Acil el-Yaver (Sünni), Cumhurbaşkanı Yardımcısı İbrahim el-Caferi (Şii) ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ros Nuri Şaveys’den (Kürt) oluşacaktır.

- *Irak Geçici Hükümeti:* Başbakan İyad Allavi (Şii), yardımcısı Berham Salih (Kürt) ve 16 Şii, 7 Sünni, 6 Kürt, 2 Sünni Türkmen, Yezidiler ve Süryani Hıristiyanların her biri için bir bakan olmak üzere 31 bakandan oluşacaktır.¹⁹²

Geçici Ulusal Konsey: Ulusal Konferansta valilikleri temsil edecek adayları seçmek, ara seçimlerde valiliklerde alt komisyonlar tarafından temsil edilen Devlet Yönetimi Kanunu ekinde belirtilen çeşitli mekanizmalar aracılığıyla olacaktır. Bunların sayıları, ön seçimle seçilen 548 üye, 100 Yüksek Kurul üyesi ve aşağıdaki esaslara göre seçilecek 350 üyedir: Bu

¹⁹⁰ Firas Abdü’r-Rezzak es-Sudani, *el-Irak, Müstekbelü bi Kanun Ğamid, Nakd Kanun İdareti’d-Devleti’l-Irakıyye el-Merhaletü’l-İntikaliyye*, (Ammar Basım Dağıtım Yay.), Ürdün, 2005, s. 134.

¹⁹¹ el-Merkez el-Vahdetü’l-Arabiyye, *el-Harb ala’l-Irak, Yevmiyyat, Vesaik, Tekarir, 1990 – 2005*, Beyrut, s. 1080.

¹⁹² el-Merkez el-Iraki, *el-Vezaratü’l-Irakıyye 1920 – 2010*, (2. Baskı), Bilgi ve Dokümantasyon Kısmı, Bağdat, 2011, s. 372 – 376.

üyelerden 140'ı bilimsel, kültürel ve aşiretlerle ilgili kişiler, 70'i ise sivil toplum kuruluşlarının üyeleridir. 15-18 Ağustos 2004 döneminde, 1.300'den fazla delegenin katılımıyla bir konferans gerçekleştirilmiş ve bu sayede Ulusal Konsey'in 100 üyesinin 81'i seçilmiş ve kalan 19 koltuğu Haziran 2004 sonunda feshedilen Yönetim Kurulu'nun eski üyeleri almıştır. Bu oluşum, Irak toplumunun tüm farklı bileşenleri arasında geniş bir koalisyon oluşturmuş ve ayrıca, Yönetim Konseyi'nin vizyonu ile Birleşmiş Milletler temsilcisi el-Ahdar İbrahimî'nin vizyonu arasında bir anlaşmaya varılmıştır. İbrahimi'nin vizyonu Yönetim Konseyi tarafından en nitelikli bakanların aday gösterilmesi yoluyla teknokratların siyasi temsil ilkesini gerçekleştirmektedir.¹⁹³

Geçiş Hükümeti Aşaması: Irak'ta dâimi anayasa taslağının hazırlanma süreci, Geçiş Dönemi Irak Devleti Yönetim Yasası'nda belirtilen temel adımlardan geçmiştir. Bu adımlarda bildirildiğine göre öncelikle seçimler yapılır, bir Ulusal Meclis seçilir ve bu meclis içinden bir geçiş hükümeti ortaya çıkarılır. Bundan sonra Millet Meclisi, anayasayı yazacak bir komisyon seçer ve yazılan anayasayı ilgili maddelerin (Madde 2 / B / 1 ve Madde 1/60) öngördüğü şekilde bir referandumla halka sunar. Bu adımlar şunlardır:

- Birincisi: 30 Ocak 2005'te Irak Ulusal Kurucu Meclisi seçimleri:
- Seçim sisteminin doğası:

Seçim sisteminin seçimi, herhangi bir demokrasideki en önemli kurumsal kararlardan birini temsil etmektedir, çünkü sadece yönetim organları oluşturmanın bir yolu değil, aynı zamanda toplum içindeki çatışmayı yönetmek için bir araç, bir yandan sosyal bölünmenin doğasını, mevcut siyasi partilerin boyutunu ve yönetişim sürecindeki rollerini hesaba katar. Tüm partilerin ve siyasi güçlerin geniş temsilini esas alan nispi temsil sistemi, otoriter rejimlerin egemenliğinden çıkmış, siyasi ve sosyal koşulların yeni ortaklık ve uzlaşma formüllerini yönetim kurumları oluşturmak için dayatan ülkeler için en uygun sistemlerden biri haline gelmiştir. Bu, Devlet İdaresi Yasası'nın ilgili 30/c maddesinde, Millet Meclisi'ni Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu'na uygun olarak seçilmesi şartıyla. Türkmenler, Keldaniler, Süryaniler ve diğerleri dahil olmak üzere tüm Iraklı grupların adil bir şekilde temsil edilmesini amaçlamaktadır.¹⁹⁴

---

¹⁹³ Seher Harbi Abdü'l-Emir el-Esedi, *İntihabatü'l-Cemiyeti'l-Vataniyyeti't-Tesisiiyyeti'-Irakıyye 30/Kanun es-Sani/2005*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 2008, s. 97.

¹⁹⁴ Geçiş Dönemi Irak Devleti Yönetimi Kanunu 30/C Maddesi.

2005 Yılı İçin Kalıcı Anayasanın Yazılması Aşaması: Bu süreçte siyasi ortaklığın milleti, devleti, kimliği inşa etme, güç ve zenginliği paylaşma kavramları etrafında siyasi ve sosyal uzlaşmanın başlangıcını temsil ettiği gerçeğinden hareket edilmiştir. Dâimi anayasa yazma süreci, üç ana unsur (Şii, Sünniler ve Kürtler) arasındaki geçmiş ve geleceğe ilişkin kaygılarla dolu güç dengeleme sürecini yukarıda belirtilen kavramlar etrafında anayasal kuruluş aşamasının başlangıcını temsil etmiştir. Dâimi anayasanın yazım süreci, Geçiş Dönemi Devlet Yönetimi Yasası'nın 60-61. maddelerine dayanarak anayasayı yazma görevi 12 Nisan 2005'te Millet Meclisi tarafından seçilen 27 no'lu komiteye verilmiştir. Komite toplam 55 üyeden oluşmuş, bunlardan 28'i Birleşik Irak İttifakı üyelerini, 15'i Kürdistan İttifakı üyelerini, 8'i Irak Listesi üyelerini ve 4'ü Irak toplumunun geri kalan bileşenlerinin üyelerini temsil etmiştir. Bu üyeler, Irak Komünist Partisi Genel Sekreteri Hamid Macid Musa, Süryanilerin ve Yezidilerin temsilcisi Yonadam Kanna ve Sünni Arapların temsilcisi Adnan el-Cenâbî'dir.¹⁹⁵ Genişletilmiş anayasa komitesinde Sünni temsilin olmamasından kaynaklanan kusuru gidermek için ve seçimlerde kazanan listelerin Sünni Arapları temsil eden güçler ve partilerle yaptığı istişareler sonrasında Sünni Arapların temsili 15'e yükselmiştir.¹⁹⁶ Danışmanlarının 10 üyesine ek olarak, azınlıkların oranı da %5'e yükseltmiştir. Sünni Arapları temsil eden bu partiler İslam Partisi, Irak Ulusal Diyalog Konseyi, Arap Sosyalist Hareketi ve Bağımsız Demokratlar Bloğu'dur. Bu gruplar gerek Necef'teki dini otorite tarafından temsil edilen Iraklılar olsun, gerek ABD, İngiltere ve bazı Körfez ülkeleri tarafından temsil edilen dış güçler olsun, birçok gücün baskısı altındadır.¹⁹⁷ Bununla birlikte Birleşik Irak İttifakı'nın Anayasa Komitesi'ndeki üye sayısı Şeyh Hümâm Hammûdî başkanlığında ve Kürdistan İttifak Komitesi birinci başkan yardımcısı Dr. Fuâd Masum'un yardımcılığında 71'e çıkmıştır. Komisyonun adı da "Anayasal Müzakere Komisyonu" olarak değiştirilmiştir. Komisyonun dâimi anayasayı yazarken dayandığı en önemli kaynak, Irak Devleti'nin Geçiş Dönemi Yönetim Yasası'dır. Bununla birlikte Irak'ın koşulları ve toplumsal doğası ile orantılı bir şekilde bazı Arap ve uluslararası anayasalara da açık kalınmıştır.¹⁹⁸

Anayasa maddelerinin Anayasa Komisyonu üyeleri arasında oy birliği ile yazılmasına karar verilmiş, üzerinde anlaşmaya varılamayan maddeler ise başlıca siyasi parti ve blokların liderlerinden oluşan siyasi mutfağa sevk edilmiştir. Tartışmaların çoğu bir yandan ittifakın,

---

¹⁹⁵ ez-Zübeydi, a.g.e., s. 182.

¹⁹⁶ eş-Şarku'l-Evsat ed-Düveliyye Gazetesi, S. 9654, tarih 25.04.2005.

¹⁹⁷ Münzir el-Fadl, *Müşkilatü'd-Düsturi'l-Iraki, Cüzurahu, Kitabetehu, Tefsirahu, Tadilatehu, Ruyetün Kanuniyyetün Siyasiyyetün li Müstebeli'd-Dimuktatiyye fi'l-Irak*, (Aras Basım Yay.), Erbil, 2010, s. 84.

¹⁹⁸ el-Fadl, a.g.e., s. 85.

diğer yandan muhalefetin talepleri arasındaki diyalektik ilişkiyi ve iki karşıt görüşü yansıtmaktadır. Bunlardan biri, Şii koalisyonu ve Kürt ittifakı tarafından temsil edilen kimlik ve güç paylaşımı çerçevesinde çeşitliliğin kabul edilmesi veya temsilinin artırılması çağrısında bulunmuş, diğer görüş ise toplumsal çeşitlilik ve güçlerin paylaşımından bahsetmenin, Irak'ı bölmenin ve birliğini ortadan kaldırmanın başlangıcı olduğunu savunan Sünni akım tarafından temsil edilmiştir. Sünni akım, anayasa taslağını herkesin kabul edebileceği bir formüle ulaşmak için mümkün olduğu kadar çok taviz elde etmeye çalışan ılımlı bir İslami kanat ve anayasal süreci süresiz olarak uzatmak için ertelemeye çalışan Baas kökenli bir başka kanat olarak ikiye bölünmüştür. İki kanat arasındaki birleştirici amaç, Sünni Arapların siyasi marjinalleşmesine son vermek olmuştur. Bu nedenle, her iki tarafın da anayasanın onaylanması konusundaki taktikleri farklı olmuş, birinci taraf şartlı evet oyu verme, ikinci taraf ise anayasayı engellemek için referanduma aktif olarak katılma yöneliminde olmuştur. Genel eğilim ise, anayasayı reddeden ikinci tarafı desteklemiştir.¹⁹⁹

Bir yanda Kürt Şii vizyonunun temsilcileri diğer yanda Sünni vizyonun temsilcileri arasında, birçok anayasal madde hakkında görüş ayrılığı meydana gelmiş ve bunlar üzerinde uzlaşmaya varılamaması nedeniyle bazı Sünni Arap temsilciler geri çekilerek anayasa taslağının son halini imzalamayı reddetmiştir. Bu durum bir çıkmaza yol açmış, Irak İslam Partisi, ana taraflar arasında temsil edilen ilk 142/1 maddeyi koymak için anlaşmanın ardından taslağı onayladığını duyurmuştur. Bu madde göre “parlamentodan seçilen bir komite oluşturulur. Bu komitenin görevi Irak toplumunun ana bileşenlerinin temsilcisi olmak ve gerekli değişikliği dört ayı geçmeyen bir süre içinde gerçekleştirmektir” şeklindedir. Değiştirilmesi istenen maddeler ve fıkralar 45'e varmıştır. “Kanunla düzenlenir veya tadil edilir” ibaresiyle taslağa konulmuştur.²⁰⁰ Ana bileşenlerin temsilcileri arasındaki bu fikir birliğinin ardından, anayasa taslağı 15 Ekim 2005 tarihinde referanduma sunulmuş ve anayasa taslağının 142/4 maddesi üç ve daha fazla ilde seçmenlerin çoğunluğunun onayı ile üçte ikisi tarafından reddedilmediği takdirde anayasanın referandumdan geçmesine karar verilmiştir. Anayasayı reddedenlere %21,41 kıyasla anayasaya destek yüzdesi %78,59 olmuştur. Beş Sünni Irak vilayetinden üçü anayasayı reddetmemiştir.²⁰¹

---

¹⁹⁹ el-Fadl, a.g.e., s. 93 – 97.

²⁰⁰ ez-Zübeydi, a.g.e., s. 183.

²⁰¹ Yüksek Seçim Komisyonu Web Sitesi, <https://ihec.iq/>, e.t. 02.10.2021.

2.3.3. Irak Rejimi ve Ardışık Hükümetler

Irak'ın 2003'ten sonra tanık olduğu olaylar ve çeşitli düzeylerde yaşanan kaos ve altyapı yıkımı, siyasi istikrara yönelik umutların söndüğü Irak gerçeğine de yansımıştır. Irak siyasi sisteminde 2003 yılında meydana gelen değişiklik, 1968'den beri devam eden bir düzenin sona erdiğini ilan etmek için Irak tarihinde yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Devlet içindeki anayasal ve siyasi boşluk, geçen yıllarda Irak dışında olan grupların yükselişine katkıda bulunmuştur. Irak siyasi sisteminin değişmesinden sonraki aşama, bunun yansımaları ve buna yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde neyin eşlik ettiği ve etkileri bunun 2003 sonrasında Irak siyasi seçim sisteminin oluşum biçimine yansımaları açısından önemli bir aşamadır. Bu dönem, siyasi sürecin ilerlemesini olumsuz yönde etkileyen belirsizlik ile karakterize edilmiştir. Irak deneyimi, doğru yolundan sapmış çarpık bir deneyimdir. Siyasi sistemin etkinliğini ve istikrar sağlama yeteneğini görmek için otoriter piramidi oluşturan siyasi liderlerine bakmak gerekir. Siyasi seçim sisteminin oluşumunun incelenme tarzı bir düşünürden diğerine farklılık göstermektedir. Her düşünür seçim sisteminin oluşumunu belirli bir açıdan ele almıştır. Çalışmanın bu bölümünde Irak'ta seçim sisteminin oluşumu ve ülkenin iç istikrarını nasıl etkilediği, Amerikan işgali sonrası kurulan tüm hükümetleri reddeden sokağı sakinleştirme girişimi ve bunları takip eden iç çatışmaların peşinden gitmesi ele alınacaktır. Bu hadiselerin ardından Irak tarihinde şiddeti ve iç çekişmeleri reddeden yeni bir aşamaya geçilmiş ve bu aşamaya "Ulusal Uzlaşma Projesi" adı verilmiştir.

2.3.4. Ulusal Uzlaşma

Ulusal uzlaşmayı "yan yana yaşamının yollarını bulmak" olarak tanımlamak mümkündür. Bu uzlaşma sevgiden değil, diğerleriyle birlikte yaşamaktan ve iş birliğine ulaşmaktan kaynaklanır. Bir arada yaşamının şartları arasında adalet, af, hakikat arayışı vardır. Bir arada yaşamak birçok toplumda bir zorunluluktur. Irak'ın 2006-2007 döneminde bu birlikte yaşama ve ulusal uzlaşma ihtiyacı duyulmuştur. Herhangi bir uzlaşma için, diyalogun temeli olan diğerini tanıma olgusunun hâkim olması gerekir. Taraflardan birinin dışlanması süreci, onu muhalefet konumuna getirerek, devletin çıkarlarını ve istikrarını etkileyen şiddet kullanımına başvurmaya zorlar.²⁰²

Ulusal uzlaşma din, milliyetçilik ve mezhep temelinde muamele yapılmasını engelleyecek mekanizmaların devreye sokulması, mezhep, ırk ve diğer kimlikler gözetilmeksizin tüm grupları kapsayan bir milli kimlik çağrısı yapılması, tarafların bakış açısında yakınlık anlamına

²⁰² İsa İsmail Atıyye, "Devru'l-Mesalihatu'l-Vataniyye fi Tefili's-Siyaseti'l-Hariciyyeti'l-Irakıyye", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 44, Bağdat, 2010, s. 105 – 106.

gelir. Ayrıca, ayırım gözetmeksizin tüm halk üyeleri arasında eşitlik ve adalet temellerine dayanan ulusal sadakatın her şeyden üstün tutulması çağrısında bulunur. Çünkü bu politikalar temel olarak, siyasi elitlerin aradığı istikrarı sağlamaya yardımcı olan toplumu rekabetten birliğe taşımayı amaçlar; bu durum, ancak vatandaşların haklarını arayan sivil, demokratik, anayasal bir devlet altında elde edilebilir.²⁰³

Irak, tarafların ve güçlerin uzlaşısı, bütünleşme ve ulusal uzlaşısı sağlamaya çalıştıkları devlet yönetimi aşamalarından geçmiş olmasına rağmen, bunda başarısız olmuştur. Irak'ı ve bileşenlerini bölmek için bir dış yönetim temelinde ortaya çıkan Yönetim Konseyi, Iraklıları entegre etmek için çalışmayıp, bunun yerine mezhep kotaları kavramıyla gelmiş ve Konsey ulusal uzlaşma için herhangi bir girişim başlatmamıştır. İşgalci güçlerin ulusal uzlaşısı çağrısı yapmadığı gibi Felluce ve Necef'i bombalamasının yanı sıra kurumların ve altyapının yok edilmesi ülkeyi yabancı bir yönetime mahkûm etmiştir.

İbrahim el Caferi hükümeti ile ilgili olarak, El Caferi'nin Kahire'de düzenlenen ve Arap ülkelerinden bazı dışişleri bakanlarının yanı sıra Güvenlik Konseyi'nin dâimi hükümet temsilcilerinin katıldığı ulusal uzlaşma konferansına iştirak etmesi önemli bir ilerleme olarak değerlendirilebilir.

Bu konferansta Irak, birtakım partiler, Müslüman Alimler Derneği ve Irak parlamentosunun bazı üyeleri tarafından temsil edilmiştir. Konferansın amacı Irak'taki şiddeti durdurmak ve tüm bileşenleri arasında birlik sağlamak için çağrı yapmak olduğu için Mısır Cumhurbaşkanı konferansın liderliğini devralmış, ancak bu hedefler gerçekleşmemiştir. Daha önceki politikaların uzlaşmayı sağlayamaması ve bölgesel uluslararası baskıların bir sonucu olarak, Nuri el-Maliki 05/06/2006 tarihinde bir komite kurmak ve uzlaşma için bir plan hazırlamak için girişimde bulunmuş ve bu sayede önemli aşamalar kaydedilmiştir. Ciddi bir sabıka kaydı olmayan mahpuslar için af yasası çıkarılması, Baas'ın ortadan kaldırılmasına yönelik yasa ve bunun yeniden değerlendirilmesi, hesap verebilirlik yasasının çıkarılması, devletin elindeki silahların kısıtlanarak tüm milislerden ve özel kuruluşlardan uzak durulması, terör mağdurlarına tazminat verilmesi, insan hakları ihlallerinin önlenmesi, Irak'ın güvenliği için silahlı kuvvetler kurulması bu aşamalardan bazılarıdır.²⁰⁴

---

²⁰³ Leys Hasan ez-Zübeydi – Mutez İsmail es-Subhi, “Siyasatü'l-Binai'l-İctimai li'd-Devleti'l-Medeniyye fi'l-Irak Bade Am 2003”, *Kadaya Siyasiyye Dergisi*, en-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 48 – 49, 2017, s. 18 – 19.

²⁰⁴ Humeys Dehham Hamid, “en-Nizamü's-Siyasi'l-Iraki ve Mevkıfuhu mine'l-Mesalihati'l-Vataniyye”, 2007 – 2008 Dönemi Siyasal Bilimler Fakültesi Yıllık Bilimsel Konferansı Makaleleri, “el-Ameliyyetü's-

Ancak bu hedefler gerçekleşmemiş, bu yüzden suikastların sayısı artmıştır. Devlet kurumlarının tarafsız değil mezhepçi olması durumu daha kötüleştirmiştir. Aralık 2006'dan itibaren Nuri e-l Maliki hükümeti gözle görülür bir ilerleme kaydedememiş, aksine Irak'ta, adam kaçıрма, intikam, fidye vb. olayların sayısı artmıştır. Parlamento başkanı Muhammed el-Meşhedânî hedef alınmış ve bu durum bozulma ve güvenlik kaosunun arttığını, hükümetin ve siyasi güçlerin kendi kontrolünü sağlama konusundaki acizliğini kanıtlamıştır.²⁰⁵

Bu gelişmeler ve Irak krizinin artması, ABD Senatosu'nun 26.09.2007 tarihinde Irak'ı üç federal bölgeye ayırmaya yönelik bağlayıcılığı olmayan bir karar taslağı yayınlanmasına yol açmıştır. Bir diğer karar, 2006 Amerika Temsilciler Meclisi ve Senato seçimlerinden sonra gelen Amerika'nın Irak'tan çekilmesi kararıdır. Çekilme hazırlıkları için Irak'ta bulunan güçlerin sayısının azaltılması ve sorumluluğun Irak'a devredilmesi çağrısında bulunan bir rapor yayınlanmıştır. Bu rapor Irak kuvvetlerini, ordusunu ve polisini eğitmek, bölgesel ilişkileri düzeltmek ve komşu ülkelerle olan siyasi ve ekonomik durumu iyileştirmek ve etkili politikalar üretmek üzere çalışmak için çağrıda bulunmuştur.

Ancak sahada yaşananlar, el Kaide'yi ortadan kaldırmak için kapsamlı kampanyalar yürütmenin yanı sıra Amerikan askerlerinin sayısını 30.000 artırarak toplamda 160.000'e çıkarması raporda yayınlanan çağrıya aykırı düşmüştür. Saldırganlığı kabul edilemez hale gelen terörist gruplara karşı 2006 yılında Abdul Settar Abu Rişa liderliğinde aşiret konseylerinin kurulması çağrısında bulunan çok uluslu güçlerin başkomutanı General David Petraeus, Iraklı aşiret liderlerine terör ve silahlı operasyonlara karşı koyma yetkisi vermiştir. Bu dönemde özellikle Irak ve vilayetlerini savunmadaki rolleriyle öne çıkan aşiret liderlerinin özel partiler için çalışmaları gerginliğin artmasına neden olmuştur. Bu ayaklanmalar, "kabile toplantıları" (Uyanışlar, İsnad Konseyleri, Kurtarma ve diğerleri gibi) etkisi güneye doğru genişleyen yeni fenomenler ortaya çıkarmıştır.

Bu konseyler, güvenlik hizmetlerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunsalar da, güvenliğin sağlanmasında kendilerini devlete bir alternatif haline getirdikleri ve kimlik ve alt-sadakat konularına çağrıda buldukları için, başlangıçta sistemin istikrarı için bir engel ve tehdit oluşturuyorlardı. Konseyler bazı konularda sundukları katkılara rağmen Irak toplumunun kanlı bir askeri toplum haline gelmesine neden olan milisleri silahlı grupların arasına sokmuşlardır. Bununla birlikte, bazı terörist gruplar tarafından bu gruplara kolayca nüfuz

---

Siyasiyyetü'l-Irakıyye Bade Hamse Senevat mine't-Tağyir", *el-Ulumu's-Siyasiyye Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 36, 2008, s. 195 – 196.

²⁰⁵ Hamid, a.g.e., s. 200.

edilmiş, işgal güçleri bölgede gözlemci olarak kalmış ve güvenlik sorumluluğunu yerel yönetimlere (18 valilikten 8 valiliğe) devretmiştir.²⁰⁶

---

²⁰⁶ Hamid Fadıl Hasan, “el-İrak Beyne’l-Müctemir’l-Medeni ve’t-Taklidi li’d-Devle”, 2007 – 2008 Dönemi Siyasal Bilimler Fakültesi Yıllık Bilimsel Konferansı Makaleleri, “el-Ameliyyetü’s-Siyasiyyetü’l-İrakıyye Bade Hamse Senevat mine’t-Tağyir”, *el-Ulumu’s-Siyasiyye Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 36, 2008, s. 192 – 193.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 2011-2020 YILLARI ARASINDA IRAK

3.1.Arap Baharı Olayları

Arap Baharı'ndan maksat Tunus, Libya, Bahreyn, Yemen, Mısır ve Suriye gibi Arap ülkelerinde başlayan ve bazı Arap ülkelerinde halen devam eden barışçıl protesto hareketleridir. Arap ülkeleri halklarının genel hak ve özgürlükleri için gerçekleştirilen bu protestolarda mutlak önceliğe sahip tek bir talebin söz konusu olması nedeniyle bu hareketin geleceğine ilişkin bir öngöründe bulunmak mümkün değildir. Halk, rejimi devirmek istemiş ve bu olaylar bölge halklarının coşkusunu uyandırıp umut kapılarını ardına kadar açtığı gibi Arap Baharı'nı bir sonbahara hatta fırtınalı, karanlık ve kanlı bir trajediye dönüştüren bir hayal kırıklığına da yol açmıştır. Bu büyük olay tüm dünyayı meşgul etmiş ve hala da meşgul etmektedir. Bu nedenle, farklı uzmanlıkları, yönelimleri ve ilgi alanları ile doğudan, batıdan ve dünyanın her yerinden araştırmacılar, düşünürler ve uzmanlar -özellikle de bölgesel ve uluslararası dönüşümler ışığında olayların Arap varlığının kendisini etkileyebilecek kasvetli bir geleceğe işaret eden tehlikeli sapmalarla sonuçlanmasından sonra- bu olguyu ve ona ilişkin gelişmeleri incelemişlerdir.²⁰⁷ Arap Baharı Arap dünyasının 2014'te tanık olduğu korkunç bozulmanın nedeni değil aksine bölge halklarının kötü gidişatı engellemek için kaçınılmaz son girişimidir. Dünya, Arap insanının haklarına ilişkin vaziyette eşi benzeri görülmemiş bir bozulmaya tanık olmuş ve bu durum savaş cehenneminden kaçan göçmenler, mülteciler ve yerinden edilmiş insan S.sı bakımından uluslararası ölçeklere göre tarihte eşi benzeri olmayan insani felaketlere yol açmıştır. Bu bozulmanın kısa vadede değişeceğine dair açık belirtiler de bulunmamaktadır.

Bu durum tehlikenin daha önce benzeri görülmemiş şekilde büyüyüp Arap dünyası ve bölgesel coğrafyayı aşarak uluslararası barış ve güvenliğe uzanacak daha büyük bir bozulmaya, ciddi insani acılara ve başka ülkelerin parçalanmasına yol açabilir. Uluslararası toplum bu tarihi anların karmaşıklığı ve zorluğunu kavramada başarısız olduğu esnada gerek ulusal, gerek bölgesel ölçekte yıkıcı güçler değişim ve reform güçlerinden daha kuvvetli bir konumda olmuş ve bu nedenle değişim ve reform fırsatı kaçmıştır. Ulusal, bölgesel ve uluslararası açık devam ederse, tüm tarafların zamanla ağır bir bedel ödemesi kaçınılmazdır.²⁰⁸ Arap Baharının olduğu ülkelerde esen fırtınalar olayların seyrini değiştirmiş ancak bu olaylar insanlara bilinç ve

---

²⁰⁷ Ahmed Mübarek Salimin, *el-Arab beyne Mese'l-Hadır ve Ahlami't-Tağyir Erbea Senevar mine'r-Rebi'l-Arab*, (1. Baskı), (el-Müessese el-Fikru'l-Arabi), Beyrut, 2014, s. 11.

²⁰⁸ Muhammed es-Seyyid Said, *Muhakemetü'r-Rebi'l-Arabi Haletü Hukuki'l-İnsan fi'l-Alemi'l-Arabi*, (1. Baskı), el-Merkez el-Kahire, Kahire, 2014, s. 9.

farkındalık bakımından yeni kazanımlar sağlamıştır. Bu nedenle bu kazanımlar küçümsenemez, çünkü tarih geriye gitmez. İleriye doğru, geleceğe yönelik atılan her adım bir kazanç ve bir başarıdır.²⁰⁹

Arap ülkeleri baskıcı politikalar, otoriterlik ve tiranlığın sonucu olarak kişisel özgürlüklere ilişilmesi, cehaletin yaygınlaşması ve Arap vatandaşlarına gerekli hizmetlerin verilmemesinden uzun süredir şikâyetçidir. Bu durum, sokağı gelişigüzel bir şekilde birlikte hareket etmeye itmiş ve halk korku ve sessizlik duvarını yıkarak ayağa kalkmış ve yapılan kısımlara aldırış etmeden, kendisinden çalınan haklarını talep etmiştir. Çünkü halkın her şeye el koyan otoriter rejimlerin uygulamaları karşısında kaybedecek bir şeyi yoktu. Otoriter rejimler vatandaşların ayrıcalıklarına el koymuş, güç ve serveti ele geçirmiş, halkların özgürlüklerine ve onurlarına el uzatmıştır. Bu tahakküm, olayları bu yöne sevk eden birçok faktör ve etki sonucunda ortaya çıkmıştır.²¹⁰

2010'da Tunus'ta Bûazîzî'nin zorlu ekonomik koşulları protesto etmek için kendini yaktığı olaydan sonra Arap Baharı 2011 yılında başlamış ve "Yasemin Devrimi" olarak bilinen bu hareket Tunus'ta devrimin kıvılcımını ateşleyerek başkan Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesine ve bu yangının Arap ülkelerine yayılmasına kadar devam etmiştir. Arap vatandaşı, 1950'li ve 1960'lı yıllardaki bağımsızlık devrimlerinin veya sömürge sonrası devrimlerin ardından gelen 60 yıllık otoriter yönetimden sonra uyandığında, ülkesinin zenginliklerini yozlaşmışlar tarafından yağmalanmış ve sömürülmüş, idaredeki en üst kademeleri vasıfsız insanlar tarafından işgal edilmiş halde bulmuştur. Arap insanı kendi ülkesinde hiçbir söz hakkının ve kendisinin bir anlamının olmadığını, bağımsızlıktan sonra ülkesinin şartlarının bin kat daha beter bir hale geldiğini görmüş, ilerleyen, geriye ve geride kalanlara bakmayan bir dünyanın ortasında kendisini bir budala gibi kalmış vaziyette bulmuştur.²¹¹

Gösterilerin etkisi, devlet başkanı Hüsnü Mübarek rejimine son veren "25 Ocak Devrimi" olarak bilinen devrimle birlikte Mısır'ı da içine alarak Suriye, Libya ve Yemen'e kadar uzanmıştır. Bu devrimlerin toplumsal, siyasi ve kültürel boyutları ve diktatör rejimleri ve liderlerini alaşağı edebilecek hedefleri vardır. Bu devrimlerde öne çıkan slogan, "Halk rejimi devirmek istiyor" ifadesi olmuş ve bu tüm Arap devrimlerinin sloganı haline gelmiştir. Gençlik hareketlerinin ve aktivistlerin devrimlere veya "Arap Baharı" olarak adlandırılan olaylara yol

---

²⁰⁹ Mübarek, *a.g.e.*, s. 9.

²¹⁰ Sabah Muhammed Salih el-Cüburi, "Devru'l-Amil el-Harici fi Ameliyyeti't-Tehavvuli'd-Dimukrati", *Siyasal Bilimler Dergisi*, Tikrit Üniversitesi, S. 11, Tikrit, 2017, s. 4.

²¹¹ İbtisam el-Kütbi ve diğerleri, *İla Eyne Yezhebü'l-Arab Ruyeti 30 Müfekkiri fi Müstakbeli's-Sevrati'l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, Beyrut, 2012, s. 249.

açan protestoları organize etmede oynadığı önemli rol nedeniyle 2011'den sonra gerçekleşen devrimler “Gençlik Devrimleri” olarak nitelendirilmiştir. Bazı analist ve gözlemciler, bu devrimlerin Arap dünyasında köklü değişiklikler meydana getirdiğine, Arap halklarının ulus olma yönünü ve ortak kader duygusunu canlandırdığına ve buna yönelik sloganları var ettiği kanaatindedirler. 25 Ocak'ta Mısır'da Tahrir Meydanı'nda Mısırlı göstericilerin attığı “Ey Filistin! Randevumuz var” sloganı bunlardan biridir.

Bununla birlikte, otoriterlik sorunu, insanlık ve toplumsal adalet mefhumlarının yokluğu gibi tek olan Arap toplumunu farklı topluluklara, milliyetlere, azınlıklara ve mezheplere bölen, büyük sosyal tabaka farklılıklarının ortaya çıkmasına ve bahar devrimlerine yol açan genel etkenlerin böyle bir harekete yol açtığını anlamak mümkündür. Bu toplumda üst sınıf; yöneticiler, onların destekçileri, hizmetkârları ve varlıklı çevreleridir. Orta sınıf, devlet desteği veya yardımı olmaksızın geçimini kendi çabalarıyla temin edebilen sanai, ziraî veya serbest meslek sahipleridir. Fakir sınıf ise günlük yiyecek ihtiyacını ancak büyük bir zorluk ve çabayla karşılayabilen sınıftır. Bazı Arap hükümetlerinin başarısız ekonomik politikalarının bir sonucu olarak, “en düşük yoksulluk sınırının altındaki sınıf” olarak isimlendirilen yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf günlük hayatını sürdürecekt hiçbir şeyi olmayıp zenginlerin ve orta gelirli olanların yaptığı maddi ve ayni yardımlarla geçimlerini sağlayan yoksul sınıftır. Bu toplumlarda hükümetler ve halk arasındaki uçurum büyümüş ve halkın öfkesi her geçen gün artmış, yolsuzluk, tiranlık, korkutma, hapse atmalar ve hükümet karşıtlarının öldürülmesi türünden uygulamalarla yurdu fesada boğan rejimlere karşı halkın öfkesi patlama noktasına gelmiştir. O ülkelerde yaşayan herkes, yurttaşların özgürlüklerini, isteklerini ve gelişmiş ülkelerin halkları gibi Arap vatandaşlarının onuruna yakışır bir şekilde özgürlüğün, sosyal adaletin, eşitliğin hâkim olduğu daha iyi bir geleceğe yönelik özlemlerini kısıtlayan tüm emir ve kararların dinleyicisi ve uygulayıcısı olmuştur.²¹²

Ama bırakın akılcı ve özgür demokratik tartışmayı, bizim iyi ve fakir toplumlarımız çocukları için henüz bir lokma ekmek bile bulamamaktadır. Özgürlük ve demokrasi onlar için lüksün ötesinde bir lüktür. Böyle bir toplumda Batı Avrupa veya Kuzey Amerika'nın, hatta Japonya gibi gelişmiş toplumdaki şartlar nasıl meydana gelecek?²¹³ Bu toplumlar sorunlarını medeni ve sorunsuz bir şekilde diyalog ve demokratik akılcılık yoluyla çözerler.

²¹² Haşim Salih, *el-İntifadatü'l-Arabiyye ala Dui Felsefeti't-Tarih*, (es-Saki Yay.), Mısır, 2013, s. 145.

²¹³ Assam Muhammed Abdu'ş-Şafi, “es-Sevratü'l-Arabiyye el-Esbab ve'l-Müserat ve'l-Malat”, *Suudi el-Beyan Dergisi*, el-Merkez el-Arabi, S. 9, 1433 h., s. 3.

Tarihte meydana gelen ve toplumsal halk devrimleri terminolojisine uygun düşen büyük devrimlerin ilki 1789-1799 tarihli Fransız Devrimi, ikincisi 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi'dir. Devrimlerin, başlatıldığı ülkenin koşullarına, onlara dayanan güçlere, başarılarından yararlananlara ve onları engellemeye çalışan karşı güçlere göre bir istikrar durumuna ulaşmasının yıllar aldığı kaynaklarda vurgulanmıştır. Fransız Devrimi'nin istikrara kavuşması yaklaşık on yıl, Bolşevik Devrimi'nin ise yaklaşık beş yıl sürmüş ve istikrar durumuna ulaşılmadan önce binlerce kurban verilmiştir. 2010 yılının sonu itibariyle Arap coğrafyası, toplumsal hareketleri düzenleyenler veya ona çağırانlar tarafından gerçekleştirilen, barışçıldan şiddete değişen bir dizi ayaklanma ve toplumsal hareketin başlangıcına tanık olmuştur.

Arap Baharı olayları bütünüyle adaletsizliğe, zulme ve geri kalmışlığa karşı bir darbeydi ve bu ülkeleri silah, ateş ve zor kullanarak idare eden zalim rejimler tarafından böyle bir başkaldırı beklenmiyordu. Çünkü halk, mazlum ve zayıflar için kamusal ve özel haklar isteyen ve adalet talep eden her kişiyi veya grubu derdest edip öldürmek için mutlak güce sahip olan rejimler ve onların baskıcı aygıtları karşısında doğruyu söyleme cesaretini daha önce göstermemişti.

Yozlaşmış rejimleri himaye etmek için belki de ilk defa bu tür bir güç Arap Baharına karşı kullanılmıştır. Arap Baharı, Arap ve İslam halklarının hayatında sıradan bir şey meydana getirmedi. Aksine meydana gelen şey, ortalama bir Arap vatandaşının ve eğitimli bir yurttaşın aklından çok daha büyüktü. Bu, hiçbir toplumsal tabakanın kendine ait olduğu iddiasında bulunamayacağı bir şey veya ulusal ya da politik bir entelektüel kavrama tepki olarak ortaya çıkan bir şeydi. Bu olay, zorba rejimlerin yıkılması ve yeni demokratik rejimlerin inşası olarak belirlenen bir hedefe ulaşmak için tüm mezhepleri, grupları, partizan aidiyetleri ve ideolojik eğilimleri tek bir potada bir araya getiren melez bir olaydır.

Arap ülkelerinde meydana gelen devrimler, kargaşa ve çatışmalar, "Arap Baharı" veya "Arap Baharı Devrimleri" olarak adlandırılmış ancak, Arap ülkelerinde gerçekleşen tüm devrim hareketleri başarıya ulaşamamıştır. Arap Baharı'nın kıvılcımı Tunus'ta başlamış, ardından Cumhurbaşkanı Muhammed Hüsnü Mübarek'in yönetimine karşı Mısır'a taşınmıştır. Reform talepleriyle başlayan protestolar, daha sonra Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmasına dönüşmüştür. Mısır'ın bir kısmı ve Batı dünyası istediğini elde etmiş, değişim talebi ateşi diğer Arap ülkelerine de yayılmaya başlamış, Libya'da da değişim yaşanmış ve ardından Suriye'de protestolar patlak vermiştir. Kabul edilmelidir ki, bu kitlesel ayaklanmaların ilk iyi tarafı, totaliter polis rejimlerini kendi istekleri dışında açılmaya zorlamalarıydı. Bu kitlesel hareket totaliter rejimi ilk defa korkutmuş, küstahlığından ve

hâkimiyetinden bir nebze de olsa vazgeçmesini sağlamıştır. En azından kendi kendisiyle olsa bile, tarihinde ilk kez onu müzakere ve diyalogun anlamını öğrenmeye zorlamıştır.²¹⁴ Libya, Mısır ve Tunus'taki devrim mevcut rejimleri değiştirmeyi başarmış ve Libya'da olduğu gibi bazı ülkelerde yıkılan rejimler yerine siyasi bir alternatif bulunamamıştır. Libya'da devrimin Muammer Kaddafi rejimini devirmedeki başarısından sonra, bu ülkenin bölünmesi ve kaynaklarının yağmalanması amacıyla önce Fransa, İtalya ve İngiltere'nin temsil ettiği sömürge ülkeleri ve ardından Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan dış müdahaleler nedeniyle durum kanlı bir çatışmaya ve devam eden bir iç savaşa dönüşmüştür. Yemen ve Suriye'de ise çatışmalar devam etmektedir. Yemen ana oyuncular İran, Suudi Arabistan ve Emirlikler arasında bölünmüş olup olaylar devam etmektedir. Suriye de rejim ve muhalefet arasında bölünmüş durumdadır.

Siyonist oluşum bu olaylardan izole değildir ve İsrail, Arap değişimlerinden etkilenen en önemli oyuncularından biri olmuştur. Bu nedenle güvenlik, siyaset ve akademi ile ilgili çevreler bu gelişmeleri takip etmek ve İsrail'in civarındaki Arap ülkeleriyle ilişkileri üzerindeki olası sonuçlarını incelemekle meşgul olmaktadırlar. İsrail güvenlik yetkilileri, Arap devrimlerinin yaratacağı yeni gerçeklikle başa çıkmak için gelecekteki stratejileri belirleyeceklerini söylemişlerdir.

Arap dünyasında patlak veren demokratikleşme hareketleri ve bu olayların potansiyel projeksiyonları, İsrail'i güvenlik doktrinini yeniden formüle etmeye ve potansiyel tehditlere yanıt vermek için İsrail ordusunun güvenlik dengesinin artırılması ve ordunun yeniden düzenlenmesini gerektiren köklü ve yapısal değişikliklere gitmeye zorlamıştır.²¹⁵ Bölgede meydana gelen tüm savaşların ve yıkımların ana nedeni İsrail'in, kendi güvenliğini sağlamak amacıyla Arap ülkeleri içinde kaos yaratmaya çalışmasıdır.

3.2.Arap Ülkelerinde Meydana Gelen Arap Baharı Olayları

3.2.1. Mısır (Medeniyetlerin Anası)

Mısır sadece Arap bölgesinde değil, dünyada da önemli medeniyet merkezlerinden birisidir. Nüfus bakımından en büyük Arap ülkesi olduğu için yeterli kapasite ve insan gücüne de sahiptir.

Son otuz yılda Mısır'da meydana gelen olayların birtakım sebepleri ve gerekçeleri vardır. Olağanüstü hal kanunu yürürlükteydi. Polis güçleri, iktidardaki rejim karşıtlarına ve

---

²¹⁴ Salih, *a.g.e.*, s. 235.

²¹⁵ Velid Hasan Muhammed, "es-Sevratü'l-Arabiyye fi Am 2011 el-Haşis el-İsraili", *Mustansiriyye Üniversitesi Dergisi*, S. 46, Bağdat, 2014, s. 138.

eylemcilere karşı sert bir şekilde kullanılmıştır. Polislere yönelik tutuklama ve gerginlik duygularını harekete geçiren en belirgin olaylardan biri ve kin duyguları uyandıran en belirgin olaylardan biri İskenderiyeli genç Halid Saîd'in uyuşturucu bulundurma suçlamasıyla öldürülmesi olmuştur. Diğer bir olay da yine İskenderiye'de devlet güvenlik soruşturmasında gözaltına alınan genç Bilal'in öldürülmesi ve cesedinin üzerindeki işkence izlerini kanıtlayan bir kamera görüntüsünün yayınlanmasıdır.

Hüsnü Mübarek'in 30 yıllık iktidarı boyunca yolsuzluk ve ihlaller devam etti. Batı Avrupa, İsrail ve Amerika'nın onun politikalarından duyduğu memnuniyete rağmen, Hüsnü Mübarek medya ve insan hakları örgütleri tarafından eleştirilmiştir. Batı'nın göz yummasıyla, onun rejimi sırasında birbirini takip eden hükümetlerin İslamcı ve laik muhaliflere karşı yaptığı ihlaller de devam etmiştir. Eğitim ve sağlıkta seviyenin düşmesinde, ekonomik ve sosyal koşulların bozulmasında, işsizlik oranlarının yükselmesi ve toplumsal sorunların artmasında Mübarek iktidarının önemli etkisi olmuştur. 2010 yılında Şeffaflık Örgütü, Mısır'da siyasi yolsuzluk başta olmak üzere her türlü yolsuzluğu ele aldığı bir bildiri yayınlamış ve bu yayın bilim açısından toplam 176 ülke arasında 98. sırada yer almıştır. Nüfusun önemli ölçüde artması ve devletin ekonomi politikasında başarısız olması ve genç nüfusun enerjisinden yararlanamaması sonucu yaşam standardının düşmesi nedeniyle işler ekonomik çöküşe doğru gitmeye başladı. Bu durum, çoğu üniversite diplomasına sahip olan genç bir neslin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu, gençlerin devrime desteğini ve devrimin omurgasının şeklini açıklamaktadır. Gençlerin sosyal medyaya ilişkin önceden sahip oldukları bilgiler ve bu bilgilerin optimal kullanımı, Hüsnü Mübarek rejiminin kestiği iletişim sırasında gösterilerin yönetilmesine, planlanmasına, toplanmaların hızlandırılmasına ve gösterilerin sürdürülmesine olanak sağlamıştır. Öyle ki modern iletişim araçları devrimde önemli ve büyük bir rol oynamış ve Mısır'da neler olup bittiği hakkında gerçekleri göstermiştir.

Gençleri rejimin devrilmesini talep eden gösterilere katılmaya sevk eden sebepler arasında en başta geleni % 40'ı yoksulluk sınırının altında olmak üzere Mısır halkının fakirlik oranının % 80'e çıkmasıydı. Bu durum, toplumun üçüncüsü daha olmayan iki sınıfa bölünmesine yol açmıştır. Birincisi tabaka, halkın % 20'sini temsil eden zengin sınıf ve ikincisi, halkın % 80'ini temsil eden ve az bir servete dahi sahip olmayan çoğunluktur. Bu, yoksul emekçi insanların servetini ve haklarını azınlığın kontrol ettiği tekelci, kapitalist bir sistemdir. 2010 yılının sonunda, protestoların başlamasından iki ay önce, Parlamento'daki sandalyelerin

% 97'sinin verildiği seçim sahtekârlığı da halkı hüsrana uğratmış ve oy sandığı yoluyla rejimin değiştirilemeyeceğini onlara göstermiştir.²¹⁶

Güvenliğin uyguladığı demir yumruk, siyasi muhalefete karşıdır ancak, vatandaş güvenliğin vatani ve vatandaş güvence altına almak gibi temel görevlerden saparak ana muhalefeti takibe odaklandığına ve Sina'da son yıllarda meydana gelen terör operasyonlarına göz yumduğuna dair açık bir kanaate sahip olmuştur. 2011 yılının başlarında, kilisenin doğu kiliseleri için Noel kutlamaları sırasında İskenderiye kentindeki Azizler Kilisesi'nin bombalanmasında olduğu gibi. Bu olayda düzinelerce kurban verilmiştir. Bu durum, uluslararası ve bölgesel aşırılık yanlısı örgütlerin Mısır ulusal güvenliğine sızdığını açıkça göstermektedir. Bu olay üzerine Mısır halkı, Hıristiyanlar ve Müslümanlar, bu terör eylemlerine karşı duydukları rahatsızlığı ve bu eylemleri reddettiklerini dile getirdiler. Mısır'da Şubat Devrimi'nin gerçekleşmesine yardımcı olan faktörlerden biri Tunus'taki devrimin başarısı olmuştur.

2011'de Mısır halkı sosyal paylaşım sitelerinde gösteri talep ve çağrılarını yapmaya ve insanları bir şehirden diğerine sokaklara ve meydanlara çıkmaya çağırması ve gösteriler başkent Kahire'nin yanı sıra Asyut, Dimyat şehirlerinde ve genele açık mahallerde de yayılmıştır. Elleri "Ekmek, Özgürlük, Onur, İnsanlık" sloganları yazılı pankartlar taşıyan binlerce Mısırlı bu çağrıyı kabul etmiştir. Gösteriler Kahire, İskenderiye, Mahalletü'l-Kübrâ, Süveyş, Mansura, İsmailiye ve Tanta kentlerini kasıp kavurdu. Değişim, özgürlük ve sosyal adaletle ilgili sloganların atıldığı gösterilerde, gösterileri dağıtma girişimi sırasında güvenlik güçleri ile göstericiler arasında çatışmalar yaşandı. Protestolar Süveyş'te şiddetli bir karakter aldı ve dört göstericinin canlı kurşunlarla öldürülmesine yol açtı. İlk günkü gösteri, Tahrir Meydanı gösterilerinin zorla dağıtılmasıyla sona ererken, protestocular ertesi gün yeniden toplanmaya karar verdiler.²¹⁷ 20 Ocak'ta Mübarek'e yönelik ünlü slogan "Çek Git" oldu. Hükümet tahminlerine göre Tahrir Meydanı'nda on bin gösterici toplandı. Güvenlik güçleri göstericileri dağıtmaya ve ara sokaklarda kovalamaya başlayınca, Mısırlı yetkililer protesto hareketinin liderlerinin destekçileriyle iletişim kurmasının, gösterileri organize etmelerinin ve çağrı yapmalarının önüne geçmek için sosyal paylaşım sitelerini de engelledi. Buna karşılık, gösterinin destekçileri, Mısır İçişleri Bakanlığı'nın, Mısır Arap Cumhuriyeti

---

²¹⁶ "Esbabü Kıyami's-Sevratı fi Mısır", <https://www.sis.gov.eg/Newvr/egyptionrevoution/julyone.htm>, e.t. 25.09.2021.

²¹⁷ İnsan Hakları Ulusal Meclisi, *Takrir an Netaic Amal Lecneti Taksi el-Hakaik bi 'Şeni'l-Ceraimi ve 't-Tecavüzati elleti İrtekebet Hilal Ehdas Sevratı 25 Yenayir*, 2011, s. 3.

Cumhurbaşkanlığı'nın resmi web sitesinin ve Ulusal Demokratik Parti'nin internet sitelerini hackleyerek onları bozdular. Bunun üzerine güvenlik güçleri güç kullanmaya başladı ve çok sayıda insanı öldürdü birçoklarını da yaraladı. Devrimin 26 Ocak 2011 Çarşamba gününe denk gelen ikinci gününde, polisin gösterileri yasaklama kararına rağmen protestolar Kahire, Cîze, Süveyş, İskenderiyye, Dakahliye, Kalyûbiyye, Beni Suveyf ve Dimyat şehirlerine yayılmaya devam etti. Polisin protestoları dağıtma girişimlerine rağmen göstericilerin protestoları sürdürmekte ısrar etmesi üzerine en şiddetli olaylar Kahire'de yaşandı. Polis ile göstericiler arasında da çatışmalar çıktı. Öncekinden daha fazla kişi can verdi, yaralandı ve polis güçleri göstericileri tutuklamaya devam etti. Medya kaynakları, tutukluların sayısının 500 civarında olduğunu tahmin etti ve yetkililer internete kısıtlamalar getirdi ve sosyal paylaşım sitelerini engelledi. Göstericiler ise 28 Ocak'ta büyük bir gösteri yapılması çağrısında bulundu.²¹⁸ 27 Ocak'ta Tanta'daki mahkeme bölgesinin önünde gösteriler yapıldı. Gösterici sayısının 5.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Göstericiler Mısır Dışişleri Bakanlığı'nın kapılarına dayandılar. Google'ın Mısır'daki pazarlama bölümü başkanı gizemli bir şekilde ortadan kayboldu. Devrimin, tüm mezheplerden ve milliyetlerden destekçisi oldu. Kıptiler ve Müslümanlar, Mübarek'in gitmesi çağrısında bulunan ortak gösterilere katıldılar. Gösterilerin gidişatını kontrol altına almak amacıyla, İletişim Bakanlığı Mısır Cumhuriyeti genelinde internet ve cep telefonu iletişiminin kesilmesi talimatı verdi.

Mısır'ın bazı şehirlerinde geniş çaplı halk gösterileri gerçekleştirildi, bu nedenle Kahire'deki güvenlik güçleri, göstericilerin Tahrir Meydanı'na ulaşmalarını engellemek için göz yaşartıcı gazla müdahale etti, ancak göstericiler protestolarına devam ederek cumhurbaşkanlığı sarayına yönelmeye başladılar ve ardından İskenderiye ve Süveyş kentlerinin tam kontrolünü ele geçirmeyi başardılar. Kahire şehrinde bulunan ana iktidar partisi olan Ulusal Parti'nin genel merkezi yakıldı. Hükümet protestocuları parti binasını yakmakla suçlayınca yağma vakaları başladı ancak gerçekte bunları yapanlar, İçişleri Bakanlığı'nın vatandaşları korkutmak ve protestocuları geri çekilmeye teşvik etmek için hapisane ve karakollardan salıverdiği mahkûmlar ve haydutlardı. 29 Ocak'ta Mısır televizyonu, Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in ekonomik sorunları çözme ve siyasi reformlar yapma sözü vererek Ömer Süleyman'ı birinci başkan yardımcılığına atadığı haberini yayınlarken, göstericiler ve muhalefet tarafından ortaya konan karşı tepkiler cumhurbaşkanlığı açıklamasını reddetmek şeklinde olmuştur. Hatta Ulusal Değişim Derneği, Mısır cumhurbaşkanının çekip gitmesinden daha azını kabul etmeyeceklerini açıkladı ve bu duyuru göstericilere güç ve destek verir. Tahrir

---

²¹⁸ İnsan Hakları Ulusal Meclisi, *a.g.e.*, s. 3.

Meydanı'ndaki göstericilerin sayısı yaklaşık beş bini bulur. Göstericiler, Ebu Za'bal Hapishanesi'ni basmışlar ve Mısır'da, en önemlileri Tahrir Meydanı olan bazı bölgelerde, Ömer Süleyman'ın Başkan Yardımcısı olarak atanmasına karşı gösteriler devam eder. Muhammed el-Baradey orduya ve Ömer Süleyman 'a saygı duyduğunu belirterek, rejimin devamını ve Cumhurbaşkanlığının militarizasyonunu reddettiğini teyit eder.²¹⁹ O zaman işler kontrolden çıkmış ve göstericilerin taleplerinde ısrar etmesi ve her ne pahasına olursa olsun başlatılan devrimin hedeflerine ulaşması nedeniyle saati geri almak zor hale gelmiştir. Belki onlar bunun tekrar gelmeyecek değerli bir fırsat olduğuna inanmaktaydılar. Haydutlar, devlete tabi unsurlar veya gösterileri çarpıtmak ve o devrime verilen manevi desteği zayıflatmak için serbest bırakılan kimselerdir.

31 Ocak'ta, protestolarda öldürülenlerin ruhları için gıyabi cenaze namazı kılmak üzere on binlerce göstericinin hazır bulunduğu Kahire'nin merkezindeki Tahrir Meydanı'nda gösteriler gerçekleşir. Üç Şubat'ta, muhalefetin bir milyon kişilik bir gösteri başlatma çağrısına yanıt olarak on binlerce gösterici Kahire ve Mısır'ın diğer kentlerinin sokaklarında toplanır. Kahire'de ve tüm Mısır'da, Pazar, Salı ve Cuma günleri, milyonlarca Mısırlının ortaya koyduğu taleplerin yerine getirilmesini ısrarla vurgulamak için gösteriler yapıldı. Bu taleplerden en önemlisi Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmasıdır.

2 Şubat Çarşamba günü, göstericilerle iktidardaki Ulusal Parti'ye bağlı gruplar arasında "Deve Savaşı" olarak adlandırılan çatışmalar yaşanır. Direniş Haftası olan 10 Şubat'ta Hüsnü Mübarek, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ömer Süleyman'ın Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini kullandığını belirten bir konuşma yapar ve kendisinin iktidardan çekildiğine ilişkin bir duyuruda bulunmaz. Devrimciler Mübarek'in konuşmasını reddederek sokaklara ve meydanlara akın eder. Mısır ordusu ilk açıklamasını yapar ve Mısır Cumhurbaşkanı'nın Silahlı Kuvvetler Yüksek Komutanı olarak toplantıda bulunmadığı kaydedilir. El-Baradey büyük halk baskısı ve güvenlik güçlerinin durumu kontrol dışı bırakması sonucunda büyük bir olayın patlak vereceği uyarısında bulunarak orduyu hızlı bir şekilde müdahale etmeye çağırır.

Yüksek Kurulun halkın taleplerini yerine getireceğine dair taahhüdüne rağmen, Cumhurbaşkanı Yardımcısının 11 Şubat 2011 Cuma akşamı kısa bir açıklamayla Mübarek'in cumhurbaşkanlık görevinden çekildiğini ve ülke yönetimini Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Konseyi'ne devrettiğini açıklamasına kadar protestolar her yerde devam eder.²²⁰ Mısır'da

---

²¹⁹ Salah Cevad Şeber, *Sevratü'r-Rebi'l-Arabi*, (Ravafid Yay.), 2014, s. 332 – 333.

²²⁰ İnsan Hakları Ulusal Meclisi, *a.g.e.*, s. 9.

devrim, ilk talebi olan rejimi devirmeyi gerçekleştirirken, diğer talepleri olan özgürlük, haysiyet, adalet ve ekmek talebini gerçekleştirmek için devrimden bu yana 10 yıldır çabalıyor.

3.2.2. Tunus

Tunus, kendi tarihi geçmişiyle İslamcılarla iktidar arasındaki ilişki de dahil olmak üzere, İslam dünyasında yaşanan tarihin birçok dönüm noktasında öne çıkmıştır.²²¹

Tunus olayını diğerlerinden ayıran şey, devrimin politikacılar veya aydınlar tarafından başlatılmamış olmasıdır. Tunus'taki hareket, insanlarına iş imkânı sağlamayan, kendini ifade ve tatmin etme özgürlüğü bırakmayan, günlük sorunlara gerçek çözümler sunmayan bir iktidardan bıkmış gençlerin kurduğu bir gençlik hareketidir. Bu genç adamların ideolojiyle pek alakası olmamasına ek olarak, birçoğu Marx'ın veya Seyyid Kutub'un kim olduğunu bile bilmiyor. Onların siyasi kültürleri, her türlü siyasi ve protesto hareketi içinde şimdiye kadar var olan ideolojik kültürlerden biraz farklı olarak, sosyal ağlar ve özellikle de Facebook gölgesinde oluşmuştur.²²² Tunus'ta devrim 2010'un sonlarında başladı ve Tunuslular ile dayanışma için vücudunu ateşe veren genç adam Muhammed Buazîzî tarafından devrimin ilk kıvılcımları tutuşturuldu. Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali rejiminin düşmesi ve onun ülkeden kaçmasıyla sonuçlanan protestoların kapsamını hızla genişletti. Bu devrim geri kalan Arap Baharı ülkelerinde barışçıl halk devrimleri gibi görünen protesto hareketlerine ilham kaynağı oldu. Çektiği acılara, işsizliğe ve Fadia Hamdi'nin geçimini sağladığı sebze arabasına polis tarafından el konulmasına öfkesini dile getirmek için kendini ateşe veren genç adam Muhamed Buazîzî, bunun bir halk kitlesini ateşleyeceğini ve patlak vermesinden sadece 27 gün sonra Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali'yi devirecek bir devrime dönüşeceğini bilmiyordu. Buazîzî, işsizlikten, sosyal adaletin yokluğundan ve iktidardaki yolsuzluğun şiddetlenmesinden muzdarip olan ve ülkelerinin kötüleşen koşullarını reddeden Tunuslu kitlelerde biriken öfkenin patlamasını sağlamıştır.²²³ Din büyüklerinin türbelerinin içinde bulunduğu Ebu Zeyd şehri ayağa kalkmış, Tunuslu ailelerin çoğunun bu gösterilere katıldığı Bû Zeyd vilayetinin şehirlerinde barışçıl protestolar patlak vermiştir. Gösteriler ülkenin diğer il ve valiliklerine sıçramıştır. Güvenlik güçlerinin göstericilere karşı plastik mermi ve ateşli silah kullanması sonucu çok sayıda ölüm ve yaralanmalar meydana gelmiştir. Tunus'ta Muhammed Ali

---

²²¹ Şeber, *a.g.e.*, s. 341.

²²² Yazarlar Topluluğu, *Min Kavzati bin Ali ila Sevratî'l-Yasemin*, (2. Baskı), el-Merkez el-Misbar, BAE, 2011, s. 8.

²²³ “es-Sevratü't-Tunisiyye, Bakuratü'r-Rebit'l-Arabi”, <https://www-aljazeera-net.cdn.ampproject.org>, e.t. 25.09.2021.

Meydanı'nda onlarca sendikacı ve hukukçu devrime destek için toplanmış, devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali gösterilere karşı çıkmış ve gösterileri düzenleyenleri yabancı güçler ve teröristler tarafından fonlanan ajanlar olarak nitelendirmiştir. Halkın baskısı ve gösterilerin yaygınlaşması sonucunda anayasayı değiştirmeyi kabul eden başbakan ve İçişleri Bakanı'nı görevden alarak Tunusluların yaşadığı sorunları çözüme sözü vermiştir. Ancak göstericiler, bir kıymeti olmayan bu vaatleri reddetmişlerdir. Re'sü'l-Cebel kentinde güvenlik güçleri gösterileri bastırmak için güç kullanmış, operasyon sırasında üç kişi ölmüş, çok sayıda kişi de yaralanmıştır. Tunus güvenlik güçleri, Tunuslu rapçi Advin'i de tutuklamış ve bunun üzerine avukatlar da bir gösteri düzenlemişler ve mahkemelerin koridorlarında, güvenlik zulmünü protesto etmek için avukatlar greve gitmiştir. Tunus devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali, başkent Tunus'ta gösterilerin yayılmasıyla birlikte, durumu sakinleştirmeye çalışmak ve krizden çıkmak için çözümler üretmek, okullarda ve üniversitelerde eğitime süresiz ara verildiğini bildirmek için ünlü "Fehimtüküm" (sizi anladım) hitabıyla kitlelere seslenmiştir. Protestolar Hayyu'l-Intilâqah, et-Tadâmun, Bâbü'l-Cedîd, ez-Zahrûnî, Vâdi'l-leyl, el-Kerem, Hayyu'z-Zuhûr, es-Sicûmî, Bâbü'l-Cezîra, Kasru's-Saîd, Halku'l-Vâdî gibi yoksulluk, marjinalleşme ve kötü hizmetlerden muzdarip popüler mahallelere yayılmıştır. Bin Ali başkentte büyük tavizler verdiği üçüncü konuşmasını yaparken Belediye Tiyatrosu önünde Tunuslu sanatçılar tarafından düzenlenen bir gösteri de bastırılmıştır. Kamuoyu baskısı yoğunlaşır, meydanlar ve sokaklar, tüm tavizleri ve çözümleri reddeden ve Zeynel Abidin'in yönetimine son verilmesini talep eden göstericilerle dolmuştur. Gösterilerde şiddetin tırmandığı, güvenlik güçlerinin tüm protesto alanlarında göz yaşartıcı gaz, gerçek mermi ve plastik mermi kullandığı ve çok sayıda ölü ve yaralının olduğu bildirilmiştir. Protestocular hükümet binalarına ve hassas merkezlerin kapılarına dayanmış ve 23 yıldır ülkeyi demir yumrukla yöneten Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali, 14 Ocak Cuma günü akşamı ailesiyle birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalarak ani bir şekilde Suudi Arabistan'a sığınmıştır. Aynı gün, Muhammet Gannûşi, geçici olarak cumhurbaşkanlığını devralmış ancak eski anayasa gereğince cumhurbaşkanlığı yetkilerini kullanamamıştır. Bunun üzerine 15 Ocak Cumartesi günü, Anayasa Konseyi, Anayasa'nın 57. maddesi uyarınca cumhurbaşkanlığı makamının boş olduğunu ve Temsilciler Meclisi Başkanı Muhammet Fuat el-Maiza'nın cumhurbaşkanlığı görevini geçici olarak devralacağını açıklamıştır. Bin Ali'nin gösterilere müdahale ve devrimi sona erdirme emrini reddeden kara ordusu komutanı sayesinde Tunus devrimi asgari kayıplarla başarıya ulaşmış, bu reddetme, Bin Ali'nin ülke idaresine son vermek

ve onun hükümet dairesinden hiçbir arkadaş ve destekçisi olmadan çıkıp gitmesi anlamına geliyordu.²²⁴

Tunus ordusu vatandaşları polise karşı savunmuş, bazı gösterilerde yapılan çağrılarla muhalif liderler Munsıf el-Merzûki ve Raşid el-Gannûşi ülkeye dönmüştür. Yaklaşık 30.000 mahkûm için genel af yasası çıkarılmış ancak Cumhurbaşkanı Bin Ali rejiminin devrilmesinin bedeli ağır olmuştur. Çoğu güvenlik güçlerinin kurşunlarıyla düzinelerce insan ölmüş, gerçek mermi, plastik mermi, göz yaşartıcı gaz kullanılması ve darp edilmesi nedeniyle birçok kişi de yaralanmıştır.

Mevcut geçici hükümet, protestolar sırasında 78 kişinin öldüğünü ve 100 kişinin yaralandığını duyurmuş, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ise ölü sayısının 147'ye ulaştığını belirtirken Tunuslu insan hakları örgütleri toplam can kaybının daha da yüksek olduğunu duyurmuştur. Bunun yanı sıra ceza evlerinde meydana gelen kazalarda 72 kişi daha hayatını kaybettiği ve bu ölümlerin çıkan olaylarla bağlantılı olduğu bildirilmiştir. Protestolar sırasındaki cinayetlerin ve insan hakları ihlallerinin çoğunun sözde “pop” olarak bilinen asayiş ekipleri tarafından işlendiğine inanılmaktadır.²²⁵

Devrimin başarısının ardından Arap ülkelerinde Bûazîzî örnek alınarak kendini yakma operasyonları protestoları devam etmiştir. Bu olaylar devam ederken Tunusluların irfan ve hoşgörüyü dayalı kültürüyle savaşmak için harekete geçen yeni bir zihniyete mensup kişiler evliya kabirlerini yıkmıştır. Bu gösterilerde Allah dostu Sidi Bû Said'in tarihi 13. yüzyıla kadar uzanan türbesi o kimseler tarafından harap edilmiştir. UNESCO bu adımı kültürel simgelerin yok edilmesi olarak değerlendirmiştir. Bu tahribat Tunus tarihine ve ülkenin maddi ve manevi mirasına zarar vermekle kalmamış aynı zamanda hoşgörüyü, farklı inançları ve kültürel çeşitliliği de hedef almıştır. Bunun üzerine UNESCO Tunus makamlarını halkların zenginliğini ve tarihini temsil eden arkeolojik kültür anıtlarını korumak için acil önlemler almaya çağırmıştır. İslamcılar, Prof. Gannûşi liderliğindeki el-Nahda hareketi aracılığıyla iktidara geldiler. Bu hareket aslında Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketinin bir uzantısıdır. Ancak daha sonra, Tunus toplumu ile felsefesi el-Kureşî el-Eş'ari'nin düşüncesine dayanan İhvan arasındaki büyük kültürel farklılık gibi nedenlerle en-Nahda ondan ayrılmıştır. Aynı durum, Mısır toplumunda da İhvan yönetiminin destekçileri ile muhalifleri arasında bölünmeye yol açmıştır. Ancak fark şu ki, en-Nahda ve onun lideri uyum aşamalarından geçerken, Mısır'da 30 Haziran 2013'te iktidara gelen İhvan yönetiminin meşruiyetine karşı bir darbe gerçekleşmiştir.

²²⁴ Abdu'l-Aziz Belhuce – Tarık Şeyh Ruha, *14 Canfi et-Tahkik*, (Ebu Lûnya Basım Yay.), Tunus, 2014, s. 23.

²²⁵ Uluslararası Af Örgütü, *Tunus fi Hadami's-Sevrat*, (1. Baskı), Uluslararası Af Örgütü İngiltere, 2011, s. 6.

Arap meydanlarında ve sokaklarında meydana gelen olaylar ve başkaldıran Arap vatandaşlarının attıkları sloganlar, vatandaşlık, katılım ve yöneten-yönetilen ilişkisi ile ilgili Arap siyasi kültürünü etkilemiş ve daha önce hüküm süren kültürle çelişen yeni bir kültür doğmuştur. Arap Baharı, rejimlerin yarım yüzyıldan fazla bir süre önce Arap halklarının iradesini gasp edip kontrol altında tutmasının ardından, Arap ulusunun kaderini ilahi bir şekilde geri getirmiş, Arap kitleleri tarafından atılan “Halk İstiyor” sloganı, halkın söylediği yeni milli marş haline gelmiştir. Bu hareket, zalim rejimlerin kendisine dayattığı tiranlığa, adaletsizliğe ve parçalanmaya karşı aynı talep ve sloganlar altında zalim rejimlerini alaşağı ederek Arap halklarını okyanustan Körfeze kadar birleştirmiştir.²²⁶

3.2.3. Sudan

Aralık 2018’de, arka planda ekmek fiyatlarının yükseltilmesine bağlı olarak Sudan devriminin ilk kıvılcımı patlamış ve buna “Ekmek Devrimi” adı verilmiştir. Devrim, Mavi Nil eyaletindeki Damazin şehrinden başlamış, oradan başkent Hartum’a ve Sudan şehirlerinin birçoğuna yayılmıştır. Devrim, Sudan toplumunun geniş kesimlerini kendine çekmiş ve bu hareketin ana unsuru gençler ve kadınlar olmuştur. Sudan’daki devrim; oluşumu, amaçları, performansı ve ortaya çıkışı bakımından benzersizdir. Değişim yolsuzluk, işsizlik, sefalet, yoksulluk ve kötüleşen durum ve Sudan’ın bölgesel, uluslararası ve Arap dünyası ölçeğindeki ağırlığı üzerine geldi. Gelişmiş ve yiğit bir ülke adaletsizliğe meydan okumuş ve ülkeyi otuz yıl geri kalmışlık ve yoksunlukla yöneten Ömer el-Beşir rejimine karşı ayaklanmıştır. Devrimlerin tüm nedenleri Sudan devriminde mevcuttur. Göstericiler tarafından hükümetin ve Ömer el-Beşir liderliğindeki Ulusal Kongre Partisi’nin feshedilmesinin ve devrim taleplerinin uygulanmasından sorumlu ve “özgürlük, adalet ve eşitlik” sloganı temelinde bir geçiş hükümetinin kurulmasının istendiği devrimci hareket dönemi yaklaşık dört ay sürmüştür.²²⁷ Arap Baharı ülkelerinde hüküm süren marjinalleşmeyi, adaletsizliği, yüksek fiyatları ve tüccarların açgözlülüğünü gösteren bu sloganlar ve talepler tüm Arap Baharı devrimlerindeki ortak faktörlerdir. Bu fırsat bir daha ele geçmemiş ve bu nedenle direniş, öldürme ve tutuklamalara rağmen tüm gücü, ısrar ve kararlılığı ile bu fırsattan istifade etmiştir.

Sudan halkının gerçekleştirdiği devrim, Devlet Başkanı Ömer Ahmed el- Beşir’i devirmiş ve Sudan’da 1989’dan bu yana otuz yıldır hüküm süren Kurtuluş Sistemi’ne ait bazı

---

²²⁶ Ahmed Said Nevfel, *Devru’r-Rebi’l-Arabi fi’s-Sekafeti’s-Siyasiyye*, Philadelphia Üniversitesi, Amman, 2013, s. 7.

²²⁷ Raporlar Serisi, *Sevratü Disembir: es-Siyakat ve’l-Failun ve Tehaddiyat el-İntikal ed-Dimokrati fi’s-Sudan*, el-Merkez el-Arabi, Siyasi Çalışmalar Birimi, Katar, 2020, s. 1.

sembolleri ortadan kaldırmıştır. Yüksek Güvenlik Komitesi, 11 Nisan 2019'da Özgürlük ve Değişim Bildirgesi'nin devrimci liderliği ile Yüksek Güvenlik Komitesi liderliği arasında müzakerelerin gerçekleştiği yerde rejime karşı yapılan darbeyi ve devrime onay verdiğini ilan etti. Bu müzakereler anayasal belgenin tamamlanmasına imkân sağladığı için, o sırada Askeri Konsey'de temsil edilmiştir. Bu anayasal belge geçiş hükümetinin yapıları, siyasi öncelikleri ve yasama, yürütme ve yargı yetkileri için yasal referans haline gelmiştir. Ayrıca bu belge Sudan'daki önceki demokratik geçiş deneyimlerine kıyasla 2019'dan 2022'ye kadar olan yıllardaki geçiş döneminde karşılaşılan zorlukların üstesinden gelme iddiası da taşımaktadır.²²⁸ Belge Sudan'ın karmaşık siyasi ve askeri gerçekliği ve birbirleriyle çatışan bazı bölgesel ve uluslararası ülkelerin, Sudan'ın muzdarip olduğu ekonomik krize açılan kapıdan siyasi nüfuzlarını dayatma girişimleri ışığında bu sorunlara meydan okumaktadır.

Sudan devrimi, modern tarihte ender görülen bir örneği temsil eder. Çünkü bu devrim, genç bay ve bayanların yıkıcı ve barışçıl gücü ve ortaya çıkan sloganlar aracılığıyla geleneksel halk devrimi kavramını yeniden tanımlamayı başarır. Gerçeklerden ve gerçek değişim ihtiyacından yükselen bu sloganlar, Arap Baharı devrimleriyle mukayese edilemeyecek şekilde Sudan içinde ve dışında en büyük dayanışma örneğini temsil edebilmiştir. Bu devrim, Sudan halkının Haziran 1989'da iktidarı ele geçirmesinden bu yana faşist rejimle peşi sıra karşı karşıya kaldığı sürekli direnişin birikimli doğasından kaynaklanan bir dayanışmadır.

Aralık devrimi, dinamizmini, korku ve ümitsizlik gibi tüm durumları büyük ölçüde aşan, yeterli ve yeni bir devrimci bilinçten ve onun oluşturduğu şeylerden almıştır. Bu devrimde atılan cesur sloganlar savaş-barış, marjinalleşme ve ırkçılığa dair sorunların üzerindeki örtüyü kaldırmıştır.²²⁹

Devrime, çok sayıda yaralanma ve ölüme yol açan şiddet olayları eşlik etmiş, Hükümet ve iktidardaki Ulusal Kongre Partisi ve diğer merkezler yakılmış ve devam eden protestolar, Başkan Ömer El Beşir rejimini devirmeye yönelik taleplerde bulunmuştur. Siyasi partilerin protestoculara desteğini açıklaması ve 29 yıldır iktidarda olan El Beşir'in istifa edip geçiş hükümeti kurmasıyla birlikte gösteriler yerel, bölgesel ve uluslararası düzeylerde geniş bir siyasi hareket başlatmıştır.

---

²²⁸ Ahmed İbrahim Ebu Şevk, *es-Sevratü's-Sudaniyye Mukarabe Tavsikeyye, Tahliyye li'Devafıha ve Merahiliha ve Tehaddiyatiha*, el-Merkez el-Arabi, Sudan, 2021, s. 123.

²²⁹ Etim Saymun, *Sevratü Disembır es-Sudaniyye, Hirak Müstelihim min Ers Tiled*, (el-Fikr Yay.), Hartum, 2019, s. 1.

Aralık 2018’de gösteriler Karima, Damir, Dongola, Kuzey Bavika, Berberi, Zeydab, el-Mutimma, el-Gadarif, Sennar ve şark vilayetleri ile kasabalarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. İktidar partisinin genel merkezinin ve yerel yönetim binaları yakılmış, gösteriler Port Sudan ve Atbara’da üst üste iki gün devam etmiş, şehirlerdeki üniversite öğrencileri, polisin Hartum’un merkezindeki cumhurbaşkanlığı sarayına gidişleri engellediği caddelere çıkmışlardır. İktidar partisi mensubu İbrahim Sıddık, yaşanan şiddeti Sudan’da güvenlik ve istikrarı bozmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmiştir.

Gadarif Devlet Güvenlik Komitesi tarafından Gadarif şehrinde sokağa çıkma yasağı ve kuzey eyaleti hükümeti tarafından da Dongola şehrinde acil durum ilan edilmiştir.

Sudanlı yetkililer, Gedaref ve Nil Nehri eyaletlerindeki protestolar sırasında 8 kişinin öldüğünü duyurmuş, 6 Nisan’da göstericiler, Silahlı Kuvvetler Genel Komutanlığı’nın karargâhı önünde oturma eylemi yaparak Beşir rejimine son vermek ve devrim öncesi ve devrim sırasında işlenen tüm suç ve ihlallerin hesabını sormak için halka birlik çağrısında bulunmuştur. Güvenlik güçleri oturma eylemini güç kullanarak bölmeye çalışmış ve çok sayıda gösterici öldürülmüş veya yaralanmış ve bunun üzerine güvenlik kuvvetleri göstericilere karşı güç kullanımını destekleyenler ve reddedenler olarak ikiye ayrılmıştır. El-Beşir’e bağlı güvenlik güçleri ile göstericilere karşı güç kullanmayı reddeden ordu arasında bazı çatışmalar yaşanmıştır. 11 Nisan 2019’da Sudan Savunma Bakanı Avad b. Avf, devlet televizyonunda yaptığı açıklamada, Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir’in tutuklandığını ve iki yıllık bir geçiş döneminin başladığını, üç aylık süreyle olağanüstü hal ve bir aylık süreyle sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir.²³⁰ Sudan halkını tüketen, otuz yıllık baskı, otoriterlik, açlık, yolsuzluk, baskı ve özgürlüklerin gasp edilmesi, iç ve dış savaşların ardından Ömer El Beşir rejimini devirmek amacıyla başlayan devrim hareketi hedeflerine ulaşmayı başarmıştır.

3.2.4. Yemen

Yemen’in tarihi çok köklüdür. Geçmişte bu ülke, “Mutlu Yemen”, ve “Saraylar Ülkesi” olarak biliniyordu. Bu, onun tarihin derinliğindeki büyük tarihsel konumunu gösterir. Yemen büyük ve önemli medeniyetlerin yer aldığı ülkelerden biridir. Bu nokta dünya ölçeğinde de önemli bir rol oynamış, İslam döneminde olduğu kadar geçmiş dönemlerde de önemli ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra içinde bulunduğu zor durum nedeniyle Yemen, medeni ve kalkınmış ülkelerin gerisinde kalan bir ülkeye dönüşmüştür. Yemen de diğer bahar ülkelerini örnek alarak onlar gibi, halkı hükümet sisteminde değişiklik

---

²³⁰ Etim Saymun, *Sevratü Disembir es-Sudaniyye, Hırak Müstelihim min Ers Tiled, (el-Fıkr Yay.)*, Hartum, 2019, s. 1.

talep eden Arap ülkelerinden biridir. Yemen önemli bir coğrafi konuma sahip olduğundan, bir yandan bölge ülkelerinin, diğer yandan Batılı ülkelerin politikalarının büyük bir bölümünü işgal etmiş, böylece Yemen baharı uluslararası koşulların etkisine girmiştir. Bölge güvenliğinin en önemli unsurlarından biri olan Yemen'in ekonomik ve güvenlik alanındaki çıkarlarını korumak için yabancı ülkeler 2011 yılında Yemen'in tanık olduğu olaylara müdahale etmiş ve olayların kontrolden çıkmaması için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Çünkü uluslararası tahminlere göre bölgenin güvenliğinin Yemen'in güvenliğine bağlı olduğu belirtilmiştir.²³¹

Yemen şu anda siyasi, ekonomik, güvenlik, sosyal ve entelektüel olarak çok karmaşık ve tehlikeli bir aşamadan geçiyor. Şubat 2011'de eski rejime karşı başlayan halk devrimi, Yemen'in modern çağda tanık olduğu en önemli siyasi duraklardan biri olarak kabul ediliyor. 2011 ve 2012 yıllarında bazı Arap ülkelerinde meydana gelen diğer halk devrimleri gibi, Yemen devrimi de siyaset sahnesinde köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümlerin en öne çıkanları arasında eski Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih rejiminin düşmesi, siyasi ittifak haritasının değişmesi ve daha önce ittifak halinde olan siyasi partiler arasındaki silahlı çatışmalar ve dış ticaretteki artış sayılabilir. Tüm çelişkileri ile dış, bölgesel ve uluslararası müdahalenin artmasının yanı sıra, bunun siyasi çizgiye ve genel olarak Yemen gerçeğine doğrudan etkisine ek olarak bu değişimlerden söz edilebilir. En tehlikelisi, bu gelişmelerin Yemen'in içinde bulunduğu kronik kriz şartlarında ortaya çıkmasıdır. Güney Meselesi krizi, Şâl bölgesindeki Husi Hareketinin krizi, e-1 Kaide krizi, ekonomik kriz, siyasi gerilimler ve güvenlik kaosu Yemen'deki krizlerdir. Tüm bu krizler, halk hareketinden yozlaşmış bir tiranlık rejimine sapma ve Yemen'in ve halkının çıkarlarına kesinlikle aykırı olacak, iç ve dış tarafların çıkarlarını elde etmek için istismar ettiği bir araca dönüşme tehdidinde bulunan halk devrimi sırasında tırmanmıştır.²³²

Yemen devrimi, ekonomik ve sosyal durumu iyileştirme, gıda ürünleri ve hizmet sektöründe yüksek fiyat olgusunu sınırlama ve gençler için iş fırsatları oluşturma çağrısında bulunan barışçıl genç öğrenci protestoları şeklinde başlamıştır. Yemen devrimi, özellikle Tunus'taki devrimin başarısı ve Zeynel Abidin Bin Ali rejiminin çöküşünden sonra 2011'in başlarında başlayan Arap Baharı devrimlerine katılmıştır.

---

²³¹ Nebil Akid Mahmud Muhammed el-Mudferi, "er-Rebiu'l-Arabi Dirasetün Tahliliyyetün fi'l-Müessirati'l-Hariciyye el-Yemen Enmuzecen", *Sosyal Bilimler Eğitim Fakültesi Dergisi*, Kerkük Üniversitesi, S. 3, c. 7, 2012, s. 1.

²³² Ahmed Emin Şecaa, *Bade's-Sevrati's-Şabiyyeti'l-Yemeniyye: İran ve'l-Husiyyun, Meraci ve Mevacı*, (1. Baskı), (el-Beyan Yay.), Riyad, 1434 h., s. 7.

Mısır'daki devrimin başarısı ve Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesiyle gösterilerin gücünü ve ivmesi artırmış, Tunus ve Mısır devrimlerine benzer şekilde protestolara devam etmek ve taleplerinin çitasını yükseltmek için göstericiler cesaretlendirilmiştir. Yemen hükümeti, durumu düzeltmeye ve Tunus ve Mısır devrimlerinden ders almaya çalışmış, ancak bunda başarısız olmuştur. Yemen hükümeti isyan eden Yemenlileri sokaktan evlerine dönmeye ve tüm vaatlere rağmen oturma meydanlarını terk etmeye ikna edememiştir. Bunun nedeni Yemen hükümeti ile vatandaş arasındaki güven eksikliğidir. Bu durum çoğu Arap hükümeti için de geçerlidir. Yöneten ile yönetilen arasında bir kriz ve büyük bir uçurum bulunmaktadır. Arap idarecilerinin tek istediği, babadan kalma halefiyet yoluyla ömür boyu iktidarda kalmak ve insan haklarına, insanların özgürlük, güvenlik, onurlu bir yaşam taleplerine bakmadan ve vatandaşlarına hizmet için devlet kurumları inşa etmeden ülkenin nimetlerini, nesiller boyunca kendilerinin, şahısların ve onların ailelerinin mülkü haline getirmek olmuştur. 11 Şubat 2011 Cuma günü Yemen'in birçok şehrinde Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih'in rejimine karşı gösteriler başlamıştır. Geniş kamuoyu baskısı altında, Yemen Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih ülke idaresini kendinden sonrakine miras bırakabilmek amacıyla başkanlık süresini uzatmak amacıyla değil, gençleri ikna etmek ve devrimi sona erdirmek için büyük tavizler vermiştir. Zamanı geri getirmenin imkânı yoktur. Siyasi, ekonomik ve güvenlik reformları sözü veren Yemen cumhurbaşkanı, 10 Mart'ta görev süresi sona erdikten sonra iktidarın dizginlerini oğluna devretmeyeceğine dair söz vermiştir.

Göstericiler, muhalefet partileri ve Ortak Müzakere hareketi, önceki girişimleri reddettikleri gibi Ali Abdullah Salih'in girişimini ve vaatlerini de reddetmişlerdir. Girişim, parlamenter sisteme geçişi ve sahip olduğu tüm yürütme yetkilerinin 2011 yılı sonu ve 2012 yılı başında Parlamento tarafından seçilen hükümete devredilmesini öngörmüştür. Başkan, halk öfkesini dindirmek amacıyla Mart ayında tüm yetkilerini parlamenter hükümete devretmiş ve yetkililer, üç ildeki güvenlik hizmetleri müdürlerinin değiştirilmesine ilişkin kararlar yayınlamışlardır. Bu değişiklikler, üç ildeki ayaklanmada dile getirilen talepleri karşılamadığı için umumi bir kızgınlıkla reddedilmiş, göstericiler atılan bu adımları kabul etmeyeceklerini ve bunları yamalı çözümler olarak gördüklerini ve taleplerinin açıkça Ali Abdullah Salih rejimini devirmeye yönelik olduğunu beyan etmişlerdir. 18 Mart'ta başkentteki devrimin ana karargâhı olan Değişim Bölgesi'nin güney ucunda Haysiyet Cuması katliamı gerçekleşmiş, hükümet yanlısı maskeli silahlı kişiler göstericilere ateş ederek onlarca kişiyi öldürmüş ve 150'den fazla kişiyi de yaralamışlardır.

Güvenlik güçlerinin gerçek mermi, sıcak su kamyonları ve göz yaşartıcı gaz kapsülleri kullandığı olaylarda Eski Üniversite Mahallesi önünde göstericilerle merkezi güvenlik güçleri

arasında çatışmalar çıkmış, en az 45 gösterici ölmüş, 200'e yakın kişi de yaralanmıştır.* Salih, saldırı gecesi olağanüstü hal ilan etmiş, ayrıca başkent Sana'da halka silah taşımamalarını emretmiştir. Beş gün sonra parlamento, durumu sakinleştirmek ve protestocular ile güvenlik güçleri arasındaki şiddeti ve çatışmaları sona erdirmek amacıyla medya sansürüne izin verdiğini, gösterileri yasakladığını, olağanüstü hal ilan ettiğini, güvenlik güçlerinin şüphelileri yargı emri olmaksızın tutuklama ve gözaltına alma yetkilerini genişlettiğini duyurmuştur. Göstericilerin taleplerinin Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in görevden alınması çağrılarında dönüşmesinin ardından Yemen hükümeti protestocuların tüm taleplerini reddederek onlara karşı aşırı şiddet uygulamıştır. Ancak bu durum, göstericilerin Salih'in istifa etmesi konusundaki ısrarını artırmış ve bu da Salih'i BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Birliği ve Körfez İş birliği Konseyi'nden krizi sona erdirmek için arabuluculuk talebinde bulunmaya sevk etmiştir. Bu nedenle, Körfez İş birliği Konseyi, 23 Nisan 2011'de Cumhurbaşkanı Salih'e iki aşamada demokrasiye geçişi içeren, iki yıllık bir yol haritası sunmuştur. Bu aşamalardan ilki, Salih'in cumhurbaşkanlığı yetkilerinin yardımcısı Abdi Rabbih Mansur Hadi'ye devredilmesi ve göstericilere karşı düşmanca muamelelerin durdurulmasını içeriyordu.²³³ Salih bu teklifi imzalamayı reddetmiş ve kendisi hakkında yasal ve adli kovuşturma yapılmaması için anlaşmaya bir şart konmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in anlaşmayı reddettiği gibi Protestocular ve muhalefet partileri de Salih'e dokunulmazlık verilmesini reddetmişlerdir. Salih'in tavrının Körfez ülkelerinkine benzer olduğu dikkate alınarak Körfez girişiminin reddedilmesi için 27 Nisan'da kitlesel gösteriler ve mitingler düzenlenmiş ve Salih'in derhal görevden alınıp tüm suçlar ve ihlaller için yargılanması talep edilmiştir. Rejimin devrilmesine yönelik yürüyüş ve sloganlara karşı çıkan Salih'e bağlı güçler ağır silahlarla ateş ederek 13 kişiyi öldürmüş, 210 kişiyi de yaralamıştır. Gösterilerde onlarca yaralı güvenlik güçleri ve silahlı kişilerce kaçırılmış, göstericiler rejim değişikliği talebiyle kentin ana meydanı olan Taiz'de oturma eylemi yapmış, güvenlik güçleri göstericilere gerçek mermi ve biber gazı sıkarak çadırları yakmış ve buldozerlerle protestocuların üzerinden geçerek oturma eylemi yapılan alanı boşaltmıştır. Muhalefet bu olayı katliam olarak nitelendirmiştir. Devrime halk desteği artmış, Yemen'in önemli aşiretlerinden Haşid Sadık el-Ahmar aşiretlerinin şeyhlerinin

---

* Göstericilere ateş etmeyi reddeden ilk asker Adem el-Cümeysi olmuştur. el-Cümeysi, askerlerin sadece yönetici seçkinlerin çıkarları için savaşlara gönderilen mızrakların başı olduklarına dair nedenleri ortaya koydu. Bölünmeden sadece bir hafta sonra Sada savaşından bahsetti.

²³³ Ala Rezzak Fadil en-Neccar, "el-Vilayetü'l-Müttehida ve'l-Harb ala'l-Yemen", *el-Halic el-Arabi Dergisi*, Basra Üniversitesi, S. 4, c. 48, 2020, s. 114.

Şeyhi 27 Mayıs'ta Değişim Devrimi'ne desteğini açıklamıştır. Çatışmalarda ölenlerin sayısı 69'a yükselmiş, düzinelerce yaralı ve değişim talep eden çok sayıda kişi tutuklanmıştır. Devrimi kontrol altına almak ve Yemen'i kontrol etmeyi amaçlayan Husi Cephesi'nin fikirlerini yaymak amacıyla Husiler çalkantılı siyasi ve güvenlik koşullarından yararlanmışlardır.

Özellikle (mezhebe) bağlılık niteliği ve kapsamlı kültürü ile Yemen tarihi, Zeydi mezhebi olduğu dikkate alındığında, diğer ülkelerde olmayan karmaşık bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Yemen devriminde şartlar, Zeydi karşıtı kültürün sol şiddet ve sol marjinalleşme eğiliminde olmasını istemiş, bu yüzden devrim kısa sürede hedeflerini tespit etmenin kolay olmadığı bir şekilde, karmaşık bir yapı ve karmaşık bir tarihle ortaya çıkmıştır. Yemen devrimi, devam eden canlılık ve yeteneklerinde son nefese kadar direnmeye çalışan ve nesli tükenmekte olan kültürlerin benzersiz bir modelidir.²³⁴ Körfez girişimi dokuz yıl boyunca durmuş, her iki taraf da diğerini çözümü engellemekle suçlamış ve son gelişmelerin ardından 23 Mayıs 2011'de Sana'da muhalefet ve hükümet güçleri arasında şiddetli çatışmalar patlak vermiştir. 3 Haziran 2011'de başkent Sana'daki cumhurbaşkanlığı camisinde meydana gelen patlamada Genel Halk Kongresi'nin önde gelen birkaç lideri ölmüş ve Salih de ciddi şekilde yaralanarak tedavi için Suudi Arabistan'a nakledilmiştir. Eylül ayında ülkesine dönen Salih özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Körfez İş birliği Konseyi'nden gelen uluslararası baskının artmasının ardından 23 Kasım 2011'de anlaşma girişimini imzalamıştır.²³⁵ Seçimlerin resmi olarak 21 Şubat 2012'de yapılması kaydıyla, Salih ve ailesine yargı dokunulmazlığı verilmesi karşılığında otuz gün olarak belirlenen süre içinde Ali Abdullah Salih'ten Milletvekili Abdi Rabbih Mansur Hadi'ye yetki devrini içeren anlaşma imzalanmıştır. Halkın baskısı ve bazı aşiretlerin devrime desteği, iki partiyi muhalefet partileriyle anlaşmaya zorlamada en büyük rolü üstlenmiştir.

Yeni Yemen hükümeti, özellikle Yemen'in tanık olduğu siyasi dönüşümlerin ardından, devrimlere ve direnişlere tanık olan diğer Arap ülkeleri gibi Yemen'de iç istikrar için ciddi ve tehlikeli bir tehdit oluşturan çok sayıda siyasi, güvenlik, ekonomik ve sosyal zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik kriz, Mansur Hadi hükümetinin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlar ve zorluklar arasında yer almış, Yemen'in petrol rezervleri, petrol sonrası dönemde sürdürülebilir bir ekonomi için birkaç olası seçenekle birlikte hızla tükenmeye başlamıştır. Yoksul nüfustaki hızlı artış, hükümetin temel hizmetleri sağlama yeteneği üzerinde büyük

---

²³⁴ Abdu'l-Vehhab el-Kiyali, *el-Mevsuatü's-Siyasiyye*, el-Müessese el-Arabiyye, Beyrut, 1979, c. 1, s. 234.

²³⁵ en-Neccar, *a.g.e.*, s. 115.

baskılar oluşturmuş ve el- Kaide'nin yeniden ortaya çıkması ve kuzeydeki silahlı ayaklanma ile artan terörizm tarafından iç güvenlik de tehdit edilmeye başlamıştır.²³⁶

Güneyde ayrılıkçı hareket artmıştır. Yeni hükümetin bunları kontrol etme kabiliyetini aşabilecek olan bu zorluklardaki artış, Yemen'deki merkezi hükümetin otoritesinin daha fazla aşınmasına ve iç istikrarsızlaşmaya yol açabilir. Yemen bir ülke olarak geçmişte bu tür krizlerden geçmiş ve bunları aşmış olsa da, bahsettiğimiz karmaşık zorluklar boyutları ve türleri bakımından emsalsizdir.²³⁷

3.2.5. Libya

Mısır'da devrimin başarılı olması ve devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in istifaya zorlanmasından sonra orada gerçekleşen her şey Libya'yı doğrudan etkilediğinden Libya gerçeği Mısır ve Tunus'takinden çok ayrı düşünülemez.²³⁸ Libya'da protestolar ülkede yolsuzluğun yaygınlaşması, işsizliğin artması ve özgürlüklere el konulması nedeniyle çok sayıda gencin gösteri çağrısı yapmasıyla 15 Şubat 2011'de başlamıştır. Mezunlara iş sağlanması, memurların maaş oranlarının iyileştirilmesi ve Ebu Salim Hapishanesi'nin kurbanları, blog yazarı Ferec eş-Şevâni ve Fethi Terbil de dahil olmak üzere siyasi tutukluların serbest bırakılması talepleriyle gelişen bu olaylar büyük direnişin habercisi olmuştur. Devrim hareketlerinin ilk üç günü barışçıl bir şekilde geçmiş sonrasında güvenlik taburlarının devrimci gençlere silahla müdahale etmesi ve ilk şehidinin verilmesinin ardından göstericilerle güvenlik güçleri arasında çatışmalar başlamıştır. Doğu bölgelerindeki çatışmalarda ordunun hızla çökmesi, rejimi korumakla görevli güvenlik taburlarının düşmesi, halkın silah depolarına el koyması, kampların ve güvenlik birimlerinin yıkılması ordunun ve polisin tamamen çökmesine neden olmuştur.²³⁹ 17 Şubat'ta Libya'nın farklı bölge ve şehirlerinde sayıları 1000'i bulan Libyalı gösterilere katılmış, 18 Şubat'ta güvenlik güçleri ile göstericiler arasında yaşanan kanlı çatışmaların ardından devrimciler Bingazi kentini büyük ölçüde kontrol altına almıştır. Böylece devrim, barışçıl bir durumdan silahlı bir harekete dönüşmüş ve Doğu Libya'nın tüm bölgeleri

---

²³⁶ Konu ile ilgili farklı bir okuma için bkz. Ahmet Gökbel-Saeed Kamal Mohammed Ali Waka, The Country Exposed To Regional Entrapment After The Arab Spring: Yemen, *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, S. 3(2), Aralık 2021, s. 39-55

²³⁷ Sad Ali Hüseyin et-Temimi, "et-Tehavvulatü's-Siyasiyye fi'l-Yemen ve Tehaddiyatü'l-İstikrar ed-Dahili", *Uluslararası Siyaset Dergisi*, Mustansiriyye Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 25, 2014, s. 2.

²³⁸ Seyyidi Ahmed Veled Ahmed Salim, *es-Sevratü'l-Libiyeye Bade Selaseti Senevat, Tedahhiyyat fi Sebili'l-Müstakbel*, el-Merkez el-Cezire, 2014, s. 65.

²³⁹ Aşur Şevayil, *Tedaiyatü'r-Rebi'l-Arabi Emniyyen ala Libya Vakuun ve Ruyetün*, Merkez Karniği, Bingazi, 2014, s. 3.

şiddetli çatışmalardan sonra isyancıların eline geçmiştir. Kaddafi güçleri ayaklanmayı kontrol etmek için direnişçilere karşı tüm silahları kullanmıştır.

21 Şubat'ta Adalet Bakanı Müsteşar Mustafa Abdül Celil istifa etmiş ve Şeyh el-Karadavî yaptığı bir konuşmada albayın Kaddafi'nin kanının helal olduğunu söyleyerek halkı ondan kurtarmak için, yapabilecek olanları Kaddafi'yi öldürmeye çağırmıştır.²⁴⁰ Kaddafi kendisinin bir devrim lideri olduğunu ve istifa etmek için başkan olmadığını söyleyerek teslim olmayı reddetmiş ve direnişçilere karşı mücadeleyi bizzat kendisi yönetmiştir. 23 Şubat'ta Avrupa Birliği, vizelerinin durdurulması ve varlıkların dondurulması da dahil olmak üzere Libya'ya bir dizi yaptırım uygulamıştır. 7 Mart'ta Libya Devlet Başkanı Kaddafi rejiminin devrimi durdurmak için isyancılara karşı yürüttüğü askeri operasyonlar devam etmiş, uçaklar Ras Lanuf bölgesine hava saldırıları düzenlemiş ve saldırılarda birçok kişi ölmüş ya da yaralanmıştır. Bunun sonucunda Arap Birliği, Güvenlik Konseyi'nden Libya'nın askeri uçaklarına hava ambargosu uygulamasını ve güvenli bölge oluşturmasını talep etmiş²⁴¹ ve bu karar Kanada, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından onaylanmıştır. Gösteriler Bingazi kentinden Libya'nın tüm şehirlerine yayılmış, Geçici Ulusal Geçiş Konseyi'nin kurulduğu Bingazi kurtarılmış, Arap Birliği'nin Libya'ya müdahale ederek ülkeyi koruma talebi üzerine NATO güçlerinin Libya'ya müdahalesine izin veren bir Güvenlik Konseyi kararı yayımlanmıştır.²⁴² Bu durumdan yararlanan isyancılar Trablus'a girerek tugayların direnişi ve şiddetli çatışmalar sonrasında Kaddafi taburlarını yenilgiye uğratmış ve Sirte'ye sığınan Kaddafi'nin 20 Ekim'de devrimciler tarafından ele geçirilip öldürülmesiyle 42 yıl süren saltanat sona ermiştir.

3.2.6. Bahreyn

Bahreyn halk devrimi, 14 Şubat 2011'de başladığından bu yana, barışçıl olması, iktidar otoritesine ve güvenlik hizmetlerine karşı güç ve şiddet kullanılmaması ile karakterize edilmiştir.²⁴³ Başlangıcında barışçıl olan gösterilerde protestocuların sosyal, ekonomik ve siyasi adalet ile anayasal reform talep etmesiyle birlikte durum hızla değişerek reform amacından

---

²⁴⁰ Şevayil, *a.g.e.*, s. 78.

²⁴¹ Halil Sami Eyyüb, *Mevkifü'l-İttihadi'l-Evrubbi mine's-Sevrati'l-Arabiyye, el-Hıvar el-Mütemeddin*, S. 356, Filistin, 2011, s. 3.

²⁴² Ahmed, Hasan Rıza, "Sevratü'r-Rebi'l-Arabi min Manzur İklimi ve Düveli", *Şuun Arabiyye Dergisi*, Libya, S. 154, 2016, s. 157.

²⁴³ Hora Reşid Mehdi el-Yasiri, "Sevratü'l-Bahreyn Sıraa Lem Yestehlik Hududehu Baad", *Hammurabi Çalışmaları Dergisi*, S. 8, 2013, s. 157.

sapmıştır. Bazı göstericiler şiddete başvurarak Kral Hamad bin İsa el-Halife'nin görevden alınmasını talep etmeye başlamış*, güvenlik güçleri göstericileri bir çatışma olmadan dağıtmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır. Göstericilerden bazıları güvenlik güçleri ve polise karşı molotof kokteyli kullanmış, birçok kişi yaralanmış ve polis arabaları yakılmıştır. Güvenlik güçleri ile göstericiler arasında çatışmalar meydana gelmiş, bir protestocu ölmüş, otuzdan fazla kişi yaralanmıştır. Bahreyn güçlerinin de göz yaşartıcı gaz ve plastik mermi kullandığı çatışmalarda, protestolar akşam saatlerine kadar devam etmiştir.

14 Şubat'ta öldürülen bir protestocunun 15 Şubat'taki cenaze törenine katılanlardan biri hayatını kaybetmiş, güvenlik güçlerinin yas tutanlara ateş açması sonucu çok sayıda kişi ölmüş ve 25'ten fazla sivil yaralanmış, binlerce gösterici protesto gösterisi yapmak için ve orada çadır kurmak için Manama'daki İnci Döner Kavşağı'na doğru (Devvâr el-Lu'lu) yürümüştür. 18 Şubat'ta güvenlik güçleri ulusal eylemci Muhammed el-Bûfelâse'yi* tutuklayarak onu ilk siyasi mahkûm yapmış, 17 Şubat'ta güvenlik güçleri, polisin müdahalesinden sonra dört protestocuyu öldürmüş ve düzinelere kişiyi yaralamış ve ordu güçleri tarafından desteklenen zırhlı araçlar ve gelişmiş silahlar eşliğinde kavşağın kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Bahreyn'deki en büyük siyasi blok olan el-Vifâk'ın temsilcileri, protestoculara karşı güç ve şiddet kullanımını protesto etmek için Bahreyn Ulusal Meclisi'ndeki Temsilciler Meclisi'ne istifalarını sunmuşlardır. 19 Şubat'ta protestocu şehitlerin cenazeleri gömülmüştür. Bahreyn'deki gösteriler de dış müdahalelerden uzak kalamamıştır. Bütün Arap devrimlerinde dış müdahaleler olmuş, bu nedenle gösteriler barışçıl şekilde gerçekleşmemiştir. Protestolarda göstericiler güvenlik güçlerine ve polise karşı molotof kokteyli kullanmış, birçok kişi ağır şekilde yaralanmış ve polis arabaları yakılmıştır. Devrim, Bahreyn'in istikrarını bozmayı ve rejimi devirmeyi amaçlayan, dış destekli ideolojik bir kalkışmaya dönüşmüştür.

Ulusal Birlik Buluşması adını taşıyan hükümet yanlısı gösteriler de düzenlenmiş, bu gösterilerde Kral Hamed b. İsa'nın görevden alınma talebi reddedilerek barışçıl protesto çağrısında bulunulmuştur. 22 Şubat'ta on binlerce Bahreynli, güvenlik güçleri tarafından öldürülen şehitlere sadakat ve siyasi muhalifleri anma yürüyüşüne katılmış, hükümet bazı köylerde sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ve sokaklarda bazı protestolar düzenlenmiştir.

---

* el-Emir Halife b. Selman el-Halife, 1971 yılından beridir Bahreyn'in Başbakanıydı ve dünyada en uzun süre görevde kalan kişisi olmuştur.

* Daha önce Bahreyn Savunma Kuvvetleri'nde görevliydi. İnci (Lü'lüe) Kavşağı'nda protestocular önünde yaptığı selefî konuşması sonucu tutuklanmıştır.

Güvenlik güçleri bu olayda şiddet ve sözlü hakaretlerde bulunarak 45 protestocuyu ve aynı gün Ali el- Abd el-Askerî'yi de tutuklamıştır.

Ayrıca 47 sağlık çalışanı da tutuklanmış, güvenlik güçleri tarafından darp edilmiş ve hakarete uğramışlardır. Tutuklananların itirafta bulunmaları için her gün darp edilmişlerdir. 42 doktor, insan hakları örgütleri önünde tıbbi tarafsızlığı ihlal etmekle suçlanmış, doktorlar, yaralı protestocuların hastanelerde tıbbi bakıma alınmasına güvenlik güçlerinin engel olduğunu ve onlar tarafından kendilerine komplo kurulduğunu söylemişlerdir. Bahreyn hükümeti bu raporları reddetmiş, bu iddialar için ellerinde herhangi bir kanıtın olmadığını ve güvenlik güçlerinin sadece düzeni sağlamak için hastaneye yerleştirildiğini söylemiştir.

2011 yılı Şubat ve Mart aylarında Bahreyn'de meydana gelen olaylarla Körfez'in ve bölgenin güvenliğini tehdit eden dış müdahaleler sonucunda Bahreyn Devleti, ülkelerinin devreye alınmasını talep etmiştir. Bahreyn Krallığı'nda 31 Aralık 2000'de²⁴⁴ imzalanan ortak savunma anlaşması uyarınca Körfez İş birliği Konseyi, Konsey ülkelerinin maruz kaldığı her türlü saldırı veya tehdide karşı durmuştur. Konsey ülkeleri, Yarımada Kalkanı güçlerinin uluslararası sözleşme ve anlaşmalara saygı çerçevesinde uluslararası hukuk kural ve ilkelerine uygun olması nedeniyle 2011 yılı Mart ayı için Yarımada Kalkanı güçlerini Bahreyn Krallığı'na göndererek karşılık vermiştir. Yarımada Kalkanı güçlerinin Bahreyn'e müdahale ederek ülkeyi korumayı başararak, Konsey ülkeleri hukukun üstünlüğü ve toplumun her kesiminde hoşgörü ile bir arada yaşamı desteklemek için Kral Hamed b. İsa'nın konuşmasını ciddi adımlarla desteklemiştir.²⁴⁵ Bahreyn'deki olaylar kontrol altına alınmış ve muhalefet doğrudan dış destekle ulaşmaya çalıştığı iç ve dış hedeflere ulaşamamıştır. Bu hedefler, Bahreyn Krallığı'ndaki rejimin devrilmesi ve onun bir iç çatışmalar arenasına dönüşmesi ve on yıllardır güvenlik içinde olan Arap Körfezi'nin güvenliğinin istikrarsızlaştırılmasıdır. Bahreyn devrimi motifleri ve hedefleri açısından tüm devrimlerden farklıdır. 14 Ağustos 2013'te Bahreyn'de muhalif aktivistler, Bahreyn'in Bağımsızlık Günü'nün 42. yıldönümünden başlayarak kitlesel protesto çağrısında bulunmuş ve 3 Mart 2014'te Manama yakınlarındaki el-Diya köyünde yapılan protesto gösterileri sırasında patlayan bomba nedeniyle 3 polis ölmüş, bir polis de yaralanmıştır. Bahreyn'e giren Yarımada Kalkanı güçlerine mensup bir BAE subayı da öldürülmüş ve 25 şüpheli tutuklanmıştır. Muhalefet, hükümeti muhalefete karşı psikolojik bir savaş olarak okullarda kızları tutuklamakla suçlamıştır.

---

²⁴⁴ Körfez Arap Ülkeleri Dayanışma Konseyi, *el-Emanetü'l-Amme, el-Mesirattü ve'l-İncaz*, (9. Baskı), Riyad, 2015, s. 17 – 18.

²⁴⁵ Körfez Arap Ülkeleri Dayanışma Konseyi, a.g.e., s. 17 – 18.

3.3.Arap Baharı'nın Nedenleri

Meydanlarda, sahalarda ve sokaklarda patlak veren devrimler ülkede var olan siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları reddetmiş, siyasi sistemlerin değiştirilmesini ve iktidarın yolsuzluk yapmak ve ülke çıkarlarına zarar vermekle yargılanmasını talep etmiştir. Arap Baharı, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi geniş ölçüde netleştirmiş ve mevcut siyasi sistemden memnuniyetsizliği açığa çıkarmıştır. Protesto hareketlerinin başlamasında baskı, yıldırma, diktatörlük, mutlakiyetçilik, insan hakları ihlalleri, siyasi ve idari yolsuzluk, yoksulluk, ekonomik gerileme ve işsizlik gibi çok çeşitli faktörler etkili olmuştur. Halklara karşı sistematik yoksullaştırma politikası, zenginliğin yeniden dağıtımında şeffaflığın olmaması, gıda fiyatlarındaki artış, yoksulluk oranlarının yükselmesi ve bunların getirdiği huzursuzluk gibi itici unsurlar da devrimlerin yayılmasına ve on yıllardır iktidarda olan zalim rejimlere odaklanılmasına yol açmıştır. Arap Baharı'nın en önemli nedenlerinden biri Arap gençliğinin statükoyu reddetmeye başlaması ve bazı protestocuların Türk modelini barışçıl seçimler ve hızla büyüyen bir ekonomi için ideal bir tip olarak görmeleri olmuştur.²⁴⁶ Uydu istasyonları, internet, cep telefonları, dijital kameralar vb. modern iletişim araçlarının varlığı, Arap Baharı ülkelerindeki egemen rejimlerin kusurlarının ortaya çıkmasında, devrimlerin ve protestoların yayılmasında en büyük etkiye sahip olmuştur. Medya, birçok partinin konumunu etkileyen ve hatta bu devrimleri desteklemeye, bu otoriteler üzerinde baskı kurmaya, onlara yaptırımlar uygulamaya ve hatta nihayetinde iktidardan düşürülmesine katkıda bulunmuş ve gerçekleri ilk elden ve bazen de doğrudan tüm dünyaya iletmiştir.

Bu araçlar rejimlerin yalanlarının açığa çıkarılıp ifşa edilmesine katkıda bulunmuş, bu da Tunus, Mısır ve Yemen'deki gibi bazı rejimlerin birkaç gün sonra bu görüntülerle yüzleşmekten kaçmasına neden olmuştur. Çoğu araştırmacı ve Arap meseleleriyle ilgilenenler, Arap rejimlerinin değişim karşısındaki istikrarını iki faktöre bağlamaktadırlar: Bunlardan birincisi, tamamen egemen rejimlerle bağlantılı faaliyetler yürüten askeri güçlerin ve güvenlik teşkilatlarının varlığıdır. Ancak, Arap devrimleri sırasında siyasi rejimlerin başına gelenlere tekrar bakıldığında bu hipotezin hatalı olduğu ortaya çıkar. İkinci faktör, orduların devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü aksatmasıdır. Öte yandan, ekonominin özelleştirilmesi ve yabancı yatırımın teşvik edilmesi²⁴⁷ de yoksulluğu, ekonomik ve politik sorunları ve sosyal

---

²⁴⁶ Macid Ahmed ez-Zamili, "Sevratü'r-Rebi'l-Arabi el-Esbab ve'n-Netaic", *Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, el-Hıvaru'l-Mütemeddin, S. 4105, c. 43, 2016, s. 1884.

²⁴⁷ Gregory Gause III, "Limaza Eğfelet Dirasatu'ş-Şarki'l-Evsat er-Rebi'l-Arabi, Hurafetü İstikrar Enzimetü'l-İstibdad", *el-Mustakbel el-Arabi Dergisi*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, S. 392, 2011, s. 147 – 154.

eşitsizliği daha da artırmış ve hükümetlerin gerekli düzenlemeleri yapmalarını engellemiştir. Tüm bu olaylara rağmen rejimler çöküntüye uğrayacaklarını tahmin edememişlerdir.

Son on yılda, yani Arap ülkelerinin sömürgecilikten kurtulup siyasi bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana Arap gerçekliği üzerinde baskın bir etkiye sahip olan üç faktör bulunmaktadır. Bu faktörler kendi aralarında çelişkili görünebilir, ancak geçmiş dönemlerde parçalanma, az gelişmişlik ve tiranlığa neden olma konusunda bu faktörlerin hepsi aynı özelliğe sahiptirler. Bu faktörler Arap halklarını kendi enerjilerine ve zenginliklerine yatırım yapmaktan, birliklerini sağlamaktan ve özgürlüklerini kazanmaktan ve hatta vatandaşın tüm haklarından yararlandığı sivil ve demokratik bir devlet inşa etmekten bile mahrum bırakmıştır. Bu faktörler Arap rejimleri, totaliter partiler ve siyasal İslam'dır.²⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, galip Müttefikler arasındaki Yalta Anlaşması'nda tanımlanan yeni bir uluslararası düzenin oluşmasıdır.²⁴⁹ Arap ülkeleri bağımsızlıklarını Körfez'deki monarşilerin doğrudan teslim olması ya da cumhuriyet rejimlerini doğuran direniş yoluyla elde etmişlerdir. Diktatör rejimler bedeli ne olursa olsun, mümkün olduğu kadar uzun süre iktidarda kalmaya çalışır. Devletler belli bir aile veya zümre tarafından yönetilir ve bu devletler demokrasiye ve barışçıl güç alışverişine değil, halefiyet ilkesine inanırlar. Bu nedenle bu rejimlerin ülkedeki zenginlikler üzerindeki mutlak kontrolü artmış, işsizlik, yolsuzluk, yoksulluk ve cehalet yayılmıştır. Daha önceden bilinen türden sahtekârlıklarla seçim sandıklarında hile yapılmış ve sandıkları değiştirme gibi saçmalıklarla ülke yönetimi sonsuza kadar ipotek altına alınmıştır. Bu durum, yöneten ile yönetilen arasında büyük bir uçuruma yol açmış, Batı'nın İsrail işgal devletinin çıkarlarını korumak için Arap bölgesinde oluşturduğu Arap rejimlerinin meşruiyetinin erozyona uğratmasına yol açmıştır.

Siyasi düzlem. Ekim 1973 savaşı ve özelde Arap halkları ve genel olarak üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan gerileme ve felaket savaştan sonra Arapların durumunu değiştirmiş ve tüm uluslararası örgütlerde bölgesel ve uluslararası döngüyü zayıflatmıştır. Mısır, Arap ülkeleri arasında daha önce sahip olduğu etkili liderlik rolünü içeride ve dışarıda kaybetmiş, gerileme Arap halklarını öfkelenmiştir ve bu siyasi sistemlere olan güvenin kaybolmasına yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra birden fazla Arap ülkesinde iktidarı ele geçiren totaliter partiler, iktidara gelemelikleri ülkelerde gerek mevcut rejimle ittifak yoluyla, gerekse muhalefet saflarında yer alarak siyasi hayata hâkim olmuşlar, bu partilerin totaliter ve dışlayıcı

---

²⁴⁸ Abdu'l-Ğani Selame, "Asru's-Sevratı'l-Arabiyye el-Esbab ve't-Tedaiyyat", <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid>, e.t. 28.09.2021.

²⁴⁹ Selame, *a.g.e.*

tutumları demokratik muhalefeti susturmuş ve bastırmıştır. Bu rejimler, devrimci ve milliyetçi sloganlar kisvesi altında diktatörlük, tiranlık ve otoriterliğin temellerini atmışlardır.

Arap Baharı'nın nedenleri ve kökleri hakkında ne söylenirse söylensin, bunlar bilimsel ve istatistik açıdan eksik çalışmalardır. Bu değerlendirmeler daha ziyade birer analizdir. Bir kısmı dâhili, bir kısmı ekonomik, siyasi, idari ve harici birçok faktör tarafından tetiklenen Arap Baharı büyük bir hareket olup ilgili hususlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Arap Baharı olaylarının belirginleşmesine katkıda bulunan çeşitli faktörler vardır. Aşağıda ele alınacağı üzere bunlar siyasi, ekonomik ve idari faktörler olarak sınıflandırılabilir.

3.3.1. Ekonomik Faktör

Bazı Arap ülkelerinde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın baskı ve emirleri altında benimsenen ekonomik istikrar ve yapısal uyum programlarına uygun ekonomik liberalleşme politikası uygulanmış ve buna göre şekillenen ekonomik faktör, Arap dünyasındaki huzursuzluğun büyümesinde ana saik ve itici güç olmuştur. IMF pozisyonunda ısrar etmiş ve ilgili Arap devletlerinden, daha fazla ekonomik kısıtlamalar getirmelerini, daha geniş liberalleşmenin iptal edilmesini talep etmiş; hastaneler, okullar ve üniversiteler, deniz ve hava limanları, demiryolları, ulusal havayolları, kamu projeleri ve diğer stratejik kamu tesislerinin özelleştirilmesini istemiştir. Ekonomi ve refahın büyümesinin halkların bu önlemler nedeniyle yaptıkları fedakârlıkları telafi etmekle kalmayıp onlara bu tazminatın çok ötesinde bir refah sağlayacağı bahanesiyle bu tedbirler halka dayatılmıştır.²⁵⁰

İzlenen kontrol ve takip prosedürleri, vergilerin artırılmasını ve devlet harcama sübvansiyonlarının azaltılmasını talep eden bu politikalarla bağlantılıdır. Arap Baharı ülkelerinde devletin istihdam politikasından ve vatandaşı desteklemekten vazgeçmesi yoksulların zarar görmesine, marjinalleştirilmesine neden olmuş, sınıflar arasındaki uçurumu genişletmiş ve toplumlar içindeki çelişkileri ve farklılıkları yoğunlaştırmıştır. Buna ek olarak kalkınmada denge ve adalet eksikliği nedeniyle Arap ekonomileri büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır.²⁵¹

Arap devrimlerinin başlıca nedeni ekonomidir. Onları tetikleyen farklı koşullar ve nedenler Arap Baharı devrimleri nedenlerini analiz edilirken ve tartışılırken basın ve medyada yer almasına rağmen devrimin gerçek nedenini ve itici gücü olan ekonomi ihmal edilmiş ve

---

²⁵⁰ Ernst Fevliif, *Sunduk Nakd ed-Düveli Kuvvetun Uzma fi 's-Sahati 'l-Alemiyye*, Arapçaya Çev. Adnan Abbas Ali, Alemu'l-Marife, Kuveyt, 2016, s. 15.

²⁵¹ Muhammed Mahmud Rebi – İsmail Sabri Mukallid, *Mevsuatü 'l-Ulumi 's-Siyasiyyeti 'l-Kuveyt*, Kuveyt Üniversitesi, 1994, s. 123.

yapılan analizler ekonomik yönden daha az önemli olmayan ancak yine de ekonomiden sonra gelen diğer etkenlerle meşgul olmuştur. Arap dünyasının sahip olduğu muazzam ekonomik potansiyele ve halkların refahı için gerekli faktörlerin varlığına rağmen, Arap rejimleri, ülkelerindeki yer altı ve yer üstü nimetlerden istifade edememişlerdir. Bu ülkeler ekonomik, tarımsal ve eğitim yönlerini ileri ülkelerde yürürlükte olan mekanizmalara göre geliştirememiş, bu da yüksek işsizlik oranlarına, yoksulluğun ve cehaletin yayılmasına yol açmış, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumu büyütmüş, malî ve idari yolsuzluk güvenlik, yargı, yasama ve yürütme gibi devletin tüm birimlerine yayılarak Arap vatandaşına yük olmuştur. Arap olan ve olmayan birçok ülke sağlam eğitim-öğretim ve kültür kurumları inşa etmiş ve tüm endüstriyel, tarımsal ve bilimsel alanlarda gelişmeyi başarmışken bazı Arap rejimleri de halkların kabiliyetlerini kontrol etmiş ve halkın fakirleşip muhtaç hale geldiği bir dönemde bu rejimler zenginleşmişlerdir. Bunlar Arap Baharı devrimlerine yol açan sosyal faktörler ve sebeplerdir. Şu kesin bir gerçektir ki, devletin eğitimin gereklerini ve onu başarılı kılacak araçları sağlayamaması, az gelişmişliğin artmasına ve cehaletin yayılmasına yol açacaktır. Arap ülkeleri hala okuma yazma bilmeyenlerin oranının artmasından muzdariptir. İstatistikler Avrupa ülkelerinde okuma yazma bilmemenin neredeyse sona erdiği bir zamanda, yirmi birinci yüzyılda Arap dünyası nüfusunun %40'ının cehaletten muzdarip olduğunu göstermektedir. Eğitim kurumlarının performans düzeyinde de ciddi bir düşüşe tanık olunmaktadır. Eğitim, sağlık ve hizmet kurumlarının durumu kötüleşirken Arap ülkelerinin askeri kurumlara ve silah anlaşmalarına milyarlarca dolar harcaması talihsiz bir durumdur. İstatistikler, Körfez Devletlerinin 2002-2003 yılları arasında silahlanmaya harcadıkları miktarın kamu harcamalarının %43'ü sınırına ulaştığını göstermektedir. Elbette aynı şey Mısır, Suriye ve Yemen gibi fakir Arap ülkeleri için de geçerlidir. Tüm bu nedenler Arap halklarının egemen rejimlere karşı giderek artan öfkesine neden olmuş, protestolar çeşitli mahalle ve şehirde su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Milyonlarca kişi mevcut koşullardan memnuniyetsizliklerinin bir ifadesi olarak Arap rejimlerinin on yıllardır halklarına dayattığı korku bariyerini kırmayı başaran protesto eylemleri düzenlemeye başlamışlardır. Protestolar oturma eylemlerine, daha sonra küçük gösterilere ve yavaş yavaş genişleyerek öfkeli mitinglere dönüşmüştür.²⁵²

3.3.2. Siyasi Faktör

Arap rejimlerinin uzun süren egemenliği, halk üzerindeki izleme, takip ve teftişleri sıradan hale getirmiştir. Bunlar geleneksel yönelimli sistemlerdir ve insanlarla ilişkilerde demir

---

²⁵² Dina Shehata – Meryem Vahid, “Muharrekatü't-Tağyir fi'l-Alemi'l-Arabi”, *es-Siyasetü'-Düveliyye Dergisi*, S. 184, Kahire, 2011, s. 11.

yumrukla temsil edilirler. Analistler ve gözlemciler Arap rejimlerinin tutum, kültür ve davranışlarının her alandaki gelişmeye uygun olarak gelişmediği, donukluk ve durgunluktan muzdarip olduğu kanaatindedirler.

Birçok Arap rejimi özünü değiştirmeden değişmiş, biçim değişikliği zihniyet ve içerik açısından hiçbir değişiklik getirmemiştir. Arap idarecileri otoriter ve katı karakterli olup güç ve ayrıcalık aramaktan ne pahasına olursa olsun vazgeçmemiş, bu durum bazı yöneticileri son nefesine kadar iktidarda kalmaya ve bazı rejimleri de idareyi çocuklarına miras bırakmanın yollarını aramaya sevk etmiştir. İktidardaki otoriter rejimler inkâr yaklaşımına başvurmuş ve komplo teorilerine dayanmışlardır. Bu rejimler bir halk hareketinin varlığını ve onunla birlikte bir takım ulusal krizlerin bulunduğunu reddetmiş ve halk hareketini bir dış komplo olarak görmüştür.²⁵³ Bu nedenle Arap rejimlerinin reform arayışında olan herkesi ajan, casus veya terörist olmakla suçlaması şaşkıncı değildir.²⁵⁴ Böylece tüm Arap ülkelerinde iktidara karşı bir gösteriye kalkışan herkes için kullanılacak bir suçlama hazırlanmış, siyasi ve ekonomik sistemde reform talep eden herkes için cezalar ölüm cezasına kadar giden cezalar olarak belirlenmiştir.

Tüm toplumlarda siyasi ve güvenlik istikrarını sağlamak için siyasi sistem ile onu kucaklayan sosyal çevre arasında uyum olmalıdır. Bu uyum ve denge, bir vatandaşlık devletinin kurulmasına yardımcı olur. Bu, birçok Arap ülkesinde çeşitli nedenlerle başarısızdır. Bu nedenler şunlardır:

- Gücü temsil eden siyasi söylem ile Arap toplumlarının yaşadığı gerçeklik arasında büyük bir boşluk bulunmaktadır. Bu durum, iktidardaki siyasi sisteme ve ayrıca zor yaşam koşullarına, kötü sağlık ve eğitim hizmetlerine karşı geride bir güvensizlik krizi bırakmıştır.

- Seçimler sırasında ve sonrasında sonuçların açıklanması aşamasında meydana gelen hile vakaları nedeniyle siyasi rejimin seçim sandığı yoluyla değiştirilmesi mümkün olamamış ve bu nedenle başkanlık koltuğu ömür boyu ipotek altında kalmıştır.

- Arap ülkelerinde parti temsilindeki zafiyet. Siyasi partiler gençlerin çıkarlarını, isteklerini ve sorunlarını dile getirememekte ve siyasi hayatta etkin bir rol oynayamamaktadır. Partiler her zaman kişisel kazanç için rejimleri razı etmeye çalışmakta ve böylece partiler

---

²⁵³ Ömer Kuş, *İla Eyne Yezhebü'l-Arab Ruyetün 30 Müfekkîr fî Müstakbeli's-Sevrati'l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, (1. Baskı), Beyrut, 2012, s. 232.

²⁵⁴ Abdu'l-Hay Ali Kasım, *el-Mesatü'l-Müşterake li'n-Nazmi'l-Arabi ve Teatıha mea't-Teğayyuri's-Sevri*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 2013, s. 33 – 34.

gençlerin çıkarlarını ve sorunlarını önemsemeden mevcut sistemin bir temsili haline gelmektedirler.

- İç ve dıştan gelen tüm öneri ve çağrılara, çok partili sistem ve siyasal katılımı taleplere rağmen on yıllardır var olan siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm bulunamaması. Arap Baharı devrimlerinin nedenleri arasında sayılabilir.

3.3.3. İdari ve Organizasyonel Faktör

Sistemin demokratik olmayan kaotik bir yaklaşıma dayanmasının yanı sıra devlet kurumlarının performansındaki başarısızlık, idari gevşeklik ve yolsuzluk siyasi ve ekonomik reform programlarını sahada çok az sonuç veren hayali içerikli medya propagandalarına dönüştürmüştür.²⁵⁵ Hükümetler tarafından etkin bir gözetim olmaksızın yapılan icraatlarda mali ve idari yolsuzluklar yapılmış, bu uygulamalar fakir vatandaşa yük olmuş, halk hiçbir hizmet alamayan, hiçbir hakka sahip olmayan ancak devlete karşı bedelsiz olarak yerine getirilecek yükümlülükleri bulunan kimseler haline gelmiştir.

3.3.4. Sosyal Faktör

Yolsuzluk, baskı, sindirme ve siyasi tiranlığın yaygınlaşmasıyla birlikte devrimlerin patlak vermesinin temel nedenlerinden biri toplumsal mağduriyetler olup sosyal adalet içeride ve dışarıda bir talep haline gelmiştir. Arap ülkelerindeki protesto hareketlerinin çoğundaki tutum ve nedenleri açıklamada sosyal faktör en hassas etkidir.

Sosyal adalet sosyal hizmetlerin bozulmasından kaynaklanmakta ve bu faktörler sosyal adalete ilişkin aşağıdaki unsurları belirlemektedir:

Sosyal adalet şöyle tanımlanmaktadır: “Sosyal adalet toplumda haksızlığın, sömürünün, baskının ve zenginlikten veya güçten yoksun bırakmanın veya her ikisinin de olmaması; yoksulluğun, marjinalleşmenin ve sosyal dışlanmanın bulunmamasıdır. Devlet içindeki bireyler, gruplar ve bölgeler arasında sosyal olarak kabul edilemez. Herkesin eşit ekonomik, sosyal, politik ve çevresel haklara ve eşit özgürlüklere sahip olması; eşitlik, dayanışma, dayanışma ve toplumsal katılım duygusunun hâkim olması; toplum üyelerinin yeteneklerini ve sahip oldukları becerileri geliştirebildikleri ve enerjilerini yerine sarf edip bunları bireylerin ve toplumun yararına olacak ve toplumsal hareketliliğe katkı sağlayacak şekilde kullanmak için

---

²⁵⁵ Halid Abdu'l-Vehhab el-Bendari el-Bacuri, *el-Adaletü'l-İctimaiyye ve't-Tenmiyye fi Dilli's-Sevrati'l-Mısriyye*, Mısır Teknoloji Bilimleri Üniversitesi, Mısır, 2016, s. 9.

eşit fırsatlara sahip olması; toplumun ekonomik sömürüye ve başka herhangi bir topluma veya toplumlara bağımlılık hallerine maruz kalmamasıdır.”²⁵⁶

- *İşsizlik*: İşsizlik devrim hareketlerinin önemli bir nedeni ve ana faktörü kabul edilmektedir. Arap Baharı ülkelerinin çoğunda protestoların arka planı işsizlikle açıklanabilir. Özellikle üniversite ve enstitü mezunları işsizdir ve resmi istatistiklere göre bu sınıfın işsizlik oranı yaklaşık %25 hatta daha fazladır.

- *Sosyal Adaletsizlik*: Egemen azınlık ve onun çevresinde para ve güce sahip olanlarla toplumun çoğunluğu oluşturan fakirler arasındaki büyük sınıf farklılıkları nedeniyle sosyal adaletsiz meydana gelmektedir. Bu durum, ülkenin imkanlarını çalan egemen otoriteye ve onun sembollerine karşı halkın öfkesine ve kızgınlığına yol açmaktadır.

- *Sosyal Adaletin Olmaması*: Sosyal adalet toplum üyelerinin milli gelir ve milli servetten aldıkları paylarda mutlak eşitlik anlamına gelmez. Ancak sosyal adaletin ortak anlayışı payların emek, beceri, bilimsel yeterlilik vb. farklılıklar da dâhil olmak üzere birçok konuda insanlar arasındaki bireysel farklılıkları dikkate alacak şekilde dağıtılmasıdır.²⁵⁷ Eşitlik ise, temelde ayırım ve ayrıcalık gözetmeksizin tüm vatandaşlara tanınan hak, görev ve fırsatlarda söz konusudur. Arap ülkelerindeki adaletsiz politikalar toplumsal huzursuzlukların sebepleri arasında yer almakta ve bu politikalar halk devrimleri ile sonuçlanmaktadır.

-*İdari ve Mali Yolsuzluk*: Her türlü yolsuzluk, vatandaş üzerindeki doğrudan olumsuz etkileri nedeniyle Arap Baharı'nın nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Arap vatandaşına yük olan rüşvet olgusunun devletin her yerine yayılması halk öfkesine dönüşerek bu öfke hükümetlere yönelmiştir.

3.4. Arap Baharı'na Yol Açan Dış Faktörler

Önceleri iç ve dış meseleleri birbirinden ayırmak kolay iken küreselleşme şartlarında iç ve dış arasında büyük bir örtüşme olmuş ve bunları birbirinden ayırmak zorlaşmıştır. Arap Baharı ülkelerinde terör olgusu, organize suçlar, çevre kirliliği, yoksulluk ve rejimlerin halklarına zulmü gibi çözümü ulusal sınırları aşan olgular, zorluklar ve tehlikeler sıklıkla ön plana çıkmış, bütün bunlar dış müdahaleyi zorunlu kılmış, hatta bazı bölgelerde devlet kendi üyeleri için ilk tehdit haline gelmiştir. Bazı ülkeler ise, diğer ülkelerin iç işlerine müdahalelerini

---

²⁵⁶ İbrahim el-Isevi, “el-Afaku'l-Müstakbeliyye li Tahkiki'l-Adaleti ve't-Tenmiyye fi İktisadi'r-Rebi'l-Arabi: Haletü Mısır”, *Arap Baharı Ekonomileri Çerçevesinde Bölgesel Forum*, Ürdün, Aralık 2012, s. 7 – 8.

²⁵⁷ el-Isevi, *a.g.e.*, s. 10 – 11.

meşru bir kılıf uydurmak için bu zorlukları bir bahane olarak kullanmışlardır. Arap devrimlerine yol açan dış faktörler ise şunlardır:²⁵⁸

1. *Bölgedeki Amerikan rolünün azalması:* ABD'ye ikiz kule saldırısının ardından başta Körfez ülkeleri olmak üzere Arap ülkelerine yönelik baskılar yoğunlaşmış, bunu Afganistan ve Irak'ın işgali ve İsrail'in Filistin ve Lübnan'a karşı savaşları takip etmiştir. ABD'ye dost olanlar da dâhil olmak üzere diğer Arap rejimlerinin maruz kaldığı şantajlara ek olarak bu stresli koşullar devrimleri geciktirmiştir. 2008-2009 yılından sonra bu baskılar hafiflediğinde, dış müdahale nedeniyle değil, daha çok ABD'nin ülkelerin politikalarındaki dış rolün azalması nedeniyle Arap ülkelerinde rejim değişimi beklemek mantıklı hale gelmiştir.²⁵⁹ Düşen Arap siyasi rejimlerine Amerika'nın çok daha önce vermiş olduğu destek olmasaydı, bu rejimlerden geriye yoksulluk, kıtlık, yolsuzluk kalmaz ve iktidarda kalabilmek için İsrail'le destek verilmezdi.

2. *İsrail'in barış sürecine karşı direnişi ve İranlıların ve İran ekseninin Irak, Lübnan ve Suriye'de zafer kazandıklarına inandıktan sonra artan gaddarlığı.*²⁶⁰ Dış boyutları olan bu gelişmeler Arap dünyasında bölgedeki güncel olaylara ayak uydurabilecek yeni bir siyasi sistem inşa etmek için protesto gösterilerinin başlamasına neden olmuştur. Bu ülkelerde iç durumu düzeltmek ve ulusal güvenliği korumak için değişim acil bir gereklilik haline gelmiştir.

3. *Bilgi, iletişim ve medya alanındaki gelişmelerin Arap kamuoyuna dayatılan korkunun ortadan kaldırılmasına ve sessizliğin kırılmasına katkıda bulunması:* Yeni küresel gelişmelerden biri, devrimle ilgili ses ve görüntülerin dünyanın tüm ülkelerine ulaştırma imkânlarının güvence altına alınmasıdır. Bu sayede dünya ülkeleri ve kuruluşlar devrimle ilgili gelişmeleri takip etme ve bunlara anında karşılık verme imkânı bulmuşlardır. Bu gelişmeyle birlikte Arap vatandaşının devrimle ilgili ses ve görüntüleri kaydederek gerçeği an be an dış dünyaya aktarmadaki aktif rolü ortaya çıkmıştır.

Tunus, Mısır, Yemen ve Libya'da yaşanan Arap Baharı devrimlerinin seyri, bu devrimlerin birbiriyle örtüşen, siyasi hareketlere ve halk gösterilerine yol açan bir grup iç ve dış etkenlerin bir araya gelmesiyle gerçekleştiğini göstermektedir. Twitter, YouTube ve Facebook gibi sosyal ağların ve diğer iletişim araçlarının kullanılması bu sürece yardımcı olmuş, bu araçlar gençlik gruplarının iletişim kurarak gösterilere çıkma konusunda

²⁵⁸ Murad Şahmat – Lubna Jassas, “Mukarabetün Marifiyyetün li Tefsiri'l-Hiraki's-Şabi fi'l-Vatani'l-Arabi”, *el-Arabiyye Siyaset Bilimleri Dergisi*, S. 38, 2013, s. 56.

²⁵⁹ Rıdvan es-Seyyid vd., *İla Eyne Yezhebü'l-Arab Ruyetün 30 Müfekkiri fi Müstakbeli's-Sevratı'l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, (1. Baskı), Beyrut, 2012, s. 215 – 216.

²⁶⁰ es-Seyyid, *a.g.e.*, s. 215.

anlaşmalarına ve halkın siyasi rejimlere karşı devrimlere girişme çabalarını harekete geçirmeye katkıda bulunmuştur.²⁶¹

Kültürel Faktör: İktidardaki Arap rejimleri uzun yıllar devam eden despot yönetimleri boyunca, ülkelerini yurttaşları için büyük hapishaneler haline getirmişlerdir. Bu ülkelerde kültür, bu rejimlerin ve onların yönelimlerinin lehinde olacak, hâkim siyasi düzen felsefesinden kaynaklanacak ve aynı yere dökülecek şekilde kullanılmıştır. Bu yüzden devletin kültürle ilgili her şeye hâkim olması çok doğaldır. Bu ülkelerde hiçbir kitap, gazete, dergi rejimin talimatlarına karşı çıkmakta ısrar edemez. Hükümetin sansür makası, bazı fikirleri gömmeye ve diğer bazı fikirleri de kısıtlama konusunda her zaman önemli bir rol oynamıştır. Bu, herhangi bir kültürel veya medya faaliyetinin, rejimin organlarının güçlü ve sıkı denetiminden geçmesi gerektiği anlamına gelir. Dâhili ölçekte durum böyledir. Konferanslar ya da diğer kültürel faaliyetler yoluyla dışarıyla iletişim kurma konusuna gelince, bu (yönetici rejimlerin bakış açısından) bir ulusal güvenlik meselesidir. Bu nedenle, Arap ülkelerine giren kitap ve eserler dünyadaki yayınevleri ve kütüphaneleri dolduranlar eserlere kıyasla çok azdır. İktidarluk D²⁶² rejimleri, en basit ve en önemli haktan mahrum bırakmıştır. Bu hak bilme, öğrenme ve başka kültürleri tanıma silahıdır. Bu yasağın nedeni, başka toplumlarda yeni kültürler öğrenme korkusuyla insanların zihniyet ve düşüncelerini kontrol etmektir. Bu nedenle kitaplar, gazeteler, dergiler, görsel-işitsel medya ve siyasi meselelerle ilgili her konuda kontrol geneldi. Resmi Arap medyasının eksikliklerinden biri, mevcut siyasi sistemin bir bakış açısını benimsemesidir.

Şu anda yaşananlara gelince, geçmiş ve yaşanmakta olan olumsuzluklara rağmen durum artık kökten farklılaşmıştır. Bu ülkelerdeki her insan dünyada olup bitenleri kolaylıkla ve rahatlıkla, hiçbir sıkıntısı olmadan ve yorulmadan an be an takip edip izleyebilmektedir. Bu durum gelişmiş dünyada olup biteni günlük olarak takip etmeyi mümkün kılmış, birçok halkın ve özellikle de Batı ülkelerindekilerin faydalandığı demokrasinin ve kurumlarının tezahürlerini bütün halkın günlük olarak görmesini sağlamıştır. Arap yurttaşı, zalim diktatörlük rejimlerinin boyunduruğu altında kıvrılırken yaşanan acıların, zulmün ve kalp kırıklığının derinden farkına vararak, bedeli ne olursa olsun bu rejimlerin baskısından kurtulmayı arzulamıştır. Ayrıca, Arap sokağının körüklenmesinde ve sokağa inilmesinde büyük ve önemli bir rol oynayan bazı uydu kanalları, gece gündüz yayınlanan programlar ve canlı etkinlikler aracılığıyla devrime ve

---

²⁶¹ Selam Ahmed es-Sevair, *Tevcihatü's-Siyasiyyeti'l-Hariciyyeti'l-Ürdüniyye Ticah Ezmati'r-Rebit'l-Arabi*, Ortadoğu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Siyasal Bilimler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Amman, 2017, s. 25.

²⁶² Muhammed Abdu'r-Rezzak ed-Delimi, *el-Elamü'l-Arabi, Duğutatu'l-Hadır ve Tehaddiyatü'l-Müstakbel*, (1. Baskı), (el-Mesira Basım Yay.), Amman, 2011, s. 116.

kölelikten kurtulmaya çağrı yaparak devrimde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Sosyal ağ siteleri, özellikle Twitter ve Facebook, Arap Baharı devrimlerinde uydu kanalları kadar önemli ve belirgin bir rol oynamıştır. Bu araçlar Arap dünyasındaki diktatörlük rejimleri ile eğitilmiş Arap gençliği arasındaki büyük uçurumu gözler önüne sermiştir. Bu siteler, Arap vatandaşını canlı yayın, ses ve video ile haberleri doğrudan olay yerinden ileten aktif bir muhabir haline getirmiş ve bu iletişim araçları, gösterilerin zamanlarını ve gösterilerin nereden başlayıp nereye doğru ilerlediğini belirlemeye yardımcı olmuştur. Koordinasyon liderleri arasındaki bu araçlar sayesinde gerçekleştirilen iletişim yoluyla devrimlerin hızının kontrolü ve gerekli hazırlıkların önceden yapılması mümkün olmuştur. Bu teşkilatlanma ve disiplin, dünya ülkelerinin destek ve onayını aldığı gibi Arap halklarının çoğunluğunun da desteğini kazanmıştır.

3.5. Arap Baharı'nın Irak'taki Etkileri

Arap Baharı Devrimleri, sadece uzun yıllar iktidarı ve ülke zenginliklerini ele geçiren belirli grupların uyguladığı tiranlığa, adaletsizliğe ve yolsuzluğa karşı bir devrim değil, aynı zamanda eski yolu izlemeyi reddeden, derin bir ahlaki eylem olarak ortaya çıkmıştır. Devrime katılanlar artık egemen toplumsal değerlere inanmıyor ve onları yeni siyasi ve ahlaki değerlerle değiştirmek istiyordu. Önceki klasik devrimler gibi Arap Baharı devrimlerinin meyveleri de, devrimin öncülerinden ve olaylar sırasında şehit olan devrimin çocuklarından çok, bireyler ve örgütlü gruplar tarafından alınacaktır.²⁶³ Bu gösteriler, elli yılı aşan bir süre boyunca ülkeyi ve halkı soyan, ülkede yolsuzluklar yapan ve yoksul vatandaşa yük olan diktatörlük rejimlerinden kurtulmak amacıyla başlatılmıştır. Bu devrimlere karşı Arap Baharı devrimlerinin yıktığı diktatör rejimlerin kalıntıları ve menfaat grupları öncülüğünde karşı-devrimci gösteriler başlatılmıştır. Karşı devrim yanlısı bu kimseler siyasi görüşlerinde aşırıya kaçıp siyasi konumlarını korumak için ona kutsiyet atfeden gruplardır. Onların bu tavrı hürriyet ve sosyal adalet talebinin haram olduğu ve siyasi sistemin kutsallığına uygun şekilde davranmak gerektiği, herhangi bir varlığın, partinin veya kişinin bu hakları talep etmesinin yasak olduğu anlamına gelmektedir.

Irak'ta toplumun büyük kesimi, 2011 yılı sonunda işgalci Amerika'nın Irak'tan çıkmasının Irak'ta art arda gelen krizleri sona erdirmek için tek çözüm olduğunu düşünmüştür. Sivillere yönelik şiddet ve terör eylemlerini durdurmak, demokrasiyi yeniden inşa etmek, tüm gevşek hükümet sektörlerini rehabilite etmek ve 2003 yılında Amerika'nın Irak temsilcisi Bremer tarafından oluşturulan "mezhepçi kotalar" üzerine Irak devletini inşa etme meselesine

---

²⁶³ Salih el-Mena vd., *İla Eyne Yezhebü'l-Arab Ruyetün 30 Müfekkiri fî Müstakbeli's-Sevrati'l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, (1. Baskı), Beyrut, 2012, s. 36.

son vermek ve geçiş döneminde adaleti sağlamak için de tek yolun bu olduğuna karar vermiştir.²⁶⁴ Ancak siyasi partilerin uzlaşmazlığı ve iktidar arzuları nedeniyle şiddeti sona erdirme ve yeni demokratik sistemin temellerini oluşturma hedeflerine ulaşılamamıştır. Amerikan işgal güçlerinin Irak'tan çekilmesinden sonra siyasi sistem çatlamaya başlamış ve siyasi görüş ayrılıkları açıkça ortaya çıkmıştır. 2011 yılında Irak'ta masum insanların cezaevlerinden serbest bırakılması, adil bir siyasi sistem, etekileştirme ve adaletsizliğe son verilmesi talepleriyle gösteriler başlamış ancak bu taleplerin hiçbiri gerçekleşmemiştir. Gstericilerle siyasi rejim arasında olaylar tırmanmaya başlamış, uluslararası istihbarat teşkilatları bu durumdan yararlanarak aynı ülkenin insanları arasında fitne ve kavga çıkarmış ve olan olmuş, güvenlik güçleri bir yılı aşkın süredir devam eden oturma eylemlerini sonlandırmaya çalışırken çoğu protestocu şehit olmuş ve çoğu da yaralanmıştır. Siyasi rejim ile isyan eden iller arasında tansiyon yükselmiş, her iki tarafın da ortada kesin bir delil olmaksızın diğer tarafı başkası hesabına çalışmak ve vatana ihanetle suçlaması 2012-2013 yılları arasında gösterilerin ivmesinin artmasına yol açmıştır. Terör rgt “IşİD”, mevcut durumdan ve bunun neticesinde Batılı illerin çoğunda ortaya çıkan yıkım ve siyasi sistemin meşru taleplere yanıt vermedeki etkisizliğinden yararlanarak Haziran 2014'te ülkenin batısında ve kuzeybatısının büyük bir bölümünde kontrolü ele geçirmiştir.²⁶⁵

Terörist IşİD, zellikle Musul ve Selahaddin illerinde resmi glerle savaşmadan Irak'ın üçte birlik bir alanını kontrolü ele geçirmiş, terör örgütüne direnen şehirlerde Irak ordusundan ve masum sivillerden binlerce kişi terör rgt tarafından şehit edilmiştir. IşİD'in bu bölgeleri önceden bir anlaşma olmaksızın yirmi dört saatten daha kısa bir sürede kontrol etmeyi nasıl başardığı Irak meselesini takip eden askeri ve siyasi analistler arasında şüpheyeye neden olmuş, bunun üzerine, siyasi rejimi reddeden bölgelerin terör rgt IşİD'e teslim edildiğine dair bazı politikacılara suçlamalar yapılmaya başlanmıştır. Daha sonra IşİD Suriye ve Irak'ta kontrolü altındaki tüm bölgelerde Irak ve şam İslam Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş, örgütün fikirlerine katılmayan, karşı çıkan ve emirlerine uymayan herkesi sokaklarda infaz etmeye başlamıştır. Suriye ve Irak'ın baharı cehenneme dönmüş, belli kararı olmayan uluslararası toplum insan hakları örgütlerinin tüm çağrılarına rağmen, diktatörlük rejimlerine karşı çıkan halk hareketlerine karşı tutumunu değiştirmiş ve buna gerekçe olarak sunacağı her türlü argümanı üretmiş, aşırılıkılık ve terörle mücadelede bu rejimleri destekleme bahanesiyle

---

²⁶⁴ Araştırmalar ve alışmalar Birliği, “Riyahu'r-Rebi'l-Arabi Tehib ala'l-Irak Ma Beyne't-Taifiyyeti ve's-Sırai's-Siyasi”, <http://www.acrseg.org/2294/bcrawl>, e.t. 01.10.2021.

²⁶⁵ Araştırmalar ve alışmalar Birliği, a.g.e.

Arap diktatörlük rejimlerinin yanında yer almıştır. Sadece Irak'ta değil, diktatörlüklere isyan eden diğer Arap ülkelerinde de Arap Baharı devrimlerinin karşı karşıya olduğu bu büyük zorluklarla yüzleşmek için halkı karşılaştığı zorluklardan ve büyük sömürge projelerinden kurtaracak gerçekçi ve pratik bir uyum projesi ve mekanizmasının geliştirilmesi gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın başını çektiği Büyük Ortadoğu Projesi de dâhil olmak üzere, bu projelerde:

Birinci hedef: Araplığın ve İslam'ın sembollerini, "Arap" kelimesini ve onun çağrışımlarını, bu kelimenin sağladığı iletişim ve etkileşim imkânlarını her ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırmaktır. Araplık özelliklerini Araplardan ayırmak ve Arapları, birbirlerini tanımak ve iş birliği yapmak için yaratılmamış kabile ve mezhepler olarak kabul etmektir. Bu nedenle Batı literatürü bizi "Arap bölgesi", "Arap dünyası", "Arap ulusu" ve "Filistin davası" gibi doğru ifadeler yerine "Orta Doğu", "Ortadoğu Bölgesi", "Orta Doğu ülkeleri" ya da "Orta Doğu meselesi" ibi yanlış kavramlarla incelemektedir. Büyük Ortadoğu Projesi'nde "Arap Mağrip" ifadesinin kullanılmasından kaçınmak için kullanılan "Kuzey Afrika" kavramı da bu nedenle ortaya çıkmıştır.

İkinci hedef: Arap atasözünün dediği gibi ikinci hedef "atların bağlandığı yer"dir. Bütün bu teşebbüslerin özü, içindeki her şeyle birlikte, İsrail'i Ortadoğu grubuna dahil etmek, onu etkin bir şekilde Arap doğunun içine sokarak Arap dokusuna entegre etmektir.²⁶⁶ Sonuç olarak İsrail, küçük boyutluluk ve bölgesel izolasyondan oluşan iki kompleks durumla karşı karşıyadır. Batılı siyonist projeye aynı yönde ilerlemeye başlayan ve ümmetin ilerlemesini engellemeye ve kaynaklarını yağmalamaya çalışan İran projesinin hedefi de aynıdır. Bu büyük krizden çıkmak için, tüm uzman ve araştırmacıların ortak çabalarıyla düzenlenecek, Arap-İslam projesinin temellerini atmaya ve kuruluş amacına ulaşmasına yetecek kadar bir zaman devam edecek bir çalıştayın yapılması tartışılmaz bir öneme sahiptir. Bunun için aşırıktan, terörden, mezhepçilikten, partizanlıktan ve milliyetçilikten uzak, dürüst bir ulusal yapıya ihtiyaç vardır. Bu sayede mevcut krizlerimizden çıkış yolunda doğru ve pratik adımın atılacağını umuyoruz. Bu düşmanca projeler, onları elde etmeye çalışan ortak çıkarlar tarafından inşa edilmekte, bir taraftan da aralarında büyük çelişkileri barındırmaktadır. Bu nedenle yeni sömürgeci politika projelerini engellemek veya en azından ulus üzerindeki tehlikeli etkilerini azaltmak için bu çelişkiler üzerinde çalışmanın gerekli olduğuna inanıyoruz. Tüm dünyada kullanılan sosyal medya başta olmak üzere teknoloji dünyasında yaşanan büyük gelişmeye uygun olarak

---

²⁶⁶ Abdu'l-Kadir Ruzeyk el-Mehadimi, *Meşruu 'ş-Şarku'l-Evsatı'l-Kebir el-Hakaiku ve'l-Ehdefu ve't-Tedaiyyat*, (1. Baskı), (Divan Üniversite Matbaası), Cezayir, 2005, s. 41 – 42.

sömürgeci ülkeler yeni yöntem ve fikirler kullanmaya başlamışlardır. Tüm insanlarla iletişim kurmak kolaylaşmış ve dünya Amerikan ve İran projesini reddeden ülkelerin güvenliğini ve ekonomik durumunu etkilemek için zayıf düşünen insanları, terör örgütlerini ve silahlı milisleri kendine çeken güvenlik ve istihbarat servisleriyle dolu küçük bir köy haline gelmiştir.

3.6. Suriye Sorunu ve Irak'a Etkisi

Suriye meselesi ile ilgili olarak Suriye, diğer Arap ülkeleri gibi tarihsel bir varoluş sürecinden geçmektedir. Daha geniş başlıkta bu mesele Suriye halkının artık eskisi gibi yaşamayı kabul etmemesi, otoriter rejimi reddetmesi; özgür, sivil, demokratik ve adil bir devlet inşa etmeye bir başlangıç noktası olarak demokratik bir siyasi sistem kurmayı arzularıyla ilgilidir. Ancak tarihin paradokslarından biri, devrimi başarılabilir bir görev dikkate aldığına ona yol açan tesadüfleri (örneğin Tunus'ta el-Bûazîzî, Mısır'da Halid Said ve Suriye'de Der'â'nın çocukları gibi) hiç umursamaması ve devrimin yumruğunu oluşturan toplumsal güçlerin doğasını görmezden gelmesidir. Dolayısıyla tarih ayrıntılarıyla değil süreçle, sürecin içindeki hareketin yönü ve nihai sonucuyla meşgul olmakta, ayrıntıları, hareketteki aktif araçları değerlendirmeyi ve onları örtük zorunluluklar alanından aktif zorunluluklar alanına taşımayı bize bırakmaktadır.²⁶⁷

Suriye'deki kriz, Aralık 2010'da Tunus'ta başlayarak Arap ülkelerinde meydana gelen ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan ayaklanmalar bağlamında 2011 yılında patlak vermiştir. Devrim hareketine ve ardından yıkıma, vekâlet savaşlarına ve dış askeri müdahaleye tanık olan ülkelerde bu devrimler gerek askeri gerek siyasi müdahalelerden izole edilmiş değildir. Doğru talepler, yolsuzlukla mücadele ve yanlış uygulamaları düzeltme ihtiyacı, siyasette ve ekonomide gelişme ihtiyacı, kalkınma sürecinin ve gereksinimlerinin dayattığı bir zorunluluktur. Bunlar, gelişmeyi ve ilerlemeyi isteyen her halkın talebidir.²⁶⁸

Mart 2011'de Der'â şehrinde Suriye devriminin başlangıcına işaret eden olaylar şok edici, eşi görülmemiş, ayrılıkçı, öngörülemez, bölücü, şüpheli ve post modern hadiselerdir. Bu olayların en belirgin özelliği, gelip geçici, çabuk sona ermeye mahkûm, rejimin düşürülüp muhaliflerin zaferi ya da bunun aksi ile sonuçlanacak olaylar olmasıdır.²⁶⁹ Suriye devrimi ilk başladığı sırada barışçıl bir devrimdir ve bu nedenle Arap Baharı devrimlerinin en güzellerinden biridir. İlk başlarda gösteriler Deraa'da okul duvarına slogan yazdığı için tutuklanan okul öğrencilerinin serbest bırakılması talebiyle başlamıştır. Halk ve göstericiler rejimi düşürmek

²⁶⁷ Salimin, *a.g.e.*, s. 86.

²⁶⁸ Nebil Salih – Bessam el-Hekim, *Yevmiyyatü'l-Harbi ala Suriye*, Şam, 2016, s. 59.

²⁶⁹ Ukayl Said Mahfuz, *Hattu's-Sadı fi Medarik ve Siyasati'l-Ezmeti's-Suriyye*, Merkez Dimaşk, Şam, 2016, s. 7.

istemiş ve gösterilerde siyasi reformlar talep edilmiştir. Güvenlik güçleri bu protestolara sert tepki göstermiş ve bunun üzerine diğer şehirler de devrime katılmaya başlamıştır. Sonrasında her şey değişmiş, devrim tek temel talep haline gelmiş ve halk rejimi devirmeyi isterken rejim karşıtı sloganlar her tarafa yayılmıştır. Rejim güçleri göstericilere karşı ne kadar sert ve katı davrandıysa göstericilerin güç ve dayanıklılığı da o oranda artmış, tüm baskı ve zorlamalara ve yüzlerce kişinin şehit olmasına rağmen Suriye yönetiminin de itiraf ettiği üzere üç ay boyunca barışçıl gösterilere devam etmişlerdir. Bundan sonra devrim militarize olmaya başlamış, çatışmalar yoğunlaşmış ve askerler düzenli ordudan kaçarak rejim güçlerine karşı devam eden muharebeleri organize etmiş ve şehirler silahlı muhalefetin eline geçmeye başlamıştır. Katliamın yaşandığı Guta şehri başta olmak üzere birçok kentte kullanımı uluslararası anlaşmalarla yasaklanan silahlar da dâhil bütün silahlar kullanılmış, kimyasal silahlar nedeniyle çoğu çocuk ve kadın yüzlerce kişi şehit olmuş, Suriye'nin tüm şehirlerinde her türlü silahla katliamlar yapılmıştır.

3.6.1. Krizin İç ve Dış Düzeydeki Sonuçları

Geniş alanların; Özgür Suriye Ordusu, SDG ve terör örgütü IŞİD gibi birçok silahlı grubun kontrolüne girmesinden sonra, Suriye hükümeti artık bölgenin büyük bir kısmında yetkilerini kullanamaz hale gelir. Bunun üzerine, Suriye hükümetine bir alternatif bulmak ve uluslararası toplumla hükümet arasında tek arabulucu olmak için muhalif grupların koalisyonuyla Ekim 2011'de Suriye Ulusal Konseyi kurulur. Katar'ın başkenti Doha'da, 11. 11. 2012 tarihinde Suriye muhalefet güçlerinin “Suriye Devrimi ve Muhalefet Güçleri Ulusal Koalisyonu” adı altında birleştirildiği duyurulur. Arap Körfezi ülkeleri ve Türkiye, bu koalisyonu Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanır.²⁷⁰ Arap Birliği (Irak, Lübnan ve Cezayir hariç) bu koalisyonu, kurulduğunu açıkladıktan bir gün sonra tanımış ve 12 Aralık 2012'de, yani kanlı olaylardan yaklaşık bir buçuk yıl sonra, Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Mihail Bogdanov, Beşşar Esed rejiminin Suriye'deki kontrolünü yavaş yavaş kaybetmeye başladığını belirtmiştir. Bogdanov ayrıca, rejimin ve hükümetin ülke kontrolünü giderek daha

---

²⁷⁰ “Camiatü’ d-Düveli’ l-Arabiyye Tulini’ l-İtiraf bi’ l-İtlafi’ s-Suri”, <https://www.aljazeera.net/news/arabic/2012/11/13/%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9%D8%A9-%D8%AA%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D9%81-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%A6%D8%AA%D9%84%D8%A7%D9%81-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A-%D9%85%D9%85%D8%AB%D9%84%D8%A7>, e.t. 01.10.2021.

fazla kaybettiği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda olduklarını eklemiştir.²⁷¹ Dâhili düzeydeki gelişmeler bunlardır. Diplomatik temsil ve dış ilişkiler düzeyindeki gelişmeler ise şöyledir: Suriye rejiminin barışçıl çözümleri reddetmesi nedeniyle Körfez ülkeleri büyükelçilerini Şam'dan çekme ve Suriye büyükelçilerini sınır dışı etme kararı almıştır. Arap Devletleri Ligi düzeyinde, Lig Suriye rejimi ile her türlü diplomatik iş birliğini durdurmaya karar vermiş ve Suriye'de yaşanan katliam ve yıkımın durdurulması için tüm ülkeleri bu alanda iş birliği yapmaya çağırmıştır. Suriye topraklarını ve muhalefeti savaş silahlarını test etmek için kullanan, insani krizi daha da şiddetlendiren ve yerinden edilmiş insan ve göçmen sayısını artıran Rus askeri müdahalesi durumu daha da kötüleştirmiştir. Suriye krizi, ülke içinde ve dışında yüzbinlerce ölüme, dul ve yetim ordusuna, milyonlarca insanın yerinden edilmesine ve evsiz kalmasına yol açmıştır. Olaylar bugün de hala devam etmektedir.

3.6.2. Ülkelerin Suriye Devrimi Karşısındaki Konumu

- Türkiye, aralarındaki ortak sınırın 900 km'yi aşması ve Suriye meselesinden dolayı ağır yük altına girmesi nedeniyle, bu konuda güçlü ve temel etkiye sahip bir komşu ülke olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, ülkenin farklı şehirlerine dağılmış dört milyondan fazla Suriyeliye ev sahipliği yapmakta ve Suriyeliler diğer ülkelerde benzerini bulamadıkları misafirperverliği Türkiye'de bulmaktadırlar. Türkiye'nin Suriye halkına verdiği entegre lojistik desteğin yanı sıra konaklama ve çalışma imkanları sıra dışıdır. Bir zamanlar bütün bölgenin siyasi şemsiyesi durumundaki Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olarak Türkiye, başta Filistin ve Suriye olmak üzere bölge meselelerindeki rolünün ve öncelikle insani konular olmak üzere diğer bütün sahalardaki ahlaki ve siyasi konumunun farkına varmıştır.²⁷²

- Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye meselesine ilişkin stratejisinin, rejim ve muhalefet arasındaki güç dengesini korumak ve taraflardan birinin çatışmayı çözmesine ve diğerini yenmesine izin vermemek olduğu anlaşılmaktadır.

- Suudi Arabistan Suriye davasını kendi öncelikleri arasında gördüğü ve ulusal güvenliğine dâhil ettiği için daha başlangıcından beri devrimi desteklemiş ve bu konudaki arzusunu ortaya koymuştur.

- Katar Devleti, Suriye meselesinde destekleyici ve etkili ülkelerden biri olmuştur. Tüm uluslararası siyasi forumlarda bu konuya destek vermiş ve silahlardan uzak siyasi bir çözüm talep etmiştir.

²⁷¹ “Moskov: en-Nizamü's-Suri Yufekkîdü's-Seytarate ala'l-Bilad “Ekser fe Ekser”, <http://alrai.com/article/556903.html>, e.t. 01.10.2021.

²⁷² Said el-Hac, *Muhaddedetü's-Siyasiyyeti'l-Hariciyyeti't-Türkiyye İzae Suriyye*, Merkez Edarik, 2016, s. 6.

Suriye devrimi, bölgesel ve uluslararası etkileşimler ve çekişmeler nedeniyle bölgesel ve uluslararası genel bir sorun haline gelmiş ve bu sorun uluslararası kamuoyunun dünyayı meşgul eden terör meselesine odaklanmasının ardından konunun aktif sahipleri olan rejimin ve muhaliflerin uhdesinden çıkmıştır. Muhalefet partilerinin yanlış eylemleri ve rejimin kontrolü dışında kalan alanlarda devrimdeki talepleri karşılayamamaları sonucu devrim Suriye halkının sokağa çıkmasına neden olan hedeflerin aksi yönünde ilerlemektedir.

Askerî Gruplar Ve Irak'a Etkileri: Suriye'deki gevşek durum dünyanın birçok ülkesinden Suriye'de savaşmak için güçlerini birleştiren çok sayıda savaşçıyı cezbetmiş ve bunun sonucunda, Suriye'de ez-Zavâhirî'nin emriyle ve el-Cevlânî'nin komutasında en-Nusrâ Cephesi kurulmuştur. en- Nusrâ, Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) yanında rejime karşı savaşa katılmış, ancak ÖSO'nun bir parçası olarak kabul edilmemiştir. en-Nusrâ başlangıçta ÖSO ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmış, bazen kendi kontrol sahasını genişletmek ve ÖSO'nun kontrolü altındaki bölgeleri işgal etmek için bazen de ÖSO'nun liderlerini tasfiye etmek amacıyla ÖSO ile karşı karşıya gelmiştir. Aşırılık yanlısı gruplar, kendi aralarına istedikleri kadar yabancı unsur yerleştirebilecek olan yerel ve uluslararası güvenlik kurumlarının bu gruplara sızması için elverişli bir ortam yaratmışlardır. Bu sayede yabancı unsurlar Bağdat'taki Ebu Gureyb Cezaevi'nden ve Musul Cezaevi'nden çok sayıda kişinin firar etmesinin ardından Suriye'de IŞİD unsurlarının ortaya çıkmasını sağlayan projelerini hayata geçirmişlerdir. Suriye, Ebubekir el-Bağdadi liderliğindeki sözde "Irak ve Şam İslam Devleti"nin kuruluşunu ilan etmek için bir toplanma ve başlangıç noktası olmuştur. En-Nusrâ'ya mensup birçok unsur IŞİD'e katılmış, olay çeşitli yön ve boyutlarıyla daha da karmaşık bir hal almış ve sonrasında en-Nusrâ bir çizgide, IŞİD ve diğer güçler de başka çizgilerde yer almışlar ve şu ana kadar bu güçler karşı karşıya gelmemişlerdir.²⁷³

ÖSO kurtardığı birçok bölge IŞİD kontrolüne geçinceye kadar IŞİD ile karşı karşıya gelmemiştir. IŞİD de rejim güçleriyle çok az karşı karşıya gelmiştir. Kısa bir süre sonra IŞİD ile ÖSO arasında çatışmalar başlamış ve IŞİD Hama, İdlib, Halep ve Deyrizor'dan çıkarılmıştır.

3.7. İç Dinamikler

Siyasi bakımdan ve güvenlik açısından son derece tehlikeli ve istikrarsız koşullarda Irak parlamento seçimleri başlar ve sonuçların açıklanmasının ardından seçim sonuçlarına ilişkin ihtilaflar ve şüpheler ortaya çıkar.

---

²⁷³ İzzet es-Seyyid Ahmed, *es-Sevratü's-Suriyye ve Ezmetü'l-Kiyade*, (1. Baskı), (el-Alemü'l-Arabi Yay.), Amman, 2015, s. 99 – 100.

Bağımsız Yüksek Seçim Komisyonu seçim yargısının talebi üzerine Bağdat vilayetinde seçmenlerin oylarının yeniden sayımını 14 Mayıs 2010 tarihinde tamamlamış ve bu süreçte 11’den fazla sandıkta kullanılan 2,5 milyondan fazla oy sayılır. Komisyon tarafından yerine getirilen yeniden oy sayım işlemi siyasi parti temsilcileri, Iraklı ve uluslararası gözlemciler, medya ve Birleşmiş Milletler temsilcilerinin huzurunda dürüstlük ve şeffaflık ortamında gerçekleştirilir.²⁷⁴ Seçimler ve oy sayımının ardından Irak Listesi koalisyonu Irak parlamentosunda 325 sandalyeden 91 sandalye kazanırken, Nuri el-Mâlikî liderliğindeki Hukuk Devleti koalisyonu 89 sandalye alır. Karmaşık güvenlik koşullarında Başbakan Nuri el-Mâlikî bloku tarafından seçimleri sorgulama dönemi başlar ve Mâlikî bazı seçim çevrelerinde oyların yeniden sayılmasını talep eder. Irak Koalisyonu’nun hükümeti kurmasını engellemek için Hukuk Devleti Koalisyonu ve Irak Ulusal İttifakı birleştiklerini ilan ederek “Ulusal İttifak” adını verdikleri yeni bir koalisyon kurarlar. Ancak Ulusal İttifak, en büyük parlamento bloğu olarak yeni hükümeti kurma hakkı kendilerinde olduğu iddiasına rağmen, başbakanlık görevi için adayını zamanında ortaya koyamaz. Aynı zamanda Ulusal İttifak’ın iddiasını reddeden Irak bloğu da “seçim sonuçlarına göre yeni hükümeti kurmanın kendilerine ait anayasal hak olduğu”²⁷⁵ üzerinde ısrar eder, iç ve dış baskılar sonucunda “Ulusal Ortaklık Hükümeti” olarak isimlendirilen bir hükümet kurulmasına karar verilir.

Ulusal Ortaklık Hükümeti: (2010-2014) yılları arasındaki dönem boyunca devam eden ikinci hükümettir ve ana bileşenler olarak makam, servet ve nüfuzun dağılımı hakkındaki siyasi çatışmalardan doğmuştur. Bu nedenle hükümetin tüm ölçülerde çelişkiler ve ikilikler barındırdığı görülür. Çünkü bu hükümet Irak toplumunun tüm bileşenleri arasındaki siyasi ortaklık temelinde kurulmuş olduğu halde yönetimde ortaklığa dayalı herhangi bir siyasi deneyime sahip bulunmayan her türlü siyasi muhalefete şahit olmuştur. 2014 yılı, Irak’ın iktidardaki siyasi güçleri değiştirmesi için yeni bir başlangıcı temsil ettiğinden, 8 yıldır iki blok arasında siyasi çatışmalar yaşanmaktadır. Bu seçimler yeni yönergeler ortaya çıkarmış, adayın seçilmesinde sadece seçim sonuçlarını değil adayın siyasi bloklar tarafından kabul edilebilir olması şartını da getirmiştir. 30 Mayıs 2015’te parlamento seçimleri yapılmış ve ilgili şartları yerine getiren ve siyasi güçlerin desteğini kazanan Haydar el-İbadi seçimi kazanmıştır. el-İbâdî, hükümeti kurmak için Fuad Masum tarafından görevlendirilmiş ve Ağustos 2019’da hükümet güvenoyu almıştır. Irak halkı önceki hükümetlerin gerçekleştiremediği projelerin yerine

---

²⁷⁴ BM Güvenlik Konseyi, *Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinin 1883 S.lı Kararın 6. Fıkrasına Raporu*, 2009, s. 1.

²⁷⁵ BM Güvenlik Konseyi, *a.g.e.*, s. 2.

getirilmesi hususunda bu hükümete büyük umutlar bağlamıştır. İbadi hükümeti, siyasi bloklardan önemli destek aldığı için birtakım avantajlardan yararlanmıştı. İbâdî sadece yerel destek değil, ilişkileri iyileştirmenin mümkün olduğuna işaret olarak değerlendirilebilecek uluslararası ve bölgesel destek de almıştır. Siyasi güçler arasında imzalanan ve “Siyasi Antlaşma Belgesi” olarak isimlendirilen metin üzerinde 2014 yılında ittifak gerçekleşmiştir. Bu antlaşma Anayasa’ya saygıyı, ona göre çalışmayı ve ona uymayı talep etmekte, ayrıca ulusal birlik, sivil barışı yaymak ve pekiştirmek, terörle mücadele çabalarını birleştirmek, örgütlenmek ve geliştirmek için çalışan herkesi temsil eden bir ulusal hükümetin kurulmasını şart koşmaktadır. Aynı şekilde, düzensiz bölgelerin ve Kürdistan bölgesinin merkez ve yerel yönetimleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesi, ayrıca petrol çıkarma ve ihraç etme sorunlarının ele alınması ve Kerkük sorununun çözülmesi için çalışılmasını talep etmektedir.²⁷⁶ Bu hükümette cumhurbaşkanlığı görevini Fuad Masum ve yardımcıları Usame en-Nuceyfi, Nuri el-Maliki ve Allâvi üstlenirken, Temsilciler Meclisi başkanlığını Salim el-Cuburî devralmıştır.²⁷⁷ Bu aşamadaki en belirgin zorluklar, IŞİD’in şehirlerin geniş alanlarını kontrol etmesi, petrol fiyatlarının finansal bir krize neden olan % 80 oranında düşmesi, ayrıca terörizme karşı artan güvenlik gereksinimleri ve yaygın yolsuzluk sorunu olmuştur.²⁷⁸ Bu talepleri yerine getirmesi ve yapılan baskıları hazmetmesi istenen başbakan İbâdî istenen taleplerin yerine getirilmemesi halinde bazı siyasi güçlerin hükümetten çekilme tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Aradan bir buçuk yıl geçtikten sonra, Haydar el-İbadi, reform çağrısında bulunarak bu süreçte teknokratik bir hükümet kurmak talebiyle kabineyi yeniden düzenlemiş, bu gelişmelerin ardından halk arasında memnuniyetsizlik artmış ve bu süreç öfkeye neden olmuştur. Hizmetlerin iyileştirilmesi, yolsuzluk yapanların yargılanması, referans alınan antlaşma metni tarafından belirlenen kriterlere uygun olarak reformların süratle gerçekleştirilmesi ve bütün yolsuzların cezalandırılması gibi taleplerle Irak şehirlerinde patlak veren büyük protestolara tanık olunmuştur. Sözü edilen kriterler şunlardır:

1- Kotaların kaldırılması ve yeterlilik, dürüstlük ve deneyim ilkesine uyulması, hesap sorulması ve yolsuzlukla mücadele edilmesi.

---

²⁷⁶ Ahmed Abdu’l-Emir el-Enbari, “Hükümetü’l-Duktur Haydar el-Ibadi: Tahiyatü’l-İslah ve’l-Furasu’l-Mütaha”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, el-Merkez el-İstiraticiyye ed-Düveliyye, Bağdat Üniversitesi, S. 69, Bağdat, 2017, s. 68.

²⁷⁷ Millet Meclisi, ed-Dairatü’l-İlamiyye, er-Rasdü’l-İlhbari, <http://ar.parliament.iq>, e.t. 01.10.2021.

²⁷⁸ Said Mecid Dahduh, “el-Mekinnatü’l-Mütaha li Hükümeti’l-İbadi fi Tenfiz Hazme’l-İslahi’s-Siyasi ve’l-İktisadi”, *Hammurabi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Merkez Hammurabi, S. 17 – 18, Bağdat, 2016, s. 3.

2- Gereksiz istisnai harcamaların azaltılması, reform sürecinin devletin bütün birimlerini içermesi.

İbâdî bir reform paketi izleyerek, yolsuzluktan hesap sormanın ve yolsuzluğu ortadan kaldırmanın gereğini vurgulamış ve reform mekanizmaları programı kapsamında bir dizi karar yayımlamıştır. O kararlardan bazıları şunlardır:

a. Bazı bakanlıkların iptal edilip, bazılarının birleştirilmesi. Bazı pozisyonların iptal edilmesi, üç başkanlık makamı maaşları ile emekli maaşlarının azaltılması. Bir takım tahsislerin ve danışmanlıkların iptal edilerek harcamalarda tasarrufa gidilmesi.

b. Bakanları ve yöneticileri işte yeterlilik, özen ve uzmanlık esasına göre seçmek için başbakan tarafından bir komitenin atanması.

c. Yolsuzlukla mücadele etmek ve sorumlulardan hesap sormak amacıyla yolsuzlukla mücadele komitesinin kurulması. Hizmetlerle ilgili kararlara gelince bunlar: Elektrik, ulaşım ve diğer hizmetlere ilişkin sorunların çözümüne yönelik prosedürün belirlenmesi, sorumlu unsurların ortaya çıkarılması için bir topluluk tarafından yargı denetiminin yapılması, yolsuzlukla mücadele kurulu ve denetim kurumlarının rolünün etkinleştirilmesi gibi kararlardır. Bu konuda başbakanın rolünün etkinleştirilmesi ve bakanlar kurulu üye sayısının azaltılmasına yönelik bir emir yayımlanmış ve kabine üyelerinin 33 yerine 22 üyeye indirilmesi karara bağlanmıştır. Genel müdürler ve bakan yardımcıları bu kararlardan muaf tutulmuş, bu reformların tamamlanması için bir süre belirlenmiş ve gerekli soruşturmaların yapılabilmesi için siyasilere ve sorumlulara seyahat yasağı getirilmiştir. Dürüstlük Komisyonu'ndan denetim organlarına koruma ve destek sağlanması, hâkimler vb. görevlilerin hesaplarının Merkez Bankası tarafından izlenmesi kararı alınmıştır. Bu reformlar vatandaşlar üzerinde olumlu bir etki oluşturmuş ancak bunların hızlı bir şekilde uygulanmaması vatandaşın hükümete olan güvenini kaybetmesine yol açmıştır. 2011 yılı başlarında referans metindeki reform adımlarının yerine getirilmemesinden duyulan memnuniyetsizliği dile getiren ve bir yılın geçmesine rağmen taleplerin hala kağıt üzerinde olduğunu belirten Haydar el-İbâdî, teknokratik bir hükümetin kurulmasına karşı tepkisini ortaya koymuştur. el-İbâdî, hükümetin çalışmalarına ilişkin reform belgesinde bakanlık ilkeleri, bir teknokratlar kabinesi seçme kriterleri, hükümet bakanlarının rolü, bakanlıkların performansının değerlendirilmesi, adayları seçme kriterleri ve yolsuzlukla mücadele konularını içeren temel bir değişiklik yapılması çağrısında bulunmuştur.²⁷⁹

---

²⁷⁹ el-Enbari, *a.g.e.*, s. 73 – 81.

Adil Abdul-Mehdi hükümetine gelince, IŞİD'e karşı zafer ilan edilip Kürdistan bölgesinde referandum oylaması gerçekleştirildikten sonra, 2018'de 6904 adayın 329 sandalye için yarıştığı seçimler yapılmıştır. Mayıs 2018'de yapılan bu seçim siyasi güçlerin ve partilerin çoğunlukla Şii (Haşdi Şa'bî) olması nedeniyle düşük katılım oranıyla gerçekleştirilmiş ve bu seçimler hiçbir liste ve kişi için zaferle sonuçlanmamış ve bu nedenle blokların çoğu koalisyon ve anlaşmaya yönelmişlerdir.²⁸⁰ Bu seçimlerde hile ve yolsuzluk yapıldığına dair sesler yükselmiş ve bu süreçte listelerde ve siyasi partilerde bölünmeler olmuştur. Davet Partisi, birincisi Maliki'nin, ikincisi ise İbâdî'nin liderliğinde olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. En büyük bloğa gelince, Mukteda es-Sadr liderliğindeki Sâirûn Bloğu ve Hadi el-Amiri liderliğindeki Fetih İttifakı en yüksek oyu almıştır. Seçimlere katılım oranının düşük olması, halkın iktidardaki liderlerden umudunu kaybetmesine, yaygın yolsuzluk ve IŞİD'in çıkışına ve beraberindeki zorluklara bağlanmaktadır. Bu durum, sadece hükümet kurma sürecini zorlaştırmakla kalmayıp aynı zamanda hükümeti halkın taleplerini yerine getirme konusunda muazzam bir baskı altına sokmaktadır. Bu ittifak hükümetin oluşumunu engelleyen ve daha fazla halk hareketine ve istikrarsızlığa yol açan bir devlet ittifakı olmuştur. Ek olarak, en büyük bloğun çok sayıda siyasi partiye ve ideolojik yönden zıt görüşlere sahip siyasi grupları bir araya getirip onları bu ittifakı razı etmeye ihtiyacı vardır. Taraflar arasındaki sandalye dağılımında sonuçlar ise şöyledir: Sairun 54, El-Fetih 47, Al-Nasr el-İbâdî 42, el-Kanun el-Maliki 25, Ulusal Demokrat Parti (Barzânî) 20, Hikmet Hareketi (Ammâr el-Hakîm) 21, Kürdistan Yurtseverler Birliği 18, Karar Koalisyonu (Usâme en-Nuceyfi 11.²⁸¹ Fazilet bloğunun başkanı, hükümetin oluşumunun en büyük blok ve ittifakların teşkiline ilişkin anlaşmazlıklar girdabında gerçekleştiğini, bu nedenle tüm kazanan güçlerin oturup bu farklılıkları aşması gerektiğine işaret etmiştir. Diğer siyasi güçler bu anlaşmazlıkta karar vermek için Federal Yüksek Mahkeme'ye başvurulmasını istemiştir. Hukuk Devleti Koalisyonu temsilcilerinden biri, mevcut hükümetin teknokrat hükümeti değil, kota hükümeti olduğunu belirterek her partinin bakanlıklardan aldığı payı bildiğini söylemiştir Hükümetin doğduğu siyasi anlaşmadaki iki partinin (Bina Partisi ve İslah Partisi) her birinin payına dokuz bakanlık verilmesi sağlanmıştır. Uzun tartışmaların ardından cumhurbaşkanlığını Berham Salih, başbakan olarak Adil Abdul-Mehdi ve Temsilciler Meclisi başkanlığını Muhammed el-Halbûsî devralmıştır. Hükümet,

---

²⁸⁰ David Siddhartha Patel, *How oil and Demography Shape Post-Saddam*, Crown Ortadoğu Çalışmaları Merkezi, ABD, 2018, s. 2.

²⁸¹ Dylan O'Driscoll, *Emerging Trends of conflict and instability in Iraq*, Manchester Üniversitesi, İngiltere, 2018, s. 6.

Sâirûn ve Bina partilerinin ittifakına dayanarak kurulmuş ve kabine siyasi bir kota olduğu ve kararları alma yetkisinin sadece Sâirûn ve Binâ partilerinin elinde olduğu duyurulmuştur. Siyasi güçler Nasr Koalisyonu'nun 42 sandalye kazandığını ve rolünü marjinalleştirmemesi gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir.²⁸² Politikacılar için bir tehdit oluşturmadığı için hükümeti kurmak üzere Abdul Mehdi seçilmiştir. Parlamenter bloklar Abdul Mehdi'nin hükümet performansının kamuoyunu tatmin etmediğini ve seslerin onu görevden almak için yükseldiğini belirtmişlerdir. Onun zamanında bazı kapalı sokakların açılması, Bağdat Uluslararası Havalimanı'nın açılması ve elektrik sektörünün yanı sıra eskiye göre görece bir iyileşme yaşanmış ancak, Parlamento Hükümet Programı Performans İzleme Komitesi, hükümetin 2018 yılı için elde ettiği icraat başarısını % 36 olarak açıklamıştır.²⁸³ Bu arada Basra, kötü koşullar, hizmetlerde aksama, kötü içme suyu ve işsizlik nedeniyle gösterilere tanık olmuş ve Bağdat'tan Basra'ya giden yol göstericiler tarafından kesilmiştir. Bu durum güvenlik güçlerinin göstericileri dağıtmak için göz yaşartıcı gaz kullanmasına neden olmuştur. Göstericilerden diğer bir kısım da İran sınırına giden yolda toplanarak talepleri karşılanmaması halinde petrol sahalarına saldırma tehdidinde bulunmuşlardır. Bu olaylar nedeniyle güvenlik durumunda istikrarsızlık oluşmuş, hadiseler ve ölümler artmış ve IŞİD grupları birçok köye saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Bazı yorumcuların su kirliliği nedeniyle denizlerde balıkların ürküp kaçmaları ve zehirlenmelerine bağladıkları büyük bir ekonomik kayıp yaşanmıştır. Vatandaş ayrıca, karne ile alınan ürünler, kotanın geç alınması, çürük pirinç ve diğer konularda Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan yolsuzluktan da zarar görmüştür. Siyasi partiler devlet kademelerindeki makam ve pozisyonlar için çekişme içine girmişlerdir. Bağdat ve diğer bazı illerde kötü hizmetler, yaygın yolsuzluk ve işsizlik nedeniyle protesto gösterileri düzenlenmiştir. Barışçıl gösteriler meşru haklarını talep eden vatandaşa anayasanın güvence altına aldığı bir hak iken, güvenlik güçlerinin kurşun ve biber gazı kullanması sonucu çok sayıda kişi ölmüş birçok kişi de yaralanmıştır. Bu atmosferde siyasi partiler farklı tekliflerde bulunarak birkaç bölüme ayrılmış, bazıları başbakan hakkında soruşturma açılmasını, bazıları da göstericilerin taleplerinin ve onlara karşı şiddet kullanılması meselesinin tartışılması için Meclis'i acil toplantıya çağırmışlardır. Diğer bazı partiler Irak'ın istikrarını bozmaya çalışan

---

²⁸² Millet Meclisi, *a.g.e.*

²⁸³ “Hıyarat Adıl Abdü'l-Mehdi... ve Fursatün Beyne el-İstikale el-Müeccile ve't-Tehdid bi'l-İkaleti'l-Mevude”, <https://aawsat.com/home/article/1901736/%D8%AE%D9%8A%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D8%AF%D9%84-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%87%D8%AF%D9%8A-%D9%88%D9%81%D8%B1%D8%B5%D9%87>, e.t. 01.10.2021.

eller olduğunu belirterek bölgesel ve uluslararası dış güçleri bununla suçlarken partiler içinde göstericilere destek veren bir kesim de bulunmaktadır. Bu gelişmelerden sonra siyasi partiler söylemlerini kendilerini temize çıkarmak ve başkalarına suçlamalar yöneltmek üzere kurmaya başlamışlar ve iki büyük bloklu bir hükümetin olduğu şartlarda hiçbir reformun olamayacağına dikkat çekmişlerdir. Hükümeti tek bir bloka terk etmenin ise yine bir reform olarak kabul edilemeyeceği, aksine paylaşım sorununu daha da artıracığı belirtilmiştir.

Bu kritik durumun ortasında hükümet, Irak sokaklarını sakinleştirmeye yönelik bir reform paketiyle gelmiş ve vaat edilen icraatlar arasında şunlar yer almıştır: Gösteri kurbanlarının şehit sayılması ve onlar için tazminat ödenmesi, göstericilerden tutukluların serbest bırakılması, işsizlere hibe verilmesi, çalışmayanlara ve geliri olmayan ailelere aylık maaş bağlanması, feshedilen sözleşmelerin yeniden geçerli sayılması, 18-25 yaş arasındakiler için gönüllü askerlik kapısının açılması, konut suiistimallerinin ortadan kaldırılması, yolsuzlukla mücadele dosyalarının gündeme alınması, günlük çalışma ücretlerinin iş sözleşmelerine dönüştürülmesi ve benzeri diğer icraatlar. Hükümet Bağdat'ta ve bazı illerde internetin yasaklanması için çalışmış ve internet hizmetini kesintili olarak verme yoluna gitmişlerdir. Aradan çok geçmeden Adil Abdul-Mehdi ikinci reform paketini açıklamış ve Temsilciler Meclisi, anayasayı değiştirmek için bir komite kurulması, il, ilçe ve bucak meclislerinin feshedilmesi ve üst düzey yetkililerin ayrıcalıklarının iptal edilmesi de dâhil olmak üzere bir dizi önemli kararı oylamıştır. Diğer partiler, hükümetin reformlarının radikal ve köklü değil geçici çözümler olduğunu belirtmişler ve işsizlik krizinin tüm işsizleri hepsini istihdam etme imkânı bulunmayan kurumlara atayarak değil, askeri sanayileşmeyi, sivil ve devlet fabrikalarını harekete geçirerek çözülebileceğini belirtmişlerdir. Parlamento içinden bir grup da itiraz ederek gösterilerin sonucu kesinleşinceye kadar meclise katılmama kararı almışlardır. Gösterilerdeki sloganlar tüm hükümeti görevden almak ve İran'ın varlığını reddetmek üzere atılmış ve bunun ardından meclis başkanının yokluğu nedeniyle Meclis toplanamamış, kararlar alınamamış ve parlamento oturumları askıya alınmıştır. Bu arada bazı siyasi güçler, gerçekleri ortaya çıkarmaması için başbakan üzerinde oturumlara gelmesini engelleyen ve büyük partilerin liderlerini yerinden edecek bir baskı olduğunu öne sürmüştür. Aynı şekilde bazı siyasi bloklar Abdül Mehdi'nin görevden alınması için çağrıda bulunmakta ancak yine de çıkarlarına uygun bir alternatif seçmek konusundaki çekişmeler hâlâ devam etmektedir.²⁸⁴

---

²⁸⁴ Millet Meclisi, *a.g.e.*

Mustafa el-Kâzîmî'nin hükümetine gelince, Irak Başbakanı Mustafa el-Kâzîmî, büyük bir protesto hareketinin önceki hükümeti devirmesi ve yeni bir hükümet kurma girişimlerinin başarısız olmasının ardından iktidara gelmiştir. İnsana yakışır bir yaşam için fırsatların azalması ve Iraklıların yıllardır yaşadığı güvensizlik, sokağı kışkırtan ve Ekim 2018-Kasım 2019 arasında görevdeki Adil Abdul-Mehdi hükümetinin düşüşünü hızlandıran nedenler arasındadır. ABD Barış Enstitüsü web sitesinde yayınlanan ortak bir analitik makalede, Enstitü'nün Orta Doğu programları direktörü Sarhank Hama Said ve ABD Barış Enstitüsü'nün merkezi Tunus'ta bulunan Ortadoğu ve Kuzey Afrika programları direktörü İli Ebu Avn, Kâzîmî'nin hükümetteki görev süresinin ilk yılında elde ettiği en belirgin sonuçları tartışmıştır. Makalesinin giriş kısmında el-Kâzîmî'nin protestocuların birçok talebini karşılama sözü vermesine ve övgüye değer çabalarına rağmen çok somut sonuçlar elde edemediğini belirtmiş ve protestoların, gerçekleştirilmesi ancak uzun vadede ve kapsamlı kaynaklarla mümkün olabilecek birçok şey talep ettiğini ifade etmiştir. Ebu Avn bu geniş talep yelpazesinin, güç paylaşımı sistemi ve adil seçimler gibi siyasi reformlar; mali krizlerin ele alınmasına ve daha fazla iş yaratılmasına dayalı ekonomik reformlar; elektrik, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişimin iyileştirilmesi, yolsuzlukla mücadele ve barışçıl protestolarda göstericilere karşı ölümcül güç kullanarak 900'den fazla kişinin şehit, 30.000'i aşkın kişinin yaralanmasına neden olanlardan hesap sorulması gibi diğer reform talepleri olarak kategorize edilebileceğini söylemiştir.

İlgili makale, Mustafa el-Kâzîmî hükümetinden elde edilen siyasi sonuçlar hakkında bir takım analizler içermektedir. Bu analizler de şöyledir:

Seçimlerin Ekim 2021'de yapılması planlanmakta ancak bunların dürüstlük ve şeffaflık koşulları altında ne ölçüde yapılabileceği konusunda şüpheler bulunmaktadır. ABD Barış Enstitüsü'nün yaptığı analize göre bunun nedenleri arasında aynı siyasi partiler tarafından silahlı grupların kullanılmaya devam edilmesi yer almaktadır. Yolsuzluk, kanunları icra mekanizmasını engellemekte ve bu da ülkede istikrarsızlığa neden olmaktadır. Analiz ayrıca, Irak'ın geçtiğimiz yıl tanık olduğu siyasi suikastların faillerinin hâlâ cezasız olduğuna dikkat çekmekte ve bunun ülke içinde daha fazla güvensizliğe kapı açtığını belirtmektedir. Hama Said bu konuda, el-Kazîmî'nin göreve başlamasından bu yana kuşatıcı bir söylemde bulunarak siyasi diasporayı toplamaya çalıştığını, ancak Irak'taki birçok aktivistin herhangi bir siyasi veya ekonomik geçiş için gerekli olan koalisyon yoluna girmeyi reddettiğini söylemektedir. Makale Papa Fransis'in Irak ziyareti sırasında Kâzîmî'nin yaptığı konuşmayı buna örnek olarak göstermektedir. Bu konuşmadan sonra Irak sokaklarında göstericiler öldürülmüştür. Kâzîmî'nin de tanımladığı gibi “olumsuz görüşler Irak'ta sahne almış” ve silahlı gruplar

ölümcül saldırılar gerçekleştirmişlerdir.²⁸⁵ Irak'ın 2003-2021 yılları arasında yaşadığı her şeyle birlikte, devleti ve kurumlarını inşa etme süreci iç güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların eş zamanlı oluşu ve birbiriyle etkileşimi yeni yapıları inşa sürecinin önünde engeller oluşturmakta ve bu süreci birçok riske maruz bırakmaktadır. Bu zorluklar, toplum tarafından zihniyet ve hakim değerler konusunda tevarüs edilen şiddet olgusunda ve militarizasyon, silahlı milisler ve terörizm şiddeti olgularında somutlaşmaktadır. Özellikle stratejik öneme sahip batı bölgesindeki nüfus boşluğu ve nüfus dağılımındaki dengesizlik, bu zorluklara başka bir boyut eklemiştir. Devletin birliği ve siyasi sisteminin istikrarı, güvenlik sorumluluklarının belirsiz dağılımı sorunu ve merkez ile Kürdistan Bölgesel Hükümeti arasındaki örtüşme sorunuyla da karşı karşıyadır. Bu zorlukların önemi ve ciddiyeti, devletin sağlam temeller üzerinde kurulmasını sağlamak için Irak'ın trajik sosyal parçalanma sorununa, güvenlik zafiyeti ve ekonomik krizler meselesine çözümler ve tedaviler bulmayı gerektirmektedir.

3.8. Irak'taki Güvenlik Durumu

2003 yılındaki ABD işgali sonrasında Irak ordusunun ve güvenlik teşkilatının dağılmasının ardından Irak ordusu ile güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının yeniden inşa süreci başlamış ancak bu süreçte arzu edilen sağlanamamıştır. Ülkede hazırlık ve yeniden inşa sürecinin başlamasından bu yana 18 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen, güvenlik servisleri ülkede güvenliği sağlama ve vatandaşlarını koruma kabiliyetini kazanamamıştır. Nitekim zaman ilerledikçe Irak'ta terör ve silahlı eylemler gerçekleştirenlerin faaliyetlerinin etkinliğini artırdığı, geçmişte ve iç savaş günlerinde bile ulaşamadıkları hedeflere ulaştıkları, askeri ve güvenlik teşkilatında yapılacak reformların başarısı için uygun ve sağlıklı bir ortamın gerektiği görülmüştür. Bu reformlar, Irak'taki karar vericilerin küresel, bölgesel ve yerel koşulları takdir etmesi ve bunlara gerçekçi bir şekilde uyum sağlamasıyla başarılabilir. Çünkü bu konular Irak'ın korunması üzerinde doğrudan ve önemli bir etkiye sahiptir. Sonuç olarak Irak'taki endişe verici siyasi güvenlik durumu, birçok silahlı grubun doğmasına neden olmuştur. Bu

---

²⁸⁵ “Am ala Tevelli Mustafa el-Kazımi es-Sulta fi'l-Irak... Ma'l-Lezi Tehakkak?”, <https://www.alhurra.com/iraq/2021/05/07/%D8%B9%D8%A7%D9%85-%D8%AA%D9%88%D9%84%D9%8A-%D9%85%D8%B5%D8%B7%D9%81%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%A7%D8%B8%D9%85%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D9%85%D8%A7-%D8%AA%D8%AD%D9%82%D9%82%D8%9F>, e.t. 01.10.2021.

durum Irak'taki şiddet olaylarında önemli bir rol oynamış ve uluslararası raporlara göre eski Genel Sekreter Kofi Annan'ın tanımlamasıyla Irak'ı dünyanın en tehlikeli bölgesi haline getirmiştir.²⁸⁶

3.8.1. 2003 Yılından Sonra Askeri Yapılanmanın Başarısızlığının Nedenleri

Askeri kurumun başarısızlığı aşağıdaki nedenlerden kaynaklanmaktadır:²⁸⁷

1- *Entegrasyon Görevlileri*: Parlamento Savunma Komitesi'nin 2012'deki itirafları, 2003 yılındaki icraatlar Irak güvenlik mekanizmalarının gerçek testler veya sıkı kontroller olmaksızın rastgele atanmasına kadar uzanmaktadır. Iraklılar bunları "Entegrasyon Görevlileri" olarak isimlendirmektedirler.

2- *Mali ve idari yolsuzluklar*: Dini gruplar ve siyasi bloklar aralarındaki anlaşmalara göre kendi üyelerini ve gruplarını devletin bütün birimlerine katma konusunda birbirleriyle yarışmışlar ve çok sayıda dini ve siyasi grup takipçisi ülkedeki güvenlik hizmetlerinin tüm bağlantı noktalarında söz sahibi olmuştur. Örneğin Yüksek Konsey'e bağlı Bedir Teşkilatı ve diğer siyasi partilere bağlı teşkilatlar gibi. Tarafların siyasi ihtilaflarına itibarla siyasi yetki elde etmede bu durumun etkisi açıktır. Aralarındaki görüş ayrılıkları derinleştikçe ülkede güvenlik durumu bozulmuş, terör saldırıları ve suikastlar çoğalmış ve işsizlik artmıştır. İşsizlik, pek çok işsizi güvenlik servislerine atamak için rüşvet vermeye sevk etmiş, işler 30 bin dolara varan bir mali bedele göre atamanın yapıldığı noktaya gelmiştir.

3- *Askeri müfrezeler ve sahte teftiş yetkileri*: 2005 sonrası dönemler de Sünniler ve Şiiler arasındaki mezhep çatışması ile karakterize edilmiştir. Bu süreçte üye ve müntesiplerinden en çok kurban veren taraf güvenlik güçleri olmasına ve bu müfrezelerin gayri resmi ve silahlı çetelere bağlı olduklarına dair güvenlik ve devlet kurumlarının birçok açıklamada bulunmasına rağmen mezhep çatışmasının arkasında güvenlik güçlerinin olduğu hakkında şüpheler uyanmıştır. Ancak toplum, güvenlik sisteminin ve burada görev yapanların hiziplere bölünmesini doğru bulmamaktadır.

4- *Sivil ve Asker İlişkisi*: Eski Başbakan Nuri el-Maliki, 2006 yılında göreve geldikten sonra, bireysel konulardan başlayıp teçhizat ve erzaka varıncaya kadar bütün askeri meselelere

---

²⁸⁶ Ata Ali Mecid, *es-Siyasatü'l-Amme li'l-Haddi mi Zahirati'l-Hicrati fi'l-Irak Bade Am 2003*, el-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 112.

²⁸⁷ Mollak Ahmed, "el-Echizetü'l-Emniyyetü'l-Irakiiye Bade Am 2003", <https://www.irfaasawtak.com/rights-and-liberties/2016/02/06/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AC%D9%87%D8%B2%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9-2003, e.t. 01.10.2021>.

doğrudan müdahale etmiştir. Maliki, Savunma Bakanlığı gibi sivil askeri ilişkileri yönetmekten resmi olarak sorumlu olan diğer siyasi ve kurumsal aktörleri ikinci plana itmiş bu durum da onların nüfuzlarını zayıflatmıştır.

5- Güvenlik sisteminin başarısız olmasının sebepleri arasında, gerekli eğitim ve silahların yetersizliği ve lojistik ve askeri hizmetlerde birçok boşluğun bulunmasının yanı sıra çoğu askeri sistemin kendi içinde yer alan siyasi ve dini partilerle siyasi blokların menfaat ve çıkarlarının kesişmesidir.

3.8.2. 2003 Yılı Sonrası Askeri Düzen

Yürürlükte olan Irak anayasasının 9. Maddesinde öncelikle şu hükümler yer almaktadır: “Silahlı kuvvetler ve güvenlik teşkilatları, herhangi bir ayırım veya dışlama olmaksızın, denge unsurları ve temsil hakları dikkate alınarak Irak halkının bileşenlerinden oluşur. Bu kuvvetler sivil otoritenin liderliğine tabidir ve Irak’ı savunur. Irak halkını bastırmak için bir araç olmaz, siyasi meselelere müdahale etmez, iktidarda herhangi bir rolü bulunmaz.” Gerçek şu ki, siyasi sürecin içine girdiği sızma krizi nedeniyle fiili durum yeni Irak ordusunun kurumsal yapısının tamamlanmamış olduğunu doğrulamaktadır. Bunun nedenleri olarak şunlar söylenebilir:²⁸⁸

1- Milislerin güvenlik için sürekli tehlike arz etmesinden ve güvenlik unsurları ile askeri ve polis güçlerinin yetersiz eğitiminden kaynaklanan Irak’taki güvenlik durumunun kırılganlığı. Mevcut siyasi çatışma, siyasi ve askeri liderler arasındaki güven kaybı ve onlara dar mezhep kimliği temelinde hitap edenlerin başarıları. Bunlara ek olarak askeri kurumun 2003’teki yeniden oluşumundan sonra güvenliği sağlama kabiliyetinin sorgulanması.

2- Askeri teşkilatın, bakanlıkların paylaşım politikasına tabi olması. (Savunma bakanlığı Sünni Araplara, içişleri bakanlığı Şii Araplara, genelkurmay başkanlığı ise Kürtlere verilecektir.) Bu paylaşım usulü tümen ve tugay komutanlarını, hatta askeri kolejler ve iç güvenlik güçleri öğrencilerini de kapsamaktadır.

Bu bağlamda, askeri teşkilatın üzerine inşa edildiği kurumların iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kaldığına işaret etmek gerekmektedir. İşaret edilmesi gereken hususlar şunlardır:

3.8.3. Askeri Doktrin

---

²⁸⁸ Hasan Türki Umeyr, “el-Müessesetü’l-Askeriyyetü’l-İrakiyye fi Müvacehati’t-Tanzimati’l-İrhabiyye: Avamilü’l-İncaz ve Devai’l-İhfak”, *Defatir es-Siyasiyye ve’l-Kanun Dergisi*, S. 12, Diyala Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, 2015, s. 129 – 130.

Askeri doktrininin belirli bir tanımı yoktur, ancak genel olarak, resmi silahlı kuvvetlerin dünyanın tüm ülkelerinde inandığı ve uğrunda savaşmaya tamamen hazır olduğu değer ve ilkeleri ifade eden birkaç tanımı içerir. Irak'taki askeri doktrin geçmişte olduğu gibi şimdi de siyasi sistemle ve Irak ulusal kimliği ile bağlantılıdır. Rejimin inandığı ilkeler Irak'ın kimliğine işlenmekte sonra da silahlı kuvvetlere dayatılmakta veya onun diline uygun hale getirilmektedir. 2003 sonrası Irak çoğulcu bir yapıya sahiptir. Siyasi sistem ulusal kimliği mümkün kılıp güçlendirebilseydi bu olumlu bir durumdu. Ancak yönetici elitin sadakat ilişkilerinin çokluğu nedeniyle mezhepsel ve ulusal yetki paylaşım sistemi ulusal kimliği zayıflatmıştır. Sonuç olarak, Irak'taki siyasi dağınıklık, Irak askeri doktrin ve zihniyetine yansımış, bu olay askeri düzene benimsetilmiştir. Bunun sorumluluğu orduya değil, ordunun takip edeceği öncelikleri ve ulusal yönelimleri belirlemeyen yöneticilere ve siyasi seçkinlere aittir. Bu öncelikleri belirlemek sorunun zorluğuna rağmen imkânsız değil, aksine mümkündür. Askeri doktrinin dayandığı temelleri öncelikler silsilesi üzerinden şu şekilde resmetmek mümkündür.²⁸⁹

- 1- Askeri teşkilatın siyasetten uzak tutulması.
- 2- Askeri ideolojinin içeriğinin belirlenmesi.
- 3- Askerlik kanununu etkinleştirmek ve geliştirmek.
- 4- Zorunlu askerlik.

Bilimsel bir yöntem ve ulusal bir bakışla askeri doktrininin yeniden gözden geçirilip üzerinde yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Zira Irak, içeride güvenliği sağlama ihtiyacının yanı sıra dış tehditlere de maruz kalmaktadır.

3.8.4. Hali Hazırdaki Askeri Doktrin

İsyan ve terör güçlerine karşı uluslararası koalisyon güçleriyle işbirliği içinde savaşlar düzenleyerek Irak'ta güvenlik ve düzeni sağlamak, Amerikan kuvvetlerinin hava hareketından yararlanarak ortak işbirliği yoluyla Irak topraklarını ve halkını korumak ve Geleneksel bir harici güçten gelen acil tehditler ve zorluklarla mücadeleye destek sağlamak amacıyla Irak güvenlik güçlerini doğrudan ve birleşik bir savaş performansı formatında kullanmak için bir askeri muharebe doktrini geliştirmeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu tehditler, aynı zamanda, Irak'ın bir savaş alanı ya da düzeni sağlayabilecek ve hukukun prestijini telkin edebilecek bir silahlı kuvvetler inşa ederek bölgesel istikrarın kırılma bir unsuru olmayacak şekilde geleceği planlamayı da gerektirmektedir. Bu planlama Irak güvenlik güçleri, İçişleri Bakanlığı ve Ulusal

---

²⁸⁹ Sadi el-İbrahim, "el-İrak ve'l-Akidetü'l-Askeriyye", <http://kalimaiq.com/contents/view/details?id=2419>, e.t. 01.10.2021.

İstihbarat Teşkilatı'nın yardımıyla ve Irak Ulusal Güvenlik ve Ulusal Güvenlik Bakanlıkları ile işbirliği içinde gerçekleştirilmelidir. Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından 20 Nisan 2004'te yayınlanan Irak Ulusal Güvenlik Stratejisi entegre bir proje olarak geldiğinden, bu askeri doktrinin geliştirilmesi zamana bağlı ve nispeten şartlı bir meseledir. Esas olarak Irak ulusal çıkarlarının harekete geçirilmesinden kaynaklanan yeni bir Irak askeri doktrini formüle etmek için içeriğin şu şekilde olması gerekmektedir:²⁹⁰

a- Irak halkının birleştiğini; güvenli federal bir yapıya sahip olduğunu, kendini demokratik ilkelere adanmış, özgürlük, refah, insana yakışır bir yaşam sürme, adalet ve eşitliği yayma ve uluslararası toplumda etkili bir rol oynama gibi haklardan faydalandığını açıkça ifade eden birleşik vizyonların etkin kılınması.

b- Özgür, demokratik bir Irak için gelecekteki stratejik ortamın kaygılarını; terörizm, dini veya ideolojik aşırıcılık, medya çarpıtması, demografik gerçeklik, insan kaynaklarının tükenmesi, karşılıklı çevresel bağlantı, küreselleşme olgusu, uluslararası bölgesel güvenlik, kitle imha silahlarının yayılması, Kuveyt ve Ürdün Devleti ile sınır planlaması sorunu gibi hususların belirtilmesi.

c- Entegre ulusal kalkınma araçları, ilk müdahale ağı ve siyasi, hukuki ve sosyal altyapı ile ilgili hususlar dikkate alınarak bilgi ve iletişim ağı ve altyapısının geliştirilmesi.

d- Irak ulusal çıkarlarının özünün belirlenmesi.

3.8.5. Silahların Kaynakları

Irak'taki silahlanma politikalarını incelerken, üç tür silahlanma faaliyetini birbirinden ayırmak gerekir:

İlk tip silahlanma faaliyeti, resmi Irak hükümetinin faaliyeti kapsamında yapılan resmi silahlanma anlamına gelir. Bu bağlamda, 2003'ten önce Irak'ın silah ihtiyacının belirli bir bölümünü sağlamayı başaran bir askeri sanayi kuruluşu bulunmakta iken Irak'ın Amerikan işgali sırasında tamamen yok edilmiştir. Bu kurumun ve aynı zamanda diğer devlet kurumlarının yıkılması sonucunda Irak silah ve malzeme ihtiyaçlarını karşılamak için tamamen dış dünyadan ithalata bağımlı hale gelmiştir. Özellikle bölgede silahlı grupların ortaya çıkması ve 2014'te Irak vilayetlerinin IŞİD tarafından işgal edilmesinin ardından ortaya çıkan terörle savaş dâhil olmak üzere büyük güvenlik sorunları yaşanmıştır. Birbirini takip eden hükümetlerin Irak'ta ulusal güvenlik için kapsamlı stratejiler elde etmedeki başarısızlığı Irak'taki güvenlik yapısının karmaşıklığını artırmıştır. Birinci tip silahlanma politikalarının

²⁹⁰ Menam Sahi el-Ammar, "el-Akidetü'l-Askeriyyetü'l-Irakıyyetü'l-Cedide Dirasetün fi Nazmi Teşkiliha", *Kadaya Siyasiyye Dergisi*, en-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 23 – 24, 2011, s. 12 – 13.

resmi olarak Savunma Bakanlığı - İçişleri Bakanlığı - Terörle Mücadele Teşkilatı - Milli Güvenlik Kurulları - Halk Seferberlik Makamı bünyesinde temsil edilen Irak güvenlik ve askeri kurumlarına yönelik olduğu söylenebilir. Bunun için yapılan harcamalar, Irak devletinin federal genel bütçesinin bir parçasıdır.

İkinci tür silahlanma politikaları ise, 2003 yılından bu yana Irak hükümetinin bölgede geniş çapta yayılan gayri resmi askeri örgütlere büyük miktarlarda sağladığı silahların verilmesine yöneliktir. Bu tür silahlanma faaliyeti, birbirini takip eden Irak hükümetlerinin bölge ülkelerinin birçoğunda ve özellikle de Irak, Suriye, Lübnan, Yemen ve diğer ülkelerdeki siyasi hedeflere ulaşmak için silahlı örgütler çalıştırmaya yönelik İran projesine yakınlaşmasının bir sonucudur. Irak silahlı örgütleri Suriye'deki çatışmaya katıldıklarında, bölgedeki İran projesinin stratejik müttefiki Beşşar Esed rejimini savunmaya yönelik olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

Üçüncü tür silahlanma politikaları ise, Irak güvenlik ve istihbarat sisteminin Irak'ın komşu ülkelerle olan sınırlarını korumadaki zayıflığının bir sonucu olarak yapılan ve birçok ülkenin de silahların transferi ve yayılması süreçlerinde yaptığı türden bir silahlanma politikasıdır. Bu tip silahlanma, yalnızca Irak gerçeğine yönelik bir güvenlik tehdidini temsil etmekle kalmıyor, aynı zamanda Ortadoğu bölgesindeki aktif güçlerin güvenlik projelerinin kesişimine ek olarak, Ortadoğu bölgesindeki karmaşıklık ve kargaşa sonucunda bölgenin büyük bir bölümünü de kapsayacak şekilde genişlemektedir.

Birinci tip silahlanma politikalarının Irak'ta ulusal güvenliğin sağlanması ve güçlendirilmesinin gerçek yüzünü temsil ettiği ve Irak askeri güvenlik kurumunun gelişimine önemli katkılarda bulunduğu söylenebilir. Bu kurum iç güvenlik sorunları ve dış tehditler karşısında Irak ulusal güvenliğini sağlama görevini üstlenmiştir. Irak'taki diğer iki tür silah kaynağına gelince, bunlar Irak ulusal güvenliğini ihlal etmeye çalışmakta ve bölgede organize suçun yayılması da dâhil olmak üzere terör operasyonlarını tırmandırmaya yardımcı olan silahlı grupların elinde silahların yayılması Irak'ı her türden büyük tehditlere maruz bırakmayı amaçlamaktadır. Bu tip silahlanma Irak'ın bölgesel bir merkezden bölgesel bir araca dönüştürülmesine katkıda bulunan resmi güvenlik ve askeri kurumları istikrarsızlaştırmanın yanı sıra, bölgedeki aktif devletin güvenlik ve stratejik projelerine hizmet etmek için başkaları tarafından bölgesel bir araç olarak kullanılmaktadır.²⁹¹ Silahların kaynaklarına bakıldığında, Irak'ın toplam 15 milyar dolar değerinde silah anlaşması yaptığı birkaç ülkeden biri olduğu

---

²⁹¹ "Ehemmü Safhatü's-Silah el-Leti Ebrameha'l-Irak ve Baki Düveli'l-Alem", <https://www.alkawthartv.ir/news/71835>, e.t. 01.10.2021.

görülür. Bu anlaşmaların çoğu ABD ile yapılmıştır. Bu anlaşmalardan sadece birisi ile Irak 24 savaş uçağı, zırhlı silah, araçlar ve gözlem balonları satın almıştır. Irak ayrıca ABD ile 600 milyon dolarlık bir anlaşma daha imzalamıştır. Haziran ayında da Rusya ile yaklaşık bir milyar dolarlık askeri anlaşma yapmıştır. En son anlaşma yine Rusya ile yapılan 7 milyar dolarlık bir silahlanma anlaşmasıdır.²⁹² Irak'ın ayrıca Çin hükümetinin sağladığı finansal imkânlarla uzun menzilli hava savunma sistemlerini içeren büyük bir silah anlaşması bulunmaktadır. Bedeli 2 milyar 500 milyon dolar tutarındadır.²⁹³

3.8.6. Askeri Harcamaların Boyutu

Irak'ın yabancı silah ve malzeme ithalatına bağımlılığı, sağlık, eğitim ve barınma da dâhil olmak üzere kilit sektörler adına genel federal bütçe üzerinde bir etkiye yol açmıştır. Hükümetin başarısızlığı Irak ulusal güvenliğinin istikrarsızlaştırılmasında önemli bir etkidir. Çünkü insani güvenlik unsurlarının eksikliği, terör gruplarının, özellikle iç ve dış taraflardan büyük destek görenlerin faaliyetlerinde artışa neden olmakta, bu da başta gençler olmak üzere geniş insan kesimlerinin bu silahlı gruplara katılmasına yol açmaktadır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan bir rapora göre, Irak'ın 2012-2016 yılları arasındaki toplam silah ithalatı, ABD'den uçak, zırhlı araç ve tank alımı ve gözlem balonları dâhil olmak üzere yaklaşık 15 milyar doları bulmuştur. Aynı zamanda Irak, ordu tankları için 46.000 bin mermi alımını içeren 600 milyon dolarlık bir anlaşma imzalamış ve Ruslarla, Irak'a entegre bir zırhlı tugay sağlanması da dahil olmak üzere 7 milyar dolarlık yeni bir anlaşma yapılması da beklenmektedir.

Irak'ın askeri harcamalarının son güncellemesinde, 2018 yılı için federal genel bütçedeki askeri harcamaların yüzdesi, askeri ve güvenlik kurumları arasında dağıtılan toplam genel bütçenin yaklaşık yüzde 17,3'ünü oluşturan tahmini 22 trilyon dinar olarak gerçekleşmiştir. Dağılımı aşağıda verilen silah ve malzemelerin alımı için 900,6 milyon dolar tahsis edilmiştir:

- Savunma Bakanlığı 600 milyon dolar
- İçişleri Bakanlığı 164 milyon dolar
- Terörle Mücadele Hizmeti 80 milyon dolar
- Haşdi Şabi 80 milyon dolar

²⁹² Dellal el-Akili, “Hasad 2017: İleyküm Ebraz Safakatü'l-Eslihati fi'l-Alem”, <https://m.annabaa.org/arabic/referenceshirazi/13712>, e.t. 01.10.2021.

²⁹³ “el-Irak Yeteakidü bi'l-Eceli li Şirai'l-Eslihati mine's-Sın”, <https://www.iraqakhbar.com/643214>, e.t. 01.10.2021.

2003 yılındaki Amerikan işgalinden bu yana Irak'ın içinde bulunduğu güvenlik koşullarının bir sonucu olarak, Irak'ta silahlanma harcamalarına yönelik politikaların önemli ölçüde arttığı yukarıdaki verilerde açıkça görülmektedir. 2017 yılında Irak'tan nihai olarak sınır dışı edildikten sonra bölgedeki terör gruplarının tehlikesinin azalmasına rağmen, bu gruplar Irak ulusal güvenliği için hala büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bu örgütler için Irak hükümetinin aldığı tüm güvenlik ve askeri plan ve stratejileri başarısız olmaktadır. Çünkü devletin yetkisi dışında silahların yayılması Irak'ın ulusal güvenliğinin en büyük tehdit ve ihlal kaynağıdır.²⁹⁴

---

²⁹⁴ el-Fıkratü 5 mine'l-Maddeti Saniyen el-Acz fi'l-Fasli's-Sani mine'l-Mevazineti'l-Ammeti'l-İttihadiyye li Cumhuriyeti'l-Irak, *el-Vekaiu'l-Irakiyye Gazetesi*, S. 4458, tarih 02.04.2018.

SONUÇ

Güvenliğin sağlanması konusu toplumlar için en önemli gereksinimlerden biridir. Süreç içerisinde insanlığın gidişatındaki gelişmelere paralel olarak güvenlik kavramında da birtakım gelişmelerin olduğu görülmektedir. Güvenlik kavramı barışın ve sükûnetin sürekliliğini, yaşamın devamlılığını ve yaşamın tehdit unsurlarından uzak olarak sürdürülmesini ifade eden bir kavramdır. Bu yüzden güvenlik temel bir ihtiyaçtır ve insanoğlu bu konuda baş aktördür.

Devletler arasındaki siyasi çatışmaların ve karışıklıkların artması ile devletler güvenliklerinin kendi sınırlarında kalmayarak bölgesel ve uluslararası sınırların da ötesine uzandığını fark etmişlerdir. Bu durum sonucunda bölgesel güvenlik kavramı ortaya çıkmıştır. Millî güvenlik kavramı ise devletin bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlayan unsurların kalıcılığını, devletin ihtiyaçlarını karşılamayı, içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelerden devleti korumayı ve çıkarlarını güvence altına almayı ifade etmektedir.

Mezopotamya olarak bilinen ve stratejik öneme sahip olan sulak ve bereketli Irak toprakları tarihten günümüze kadar pek çok medeniyete beşiklik etmiş ve çok sayıda göç ve savaşa maruz kalmıştır. Irak, devlet olarak kuruluşundan günümüze kadar Arap-İsrail çatışmaları ve sekiz yıl boyunca süren İran-İrak savaşı gibi çeşitli olaylarla karşı karşıya kalmıştır.

Günümüzde de dahil olmak üzere Irak'ta bölgesel güvenlik, Irak güvenliğini doğrudan etkileyen pek çok zorluğa ve karışıklıklara şahitlik etmiştir. Bölgenin karşılıklı güvenlik bağımlılığı sebebiyle, Irak ve bölgesel çevre düzeyinde bir güvenlik açısından karışıklara sebep olan savaşlar Irak'ın askeri ve güvenlik konuları üzerinde çok ağır bir yüke sebep olmuştur. 1991'de II. Körfez Savaşı olarak adlandırılan Irak-Kuveyt savaşı ve 13 yıl süreli Irak'a uygulanan kuşatma ve ABD'nin Irak'ı işgal etmesi sonucunda bölgedeki güç dengeleri değişmiştir.

Ortadoğu coğrafyasının oldukça derin bir tarihi vardır. Bu tarih çoğu kez pek çok maden kaynağının peşinde olan sömürgeci ülkelerin kalemiyle yazılmıştır. Irak da hem sömürgeci ülkelerin hem de iç işlerinde yaşadığı sorunların bir sonucu olarak pek çok kaos ve kargaşayla dolu bir tarihe şahit olmuştur. Petrol kaynakları olarak dünya sıralamasında ilk sıralarda yer bulan Irak, Saddam Hüseyin'in yanlış uygulamaları ile de beraber ülkenin işgal ve parçalanmasına giden bir süreç yaşamıştır.

Saddam yönetimindeki Irak'ta uygulanan baskıcı politika ve güvensizlik ortamı ülkede giderek artan bir kutuplaşmaya ve dış güçlere karşı direnç göstermeyen bir halk kitlesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İç ve dış politikada güvenliği sağlayamayan Saddam Irak-İran

Savaşında, Kuveyt'in işgalinde ve ABD müdahalesi karşısında herhangi bir başarı gösterememiştir.

Kürtler, Araplar ve Şiilerden oluşan Irak toplumunun bu heterojen yapısını bir arada tutamayan Saddam 1980'den 2003'e kadar girdiği tüm savaşları kaybetmiştir. İç ve dış güvenliği sağlayamayan Irak 2003 yılında ABD müdahalesiyle parçalanmıştır. 2003 yılında gerçekleşen bu savaş Irak ve çevresinde güvenlik kargaşası oluşturmuş ve Irak'ın hem askeri hem de güvenlik güçlerinin üzerinde oldukça büyük ve ağır bir yük oluşturmuştur.

2003'teki işgal sonrasında Irak ordusunun ve güvenlik teşkilatının dağılması ile Irak ordusunda güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının yeniden inşa edilme süreci başlasa da bu süreçte de yapılması gerekenler gerçekleştirilmemiştir. Bu sil baştan hazırlık ve yeniden inşa sürecinin başlamasından günümüze kadar 18 yıldan fazla bir süre geçse de ülkede güvenliğin sağlanması ve vatandaşlarının korunması gerçekleştirilememiş ve güvenlik ortamı sağlanamamıştır.

Terörizm ve aşırıcılık gibi konular 2011 yılı başlarında başlayan Arap Baharı hareketinden sonra daha da artarak kötüleşmiştir. Arap Baharının getirdiği olumsuzlukların başında kaosun yayılması, güvensizliklerin artması, ulusal devletlerin prestijlerinde zayıflamaların görülmesi ve özellikle de Irak ve Suriye'de ayrılma ve bölünme girişimlerinin görülmesi gibi olayların yaşanması gelmektedir. Şiddet, terörizm, anarşi ve tiranlıkların düzeyi geniş bir alanı ve çeşitli sistemleri içine alacak biçimde artış göstermiştir.

Eski meşruiyet çökse de yeni meşruiyet inşa edilip sağlanamamıştır. Ordu devleti ve toplumu yeterli ölçüde koruyamamış ve siviller arasında yaşanan çatışmaların önlenmesinde etkili olamamıştır. Bu da çok derin güvenlik krizlerine ve terör eylemlerine sebep olmuştur. ABD bu süreçte radikal örgütleri ve bu grupların Irak'ta bulunmasını sağlamayı hedeflemiş ve bunun sonucunda Irak'a demokrasi getirme bahanesiyle ülkedeki görevleri bölmüştür. Bu karmaşada Irak'taki siyasi partiler de uzlaşma yönünde bir çözüme ulaşma noktasında başarı gösteremediler.

Süreç içerisinde de Irak'ta terör eylemleri ve silahlı eylemler gerçekleştirenlerin faaliyetlerinin arttığı, Irak tarihinde ve iç savaş günlerinde dahi ulaşılamayan hedeflere ulaşıldığı görülmüştür. Askeri ve güvenlik teşkilatında yapılacak reformların başarılı olması için büyük bir çaba ve uygun bir ortamın gerektiği muhakkaktır.

Özetle Irak endişe oluşturan siyasi güvenlik durumu, pek çok silahlı grubun doğmasına sebep olmuştur. Bu durum Irak'taki şiddet olaylarında önemli bir rol oynamış ve Irak'ın dünyadaki tehlikeli bölgelerden biri olarak görülmesine sebep olmuştur.

Sonuç olarak eğer bir ulusun birliği temin edilmek, güvenlik sorunlarının önüne geçilmek ve ülkede huzur ve güvenlik teminatının sağlanması isteniyorsa öncelikle farklı

gruplar arasındaki diyalog ve yakınlaşmanın ortaya çıkarılması ilk ve nihai hedef olmalı ve bu yalnızca bir taktik aracı değil kalıcı bir strateji haline getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Abdullah, İnas Sadi, *Tarihu'l-Iraki'l-Hadis 1258-1918*, 1. (Baskı), (Adnan Yayınevi), Bağdat, 2014.
- Abdullah, Sena Fuad, "Ektrad İran Beyne's-Sırai'd-Dahili ve Sıbgati't-Tevazinati'l-İklimiyye", *es-Siyasetü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 135, Kahire, 1990.
- Abdül Fettah, Fikret Namık, *Siyasetü'l-Iraki'l-Hariciyye fi'l-Mintikati'l-Arabiyye 1953 – 1958 m*, (Kültür ve Medya Bakanlığı Yay.), Irak, 1981.
- Abdül Kerim, Ahmed, *Edvau ala Tecrübeti'l-Vahde*, Atlas Kitabevi), Şam, 1962.
- Abdül Mecid, Vesim Rifat, *el-Irak el-İnkılabi*, (el-Cevahiri Yay.), Bağdat, 2015.
- Abdüş Şafi, Assam Muhammed, "es-Sevratü'l-Arabiyye el-Esbab ve'l-Müserat ve'l-Malat", *Suudi el-Beyan Dergisi*, el-Merkez el-Arabi, Suudi Arabistan, S. 9, 1433 h.
- Ahmed, Hasan Rıza, "Sevratü'r-Rebi'l-Arabi min Manzur İklimi ve Düveli", *Şuun Arabiyye Dergisi*, Libya, S. 154, 2016.
- Ahmed, İzzet es-Seyyid, *es-Sevratü's-Suriyye ve Ezmetü'l-Kiyade*, (1. Baskı), (el-Alemü'l-Arabi Yay.), Amman, 2015.
- Ahmed, Raid Şihab, *Eseru't-Tevacüdü'l-Askeri'l-Emriki ala'n-Nizami's-Siyasi fi'l-Irak*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 2005.
- Ali, Ali Şakir, *Tarihu'l-Irak fi'l-Ahdi'l-Osmani*, (1. Baskı), (30 Temmuz Kitabevi), Ninova 1985.
- Anderson, Jack, *Schwarzkopf*, Arapçaya Çev. Ahmed Abdül Hamid – Ümeyra İbrahim, (el-Kitabü'l-Arabi Yay.), Şam, 2005.
- Atıyye, İsa İsmail, "Devru'l-Mesalihatü'l-Vataniyye fi Tefili's-Siyaseti'l-Hariciyyeti'l-Irakıyye", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 44, Bağdat, 2010, s. 93-116.
- Avde, Bişri Kazım, "es-Siyasetü'l-Biritaniyye Ticahe İran 1941 – 1979", *Zi Kar Üniversitesi Dergisi*, S. 1, c. 2, Irak, 2006, s. 149-156.
- Avvad, Adil Hamza Avvad Amir Haşim, "Eseru Davetü'l-Irak li Teşkil Mahkemeti Düveliyye ala'l-Alakati'l-Irakıyye – es-Suriyye, Dirasetün Siyasiyyetün Kanuniyyetün", *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, el-Merkez ed-Düveli, Bağdat, S. 44, 2010, s. 57-75.
- Barky, Henry C., "el-Irak ve'l-Ciranühü", *es-Selam el-Emriki Enstitüsü Raporu*, no 141, 2005, s. 1-21

- Belhuce, Abdu'l-Aziz – Ruha, Tarık Şeyh, *14 Canfi et-Tahkik*, (Ebu Lünya Basım Yay.), Tunus, 2014.
- Belkaziz, Abdül İlah, *Ezmetü'l-Halici'l-Arabi Bade Nihayeti'l-Harbi'l-Baride*, (el-Kelam Yay.), Rabat, 1991.
- Bulik, William, *li Key Nefhem el-Irak*, Arapçaya (Çev. Abdül Hay Zillum), el-Müessese el-Arabiyye, Beyrut, 2006.
- BM Güvenlik Konseyi, *Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinin 1883 Sayılı Kararın 6. Fıkrasına Raporu*, New York, 2009.
- Bumunicel, Şefi, “Halfiyyatü'l-Mevakifü'l-İraniyye Ticahe'l-Irak el-Muhtel: Muhaveletün “Efhemü'l-Vakı”, *el-Müstekbel el-Arabi Dergisi*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, S. 316, Beyrut, 2005, s. 54-67.
- Cad, İmad, “el-Ğazvü fi'l-İtari'l-İklimi”, *es-Siyasetü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 102, Kahire, 1990.
- Cebbara, İbtisam Hilal, *el-Alakatü'l-Kuveyyiyye – el-İrakiyye (1990 – 2010)*, Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Çalışmaları Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Amman, 2011.
- Cellud, Misak Hayrullah, “Müstekbelü Alakatü'l-Irak bi Düveli'l-Haliç fi'l-Mecali's-Siyasi”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Musul Üniversitesi, S. 21, Irak, 2011, s. 46-74.
- Cemal, Vemid – Nazmi, Ömer, *el-Cüzuru's-Siyasiyye ve'l-Fikriyye ve'l-İctimaiyye li'l-Hareketi'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyyeti'l-İstikaliyye fi'l-Irak*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1980.
- Cevad, Belkıs Muhammed, *ed-Dimokratıyyetü't-Tevafukiyye*, Siyasal Bilimler Fakültesi'nde Yüksek Lisans Öğrencilerine Verilen Derslerden Derleme, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2008 – 2009.
- _____, “Kıraetü fi Tesisi'd-Devleti'l-İrakiyye 1921 el-Ehdaf ve'n-Netaic”, *el-Ulumü's-Siyasiyye Dergisi*, S. 41, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2010, s. 1-31.
- Chomsky, Noam, *Us Iraq Policy: Motives And Consequences, Iraq Under Siege*, (Congress Control Number Kitabevi), Kanada, 2002.
- Cuma, Ban Sabah, *el-Alakatü'l-İrakiyye – es-Suriyye (el-Ezme ve Sübülü'l-İfrac)*, ed-Dirasatü'l-Arabiyye Merkezi, Beyrut, 2014.
- Dahduh, Said Mecid, “el-Mekinnatü'l-Mütaha li Hükümeti'l-İbadi fi Tenfiz Hazme'l-İslahi's-Siyasi ve'l-İktisadi”, *Hammurabi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, el-Merkez Hammurabi, S. 17 – 18, Bağdat, 2016.
- Dahir, Mesut, “İran – el-Arab, el-Hıvaru'l-Hadari li Halli'n-Nizaat”, *Şüünü'l-Evsat Dergisi*, S. 104, Beyrut, 2001.

- Dib, Kemal, *Mevcizü Tarihu'l-Irak, Min Sevrati'l-Işrin ile'l-Hurubi'l-Emrikiyye ve'l-Mukaveme ve't-Tahrir ve Kıyami'l-Cumhuriyyeti's-Saniyye*, (1. Baskı), (el-Farabi Yay.), Beyrut, 2013.
- Ebu Ad, Naci – Gretton, Michael, *en-Niza ve Ademü'l-İstikrar fi'ş-Şarka'l-Evsat*, Arapçaya Çev. Muhammed Neccar, (el-Ehliyye Basım Dağıtım), Amman, 1999.
- Ebu Ali, Said, *Ezmetü'l-Halic et-Tedvil ve'l-İdaretü'd-Düveliyye*, Hukuk, Ekonomi ve Yönetim Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tunus, 1995.
- Ebu Cüveyd, Ali Muhsin Ali, *Siyasetü'l-Irak el-İklimiyye Ba'de Am 2003*, (1. Baskı), (Zeyn İnsan Hakları Yay.), Beyrut, 2017.
- Ebu Diyye, Saad, *Ameliyyetü İttihazü'l-Karar fi Siyaseti'l-Ürdüniyyeti'l-Hariciyye*, (1. Baskı), el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1990.
- Ebu Ğarbiyye, Behcet, *Müzekkerat Behcet Ebu Ğarbiyye mine'n-Nekbe ile'l-İntifada (1949 – 2000)*, (el-Arabi Yay.), Beyrut, 2004.
- Ebu Ğazzale, Abdül Halim, *el-Harbü'l-Irakıyyetü'l-İraniyye 1980 – 1988*, (Ruz el-Yusuf Matbaası), Kahire, 1994.
- Ebu Şevk, Ahmed İbrahim, *es-Sevrati's-Sudaniyye Mukarabe Tavsiyye, Tahliliyye li'Devafüha ve Merahiliha ve Tehaddiyatiha*, el-Merkez el-Arabi, Sudan, 2021.
- Ebu Talib, Hasan, “İran ve İnkasatü't-Tesviyye mea'l-Irak”, *es-Siyasetü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 102, Kahire, 1990.
- ed-Delimi, Muhammed Abdu'r-Rezzak, *el-Elamü'l-Arabi, Duğutatü'l-Hadır ve Tehaddiyatü'l-Müstakbel*, (1. Baskı), (el-Mesira Basım Yay.), Amman, 2011.
- ed-Dehluci, Sıddık, *Midhat Başa*, (ez-Zaman Matbaası), Bağdat, 1952.
- ed-Difai, Ahmed Haşim el-Hac, *el-Irak Tahte'l-İhtilali'l-Emriki, Mehadır Meclisü'l-Hukmi'l-İntikali*, (et-Talia Yay.), Beyrut, 2005.
- el-Acmi, Zafir Muhammed, *Emnü'l-Halic Tetavvuruhu ve İşkaliyyatuhu min Manzuri'l-Alakati'l-İklimiyye ve'd-Düveliyye*, (el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye), Doktora Tezleri Serisi 56, Beyrut, 2006.
- el-Allaf, Halil İbrahim, “Devru Türkiyye fi Tahkiki'l-Emni'l-İklimi”, *Evrak Türkiyye Dergisi*, S. 18, Musul Üniversitesi, Musul, 2002.
- el-Ammar, Menam Sahi, “el-Akidetü'l-Askeriyyetü'l-Irakıyyetü'l-Cedide Dirasetün fi Nazmi Teşkilaha”, *Kadaya Siyasiyye Dergisi*, en-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 23 – 24, Bağdat, 2011.
- el-Azzavi, Abbas, *Tarihu'l-Irak beyne'l-İhtilaleyn*, (el-Arabi Yayınmevi), Bağdat, 1949.

- el-Azzavi, Vessal, “Hizbü’l-Ummal el-Kürdistani”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 33, Bağdat, 2002.
- el-Bacuri, Halid Abdu’l-Vehhab el-Bendari, *el-Adaletü’l-İctimaiyye ve’t-Tenmiyye fi Dilli’s-Sevrati’l-Mısriyye*, Mısır Teknoloji Bilimleri Üniversitesi, Mısır, 2016.
- el-Bekkuş, et-Tayyib, *el-Haliç Beyne’l-Heymene ve’l-İrtizak*, el-Müessese İbn Abdullah, Tunus, 1991.
- el-Betravi, Fethiyye – Mihne, Muhammed Nasır, *el-Halicü’l-Arabi – Dirasetün fi’l-Alakati’l-İklimiyye ve’d-Düveliyye*, (Menşeu’l-Marife Yay.), İskenderiye, 1988.
- el-Caferi, Muhammed Hamdi, *Biritanya ve’l-Irak Hakbetün mine’s-Sıra 1914 – 1958*, (1. Baskı), (Afak Arabiyye Kültür İşleri Yay.), Bağdat, 2000.
- el-Celbi, Ziyad Aziz Hamid, *es-Siyasetü’l-Hariciyyetü’t-Türkiyye 1937 – 1983*, el-Mustansiriyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 1989.
- el-Cümeyle, Malik Dehham – el-Kenani, Lumya Muhsin, “el-Alakatü’l-Irakıyye – el-Kuveytiyye ve İşkaliyyetü Mina Mübarek”, *Dirasat Düveliyye Dergisi*, S. 52, Bağdat, 2012, s. 133-164.
- el-Cüburi, Sabah Muhammed Salih, “Devru’l-Amil el-Harici fi Ameliyyeti’t-Tehavvuli’d-Dimokrati”, *Siyasal Bilimler Dergisi*, Tikrit Üniversitesi, S. 11, Tikrit, 2017, s. 267-294.
- el-Enbari, Ahmed Abdu’l-Emir, “Hükümetü’d-Duktur Haydar el-Ibadi: Tahiyatü’l-İslah ve’l-Furasu’l-Mütaha”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, el-Merkez el-İstiraticıyye ve’d-Düveliyye, Bağdat Üniversitesi, S. 69, Bağdat, 2017, s. 63-86.
- el-Esedi, Seher Harbi Abdü’l-Emir, *İntihabatü’l-Cemiyyeti’l-Vataniyyeti’t-Tesisıyyeti’l-Irakıyye 30/Kanun es-Sani/2005*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 2008.
- el-Fadl, Münzir, *Müşkilatü’d-Düsturi’l-Iraki, Cüzurahu, Kitabetehe, Tefsirahu, Tadilatehe, Ruyetün Kanuniyyetün Siyasiyyetün li Müstekbeli’d-Dimuktatiyye fi’l-Irak*, (Aras Basım Yay.), Erbil, 2010.
- el-Fekiki, Hani, *Evkaru’l-Hezime: Tecrübeti fi Hizbi’l-Beas el-Iraki*, Riyad (er-Reys Kitap Yay.), Beyrut, 1993.
- el-Fıkratü 5 mine’l-Maddeti Saniyen el-Acz fi’l-Fasli’s-Sani mine’l-Mevazineti’l-Ammeti’l-İttihadiyye li Cumhuriyyeti’l-Irak, *el-Vekaiu’l-Irakıyye Gazetesi*, S. 4458, tarih 02.04.2018.
- el-Ğannami, Abdüs Selam Mahammed, *en-Nizamü’l-İklimi’l-Arabi Bade Harbü’l-Halici’s-Sani ve Tedaiyat Ehdas 11 Sebtembir 2001*, (2. Baskı), (es-Selam Yay.), Rabat, 2003.

- el-Hac, Said, *Muhaddedetü's-Siyasiyyeti'l-Hariciyyeti't-Türkiyye İzae Suriyye*, Merkez Edarik, İstanbul, 2016.
- el-Hariri, Casim Yunus, *el-Alakatü'l-İstiraticiyye Beyne'l-Irak ve Düvel Meclisi't-Teaviüni'l-Halici'l-Madı, el-Hadır, el-Müstakbel 2003 – 2020*, Basra Üniversitesi, el-Merkez el-Halici'l-Arabi, Irak, 2012.
- el-Hattab, Faris, “Suriyye ve'l-İttihatü'l-Irakıyye”, *el-Zaman Gazetesi*, S. 3391, tarih 06.09.2009.
- el-Hattab, Rica Hüseyin, *Abdurrahman en-Nakib Siyasetehu'l-Hassa ve Araühü's-Siyasiyye ve Alakatühü bi Muasırhi*, (el-Alemiyye Kitabevi), Bağdat, 1984.
- el-Hayyali, Muhammed Cafer, *el-Alakatü Beyne Suriyye ve'l-Irak 1945 – 1958*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, Beyrut, 2001.
- el-Hayyat, Seyf, *Keyfe Hakkemu'l-Irak min Dehaliz Meclisi'l-Hukm*, (es-Sefir Dağıtım Kurumu), Bağdat, 2003.
- el-Hazreci, Nizar Abdül Kerim Faysal, *el-Harbü'l-Irakıyye – el-İraniyye 1980 – 1988 Müzekkirat Mukatil*, el-Merkez el-Arabi, Beyrut, 2014.
- el-Hüsni, Abdür Rezzak, *Tarihu'l-Iraki's-Siyasi'l-Hadis*, (7. Baskı), (er-Ravafid Basım Yayımevi), Beyrut, 2008.
- el-Ikad, Salah, *el-Meşriku'l-Arabi (1945 – 1958), el-Irak, Suriyye, Lübnan, el-Kahire*, (Kahire Yay.), Kahire, 1967.
- el-Isemi, Şelbi, *Tarihu Hızbü'l-Beas el-Arabi el-İştiraki, el-Merhaletü's-Sabe 1958 – 1968*, (eş-Şüun es-Sekafiyye el-Amme Yay.), Bağdat, 1987.
- el-Isevi, İbrahim, “el-Afaku'l-Müstakbeliyye li Tahkiki'l-Adaleti ve't-Tenmiyye fi İktisadi'r-Rebi'l-Arabi: Haletü Mısır”, *Arap Baharı Ekonomileri Çerçevesinde Bölgesel Forum*, Ürdün, Aralık 2012.
- el-Kahtani, Abdül Kadir Hammud, “Müdık Hürmüz... ve Emnü'l-Halici'l-Arabi”, *el-Vesika Dergisi*, c. 18, S. 38, Bahreyn, 2000.
- el-Kasımi, Halid bin Muhammed, *el-Cüzürü's-Sülas Beyne's-Siyadeti'l-Arabiyye ve'l-İhtilali'l-İrani*, (1. Baskı), (el-Cami'l-Hadis Kitabevi), Mısır, 1997.
- el-Kaysi, Muhammed Vail, *Mekanetü'l-Irak fi'l-İstiraticiyyeti'l-Emrikiyye Ticahe'l-Haliç Dirasetün Tahliliyyetün*, (el-Arabiyye Bilimsel Yay.), Katar, 2013.
- el-Kiyali, Abdu'l-Vehhab, *el-Mevsuatü's-Siyasiyye*, el-Müessese el-Arabiyye, Beyrut, 1979.
- el-Kütbi, İbtisam ve diğerleri, *İla Eyne Yezhebü'l-Arab Ruyeti 30 Müfekkiri fi Müstakbeli's-Sevrati'l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, Beyrut, 2012.

- el-Mansuri, Sami Nazır Hüseyin – el-Haffaci, Rusul Adnan Abdür Rıza, “Siyasetü’l-Vilayätü’l-Müttehdetü’l-Emrikiyye Ticahe Mevkıfı’l-Ürdün mine’l-Harbi’l-İrakiyyeti’l-İraniyye (Harbü’l-Halici’l-Ula) 1980 – 1988”, *el-Kasidiyye Sanat ve Edebiyat Bilimleri Dergisi*, S. 3, Irak, 2019, s. 61-80.
- el-Mehadimi, Abdu’l-Kadir Ruzeyk, *Meşruu’ş-Şarku’l-Evsatı’l-Kebir el-Hakaiku ve’l-Ehdefu ve’t-Tedaiyyat*, (1. Baskı), (Divan Üniversitesi Matbaası), Cezayir, 2005.
- el-Mena, Salih vd., *İla Eyne Yezhebü’l-Arab Ruyetün 30 Müfekkır fi Müstakbeli’s-Sevrati’l-Arabiyye*, el-Müessese el-Fikru’l-Arabi, (1. Baskı), Beyrut, 2012.
- el-Merkez el-İraki, *el-Vezaratü’l-İrakiyye 1920 – 2010*, (2. Baskı), Bilgi ve Dokümantasyon Kısmı, Bağdat, 2011.
- el-Mudferi, Nebil Akid Mahmud Muhammed, “er-Rebiu’l-Arabi Dirasetün Tahliliyyetün fi’l-Müessirati’l-Hariciyye el-Yemen Enmuzecen”, *Sosyal Bilimler Eğitim Fakültesi Dergisi*, Kerkük Üniversitesi, S. 3, c. 7, Kerkük, 2012, s. 1-16.
- el-Muğayyir, İslam Muhammed Abdu Rabbuh, *el-Harbü’l-İrakiyye’l-İraniyye (1980 – 1988)*, İslam Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze, 2015.
- el-Ubeydi, Ali, *Tarihu’s-Sıraı’l-İraki’l-İrani’l-Hadis: et-Taifiyye Ğıtae’l-Meşruu’l-İrani’l-İrak Nümüzeccen*, (1. Baskı), (el-Arabi Bilgi Kitabevi), Kahire, 2016.
- el-Merkez el-Vahdetü’l-Arabiyye, *el-Harb ala’l-İrak, Yevmiyyat, Vesaik, Tekarir, 1990 – 2005*, Beyrut.
- el-Verdi, Ali, *Lemehat İctimaiyye min Tarihi’l-İraki’l-Hadis*, (Şerif er-Rıda Yayınları), İran, 1969.
- el-Yasiri, Hora Reşid Mehdi, “Sevratü’l-Bahreyn Sıraa Lem Yestehlik Hududehu Baad”, *Hammurabi Çalışmaları Dergisi*, S. 8, Bağdat, 2013, s. 155-165.
- en-Neccar, Ala Rezzak Fadıl, “el-Vilayetü’l-Müttehide ve’l-Harb ala’l-Yemen”, *el-Halic el-Arabi Dergisi*, Basra Üniversitesi, S. 4, c. 48, Basra, 2020, s. 111-138.
- en-Neccar, Cemil Musa, *el-İdaretü’l-Osmaniyye fi Vilayeti Bağdat*, (1. Baskı), (Medbuli Kitabevi), Kahire, 1991.
- en-Neccar, Mustafa Abdül Kadir, *et-Tarihu’s-Siyasi li Alakati’l-İraki’d-Düveliyye li’l-Halici’l-Arabi Dirasetün Vesaikiyyetün*, el-Merkez el-Haliç el-Arabi, Basra Üniversitesi, 1975.
- en-Neccar, Mustafa Abdül Kadir, vd., “et-Tarihu’s-Siyasi li Müşkileti’l-Hududi’ş-Şarkıyye li’l-Vatani’l-Arabi fi Şattı’l-Arab”, *İttihadü’l-Müerrihin el-Arab Dergisi*, S. 36, c. 14, Basra, 1974.

- en-Nüaymi, Ahmed Nuri, *el-Alakatü'l-Irakıyye et-Türkiyye ev-Vakı ve'l-Müstakbel*, (Zehran Yay.), Amman, 2010.
- er-Ravi, Cabir İbrahim, *İlğai'l-İttifakiyyetü'l-Irakıyye – el-İraniyye*, (Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Yay.), Bağdat, 1980.
- er-Reyhani, Abd Muhavver Necim, “el-Evbad el-Cuyulutikiyye li'l-İtidaat el-İraniyye ala'l-es-Sadun, Atif Lafi Merzuk, *Müstekbelü'l-Alakat ve Büldanü't-Tuk, Dirasetün fi Dilli Biyeti Düveliyyeti Müteğayyire*, (1. Baskı), el-Merkez el-Iraki, Irak, 2009.
- es-Saiğ, Süleyman, *Tarihu'l-Musul*, (es-Selefiyye Matbaası), Kahire, 1923.
- es-Samrai, Şefik Abdür Rezzak, *el-Harbü'l-Irakıyye'l-İraniyye ve'l-Mevkifü'l-Arabi*, el-Cemiyye el-Irakıyye, Bağdat, 1987.
- es-Seyhan, Rabia Fellah Sind, *el-Alakatü'l-Kuveytiyyetü'l-Irakıyye: el-Vakı ve Ruyetün Müstakbeliyye*, Ortadoğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün, 2013.
- es-Seyyid, Rıdvan vd., *İla Eyne Yezhebü'l-Arab Ruyetün 30 Müfekkiri fi Müstakbeli's-Sevrati'l-Arabiyye*, (1. Baskı), el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, Beyrut, 2012.
- es-Sevair, Selam Ahmed, *Tevcihatü's-Siyasiyyeti'l-Hariciyyeti'l-Ürdüniyye Ticah Ezmati'r-Rebi'l-Arabi*, Ortadoğu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Siyasal Bilimler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Amman, 2017.
- es-Sudani, Firas Abdü'r-Rezzak, *el-Irak, Müstakbelü bi Kanun Ğamid, Nakd Kanun İdareti'd-Devleti'l-Irakıyye el-Merhaletü'l-İntikaliyye*, (Ammar Basım Dağıtım Yay.), Ürdün, 2005.
- es-Sübavi, Avni Abdurrahman, “el-Alakatü'l-Irakıyye et-Türkiyye ve Afak Tetavvuruha”, *Evrak Muasıra Dergisi*, S. 1, Musul, 1987.
- es-Süveydi, Abdurrahman b. Abdullah b. el-Hüseyin, *Hadikatü'z-Züvera fi Siyeri'l-Vüzera*, Tahkik: Safa Hallusi, (ez-Zaim Matbaası), Bağdat, 1962.
- eş-Şalbi, Süheyl Süleyman, *el-Alakatü'l-Ürdüniyyetü'l-Biritaniyye 1951 – 1967*, (1. Baskı), el-Vahdetü'l-Arabiyye Merkezi, Beyrut, 2006.
- eş-Şarku'l-Evsat ed-Düveliyye Gazetesi, S. 9654, tarih 25.04.2005.
- et-Temimi, Sami Abdü'r-Rezzak, *el-Avlemtü ve't-Tenmiyyetü'l-Beşeriyyetü'l-Müstedame fi'l-Vatani'l-Arabi*, en-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bağdat, 2006.
- et-Temimi, Sad Ali Hüseyin, “et-Tehavvulatü's-Siyasiyye fi'l-Yemen ve Tehaddiyatü'l-İstikrar ed-Dahili”, *Uluslararası Siyaset Dergisi*, Mustansiriyye Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 25, Bağdat, 2014.

- et-Tikriti, Cevdet Celal Kamil Abdül Latif, *Mevkıfû'l-İttihadü's-Sufiti mine't-Tetavvurati's-Siyasiyye fi'l-Irak 1958 – 1968*, Tikrit Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.
- Eyyüb, Halil Sami, *Mevkıfû'l-İttihadi'l-Evrubbi mine's-Sevrati'l-Arabiyye, el-Hıvar el-Mütemeddin*, S. 356, Filistin, 2011.
- ez-Zamili, Macid Ahmed, “Sevratü'r-Rebi'l-Arabi el-Esbab ve'n-Netaic”, *Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 43, ek 4, 2016, s. 1883-1900.
- ez-Zübeydi, Hasan Latif Kazım, *Mevsuatü'l-Ehzabi'l-Irakıyye*, (1. Baskı), (el-Arif Basım Yay.), Beyrut, 2007, s. 1-28.
- ez-Zübeydi, Leys Hasan – es-Subhi, Mutez İsmail, “Siyasatü'l-Binai'l-İctimai li'd-Devleti'l-Medeniyye fi'l-Irak Bade Am 2003”, *Kadaya Siyasiyye Dergisi*, en-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 48 – 49, Bağdat, 2017.
- Fevlif, Ernst, *Sunduk Nakd ed-Düveli Kuvvetun Uzma fi's-Sahati'l-Alemiyye*, Arapçaya Çev. Adnan Abbas Ali, Alemu'l-Marife, Kuveyt, 2016.
- Franco – Mogl, Charles, Tarihu'l-Alakatü'd-Düveliyye fi'l-Karneyn et-Tasi Aşar ve'l-Işrin, Arapçaya Çev. Şefik Muhsin, (Hilal Basım Yayımevi), Beyrut, 2010.
- Gause III, Gregory, “Limaza Eğfelet Dirasatu's-Şarki'l-Evsat er-Rebi'l-Arabi, Hurafetü İstikrar Enzimetü'l-İstibdad”, *el-Mustakbel el-Arabi Dergisi*, el-Merkez el-Vahdetü'l-Arabiyye, S. 392, 2011.
- Gökbel, Ahmet - Ali Waka, Saeed Kamal Mohammed, “The Country Exposed To Regional Entrapment After The Arab Spring: Yemen”, *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, S. 3(2), Aralık 2021, s. 39-55.
- Hadduri, Mecid, *Esbabü'l-İhtilalü'l-Biritani li'l-Irak*, (eş-Şeab Matbaası), Musul, 1993.
- _____, *Tarihu Sirau Cüzuru'l-Harbi'l-Irakıyye'l-İraniyye*, Arapçaya Çev. Mustafa Numan Ahmed, (el-Kitab Matbaası), Bağdat, 2010.
- Talib, Halef Ala, “Müstakbelü'l-Alakatü'l-Irakıyyetü's-Suudiyye Ma Bade Daş et-Tahiyyat ve'l-Furas”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 72 – 73, Bağdat, 2018, 326-376.
- Hamid, Humeys Dehham, “en-Nizamü's-Siyasi'l-Iraki ve Mevkıfuhu mine'l-Mesalihati'l-Vataniyye”, 2007 – 2008 Dönemi Siyasal Bilimler Fakültesi Yıllık Bilimsel Konferansı Makaleleri, “el-Ameliyyetü's-Siyasiyyetü'l-Irakıyye Bade Hamse Senevat mine't-Tağyir”, *el-Ulumu's-Siyasiyye Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 36, Bağdat, 2008.

- Hamis, Hallud Muhammed, “Devru’l-Camiatü’l-Arabiyye fi’l-Meseleti’l-Irakıyye”, *Dirasatü Düveliyye Dergisi*, S. 33, Bağdat Üniversitesi, 2007, s. 69-86.
- Hasan, Hamid Fadıl, “el-Irak Beyne’l-Müctemir’l-Medeni ve’t-Taklidi li’d-Devle”, 2007 – 2008 Dönemi Siyasal Bilimler Fakültesi Yıllık Bilimsel Konferansı Makaleleri, “el-Ameliyyetü’s-Siyasiyyetü’l-Irakıyye Bade Hamse Senevat mine’t-Tağyir”, *el-Ulumu’s-Siyasiyye Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, S. 36, Bağdat, 2008.
- Hasan, İlyas Abdül, *ez-Zübeydi, Sevratü 14 Temmuz fi’l-Irak*, (el-Hürriyye Basım Yay.), Bağdat, 1989.
- Hilal, Aliyyüddin, *Emrika ve’l-Vahdetü’l-Arabiyye 1945 – 1982*, (1. Baskı), el-Merkez el-Vahdetü’l-Arabiyye, Beyrut, 1989.
- Hilal, Rıda, *es-Sırau ala’l-Kuveyt Meseletü’l-Emn ve’s-Sevra*, (1. Baskı), (el-Cil Yay.), Beyrut, 1991.
- Hüseyin, Serhan Ğulam, “Vesailü Tatbiu’l-Alakati’l-Irakıyye – el-Kuveytiyye, Mustansırıyye Üniversitesi, el-Mustansırıyye Arap ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi, *el-Vatan el-Arabi Çalışmalar ve Araştırmalar Dergisi*, S. 17, Bağdat, 2005, s. 106-179.
- Ireland, Philip, *el-Irak Dirasetün fi Tetavvurihi’s-Siyasi*, Arapçaya (Çev. Cafer el-Hayyat), Beyrut, 1949.
- İnsan Hakları Ulusal Meclisi, *Takrir an Netaic Amal Lecneti Taksı el-Hakaik bi’Şeni’l-Ceraimi ve’t-Tecavüzati elleti İrtekebet Hilal Ehdas Sevratı 25 Yenayir*, 2011.
- Jeffrey, James, *Ma Verae’l-İnsihab el-Emriki mine’l-Irak, Tahlilü’s-Siyasat*, (Washington Enstitüsü Yay.), S. 2, Beyrut, 2014.
- Kabzaya, Salah, *Asifetü’s-Sahra*, (es-Suudiyye Araştırmalar ve Uluslararası Dağıtım Şirketi), Londra, 1991.
- Kamil, Enes Mustafa, *ed-Dirasatü’l-Esyuviyye ve’l-Ebadü’l-İktisadiyye li’s-Sevratı’l-İraniyye*, (1. Baskı), (el-Hukuk Basım Yayım Dağıtımmevi), Beyrut, 1980.
- Kasıd, Müfid, “el-Alakatü’l-Irakıyyetü’l-Kuveytiyye (2014 – 2018 m), Beytü’l-Hikme, *Tarihi Çalışmalar Dergisi*, S. 53, Bağdat, 2021.
- Kasım, Abdu’l-Hay Ali, *el-Mesatü’l-Müşterake li’n-Nazmi’l-Arabi ve Teatıha mea’t-Teğayyuri’s-Sevri*, el-Merkez el-Vahdetü’l-Arabiyye, Beyrut, 2013.
- Kasım, Kasım Cemil, *et-Tekamülü’l-Kavmi fi’l-Irak, el-Müşkilatü’l-Kürdiyye*, Kahire Üniversitesi, İktisat ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahire, 1977.
- Keytan, Ahmed Yusuf, *el-Irak ve’l-Ürdün Merhaletün Cedidetün mine’t-Teaviüni’l-Müşterek*, (1. Baskı), el-Merkez en-Nehrayn, S. 18, Bağdat, 2020.

- Kimhi, David, *el-Hıyarü'l-Ehur 1967 – 1991*, (1. Baskı), Bisan Kitabevi), Beyrut, 1992.
- Körfez Arap Ülkeleri Dayanışma Konseyi, *el-Emanetü'l-Amme, el-Mesiratü ve'l-İncaz*, (9. Baskı), Riyad, 2015.
- Kuş, Ömer, *İla Eyne Yezhebü'l-Arab Ruyetün 30 Müfekkır fi Müstakbeli's-Sevrati'l-Arabiyye*, (1. Baskı), el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, Beyrut, 2012.
- Lorimer, John Gordon, *Delilü'l-Haliç el-Kısmü't-Tarihi*, Arapçaya Çev. Emir Katar Ofisi, Doha, 2008.
- Mahfuz, Ukayl Said, *Hattu's-Sadı fi Medarik ve Siyasati'l-Ezmeti's-Suriyye*, Merkez Dimaşk, Şam, 2016.
- Mar, Phoebe, *Tarihu'l-Irak el-Muasır el-Beas fi's-Sulta*, Arapçaya Çev. Mustafa Numan Ahmed, (2. Baskı), (Murtaza Irak Kitapları Kurumu), Bağdat, 2009.
- Mecid, Ata Ali, *es-Siyasetü'l-Amme li'l-Haddi mi Zahirati'l-Hicrati fi'l-Irak Bade Am 2003*, el-Nehrayn Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 2016.
- Mecid, İyad Abdül Kerim, “el-Alakatü'l-Irakıyye – el-Ürdüniyye Bade Am 2003 ve Afakuhe'l-Müstakbeliyye”, *Dirasat Düveliyye Dergisi*, S. 50, Bağdat Üniversitesi, 2011, s. 81-112.
- Muhammed, Enver Adil, “el-Alakatü'l-Irakıyye – es-Suudiyye, Ersü'l-Madı... ve Afaku'l-Müstakbel”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Merkez Biladi, S. 9, Bağdat, 2015.
- Muhammed, Ferid, *Tarihu'd-Devletü'l-Ulya'l-Osmaniyye*, (el-Cil Yayınevi), Beyrut, 1977.
- Muhammed, Velid Hasan, “es-Sevrati'l-Arabiyye fi Am 2011 el-Haşis el-İsraili”, *Mustansiriyye Üniversitesi Dergisi*, S. 46, Bağdat, 2014, s. 135-166.
- Muhammed, Selmi Adnan, vd., “Mevkifü'd-Düvelü'l-Arabiyye mine'l-Harbi'l-Irakıyye – el-İraniyye 1980 – 1988”, *Zi Kar Edebiyat Dergisi*, S. 3, c. 1, Irak, 2011, s. 181-197.
- Muhsin, Fadıl, *Müşkiletü'l-Musul Dirasetün fi'd-Diplomasıyyeti'l-Irakıyye – el-İnkiliziyye – et-Türkiyye ve fi'r-Rayi'l-Am*, (2. Baskı), (Esat Matbaası), Bağdat, 1967.
- Musa, Cemil Rıza, *Tarihu't-Talim fi'l-Irak Münzü Ahdi'l-Vali Midhat Başa Hatta Nihayeti'l-Hukmi'l-Osmani 1869-1918*, Kahire Üniversitesi, Daru'l-Ulum Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Kahire, 1989.
- Mümin, Enver, “es-Siyasetü'l-Hariciyyetü's-Suudiyye fi Ahdi'l-Melik Selman bin Abdu'l-Aziz”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Merkez Biladi, S. 12, Bağdat, 2016.
- Nevfel, Ahmed Said, *Devru'r-Rebiu'l-Arabi fi's-Sekafeti's-Siyasiyye*, Philadelphia Üniversitesi, Amman, 2013.
- O'Driscoll, Dylan, *Emerging Trends of conflict and instability in Iraq*, Manchester Üniversitesi, İngiltere, 2018.

- Osman, Tacu's-Sir, *Sevratü Disembir 2018 Tabıyyetuha ve Tetavvuruha*, (el-Fikr Yay.), Hartum, 2019.
- Patel, David Siddhartha, *How oil and Demography Shape Post-Saddam*, Crown Center for Middle Eastern Studies, ABD, 2018.
- Raporlar Serisi, *Sevratü Disembir: es-Siyakat ve'l-Failun ve Tehaddiyat el-İntikal ed-Dimokrati fi's-Sudan*, el-Merkez el-Arabi, Siyasi Çalışmalar Birimi, Katar, 2020.
- Ratansi, Ali, *et-Teaddüdiyyetü's-Sekafiyye*, Arapçaya Çev. Lübna İmad Türki, (1. Baskı), Merkez Hendavi, Mısır, 2013.
- Rebi, Muhammed Mahmud – Mukallid, İsmail Sabri, *Mevsuatü'l-Ulumi's-Siyasiyyeti'l-Kuveyt*, Kuveyt Üniversitesi, Kuveyt, 1994.
- Rıdvan, Velid, *el-Alakatü'l-Arabiyye – et-Türkiyye: Devru'l-Yahud ve't-Tehalüfatü'd-Düveliyye ve'l-İklimiyye ve PKK fi'l-Alakatü'l-Arabiyye – et-Türkiyye: el-Alakatü's-Suriyye et-Türkiyye Nümuzece*, (el-Matbuat Dağıtım Yayın Şirketi), Beyrut, 2006.
- Sahib, Halid Adnan, *et-Tenafüsi'l-İraniyye't-Türki fi'l-Irak Bade Am 2003*, en-Nehrayn Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat, 2015.
- Said, Muhammed es-Seyyid, *Muhakemetü'r-Rebi'l-Arabi Haletü Hukuki'l-İnsan fi'l-Alemi'l-Arabi*, (1. Baskı), el-Merkez el-Kahire, Kahire, 2014.
- Salih, Haşim, *el-İntifadatü'l-Arabiyye ala Dui Felsefeti't-Tarih*, (es-Saki Yay.), Mısır, 2013.
- Salih, Nebil – el-Hekim, Bessam, *Yevmiyyatü'l-Harbi ala Suriye*, Şam, 2016.
- Salih, Salih Halef, *Asaru'l-İctiyahu'l-İraki li'l-Kuveyt ala'l-Alakati'l-İrakiyye – el-Emrikiyye (1988-2008)*, Ortadoğu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amman, 2010.
- Salimin, Ahmed Mübarek, *el-Arab beyne Mese'l-Hadır ve Ahlami't-Tağyir Erbea Senevar mine'r-Rebi'l-Arab*, (1. Baskı), el-Müessese el-Fikru'l-Arabi, Beyrut, 2014.
- Salim, Seyyidi Ahmed Veled Ahmed, *es-Sevratü'l-Libiyye Bade Selaseti Senevat, Tedahhiyyat fi Sebili'l-Müstakbel*, el-Merkez el-Cezire, Doha, 2014.
- Saymun, Etim, *Sevratü Disembir es-Sudaniyye, Hirak Müstelihim min Ers Tiled*, (el-Fikr Yay.), Hartum, 2019.
- Sellum, Adnan Ahmed – Murtaza, Üsame, *el-Afaku'l-Müstakbeliyye li'l-Alakati'l-İrakiyye – el-Kuveytiyye Ma Baad 2003*, el-Merkez el-İlmi el-İraki, Bağdat, 2011.
- Selman, İhlas Bahiyyet, *el-Alakatü's-Siyasiyyetü's-Suudiyyetü'l-İrakiyye Ma Beyne 1958 – 1990*, Ürdün Üniversitesi, Lisansüstü Çalışmaları Fakültesi, Doktora Tezi, Amman, 2001.

- Selman, Kahtan Ahmed, “el-Alakatü’l-İrakıyye – es-Suudiyye Bade’l-Am 2003 ve Melamihiha’l-Müstekbeliyye”, *Dirasat Düveliyye Dergisi*, S. 38, Bağdat, 2008.
- Selman, Saddam Abdü’s-Settar Reşid, “es-Siyasetü’l-Hariciyyetü’l-Kuveytiyye Ticahe’l-İrak, *Dirasetün Tahliliyyetün Müstekbeliyyetün*”, Tikrit Siyasal Bilimler Dergisi, Tikrit Üniversitesi, S. 3, Irak, 2019.
- Shehata, Dina – Vahid, Meryem, “Muharrekatü’t-Tağyir fi’l-Alemi’l-Arabi”, *es-Siyasetü’-Düveliyye Dergisi*, S. 184, Kahire, 2011.
- Sultan, Enam Abdür Rıza, *el-Müteğayyiru’l-Emriki fi’s-Siyaseti’l-Hariciyyeti’l-İraniyye*, Bağdat Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Şadi, Halide, *el-Mevkıfû’l-Evrubbi’l-Ğarbi İzaü Ezmetü’l-Halic*, Kahire Üniversitesi, İktisat ve Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Şahmat, Murad – Jassas, Lubna, “Mukarabetün Marifiyyetün li Tefsiri’l-Hıraki’ş-Şabi fi’l-Vatani’l-Arabi”, *el-Arabiyye Siyaset Bilimleri Dergisi*, S. 38, Beyrut, 2013.
- Şeber, Salah Cevad, *Sevratü’r-Rebiu’l-Arabi*, (Ravafid Yay.), Mısır, 2014.
- Şecaa, Ahmed Emin, *Bade’s-Sevratı’ş-Şabiyyeti’l-Yemeniyye: İran ve’l-Husiiyyun, Meraci ve Mevaci*, (1. Baskı), (el-Beyan Yay.), Riyad, 1434 h.
- Şevayil, Aşur, *Tedaiyatü’r-Rebiu’l-Arabi Emniyyen ala Libya Vakuun ve Ruyetün*, Merkez Karniği, Bingazi, 2014.
- Şeyyal, Aziz Cebir, “el-Alakatü’l-İrakıyyetü’l-Kuveytiyye”, *ed-Düveliyye ve’s-Siyasiyye Dergisi*, S. 11, Mustansiriyye Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, 2009.
- Takuş, Muhammed Süheyl, *Tarihu’l-İraki’l-Hadis ve’l-Muasır*, (1. Baskı), (en-Nefais Basım Yayımevi), Bayrut, 2015.
- “
- Tevfik, Saad Hakkı, *en-Nizamü’d-Düveli’l-Cedid*, (el-Ehliyye Yayın Dağıtımvevi), Amman, 2002.
- Tripp, Charles, *Safhatü min Tarihi’l-İraki’l-Muasır: Bahs Müvessik fi Tarihi’l-İraki’l-Muasır Münzü Müşüü’d-Devleti’l-Hadise Hatta Evasıt 2002*, Arapçaya Çev. Zine Cabir İdris, (el-Arabiyye Bilim Yay.), Beyrut, 2006.
- Ubeyd, Mecdi Ali, “el-Mukaddematü’s-Siyasiyye li’l-Ğazuv”, *es-Siyasetü’d-Düveliyye Dergisi*, S. 102, Kahire, 1990.
- Ubeyd, Mena Hüseyin, “el-Alakatü’l-İrakıyye’t-Türkiyye Eseruha fi İstikrari’l-İrak”, *Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi Dergisi*, S. 60, Bağdat, 2012, s. 89-114.

- Uluslararası Af Örgütü, *Tunus fi Hadami's-Sevrat*, (1. Baskı), Uluslararası Af Örgütü, İngiltere, 2011.
- Umeyr, Hasan Türki, “el-Müessesetü'l-Askeriyyetü'l-Irakıyye fi Müvacehati't-Tanzimati'l-İrhabıyye: Avamilü'l-İncaz ve Devai'l-İhfak”, *Defatir es-Siyasiyye ve 'l-Kanun Dergisi*, S. 12, Diyala Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Bakuba, 2015.
- Vehib, Hüseyin Hafız, “el-Alakatü'l-Irakıyye – es-Suudiyye”, *Beytü'l-Hikme, Siyasi Çalışmalar Dergisi*, S. 13, Bağdat, 2008.
- _____, “el-Alakatü'l-Irakıyye's-Suriyye”, *ed-Dirasatü'd-Düveliyye Dergisi*, S. 30, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, 2006, s. 115-130.
- _____, “el-Irak ve Düveli'l-Civar Dirasetün fi'l-Faileyn et-Türki ve'l-İran”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Bağdat Üniversitesi, el-Merkez ed-Düveli, S. 33, Bağdat, 2007, s. 33-52.
- Von, Joseph, *Devletü Osmaniyye Tarihi*, Arapçaya Çev. Muhammed Ata, (el-Hilafetü'l-Ulya Yayınevi), İstanbul, 1335 h.
- William – Andersen, Gareth Sta Nesfield, *Irak el-Müstakbel*, Arapçaya Çev. Remzi Bedir, (el-Virak Basım Yay.), Londra, 2005.
- Yazarlar Topluluğu, *el-Arab ve İran: Müracaatün fi't-Tarih ve 's-Siyase*, (1. Baskı), el-Arabi Siyasal Araştırmalar ve Çalışmalar Merkezi, (el-Arabiyye Bilimsel Yay.), Beyrut, 2012.
- Yazarlar Topluluğu, *Min Kavzati bin Ali ila Sevratü'l-Yasemin*, (3. Baskı), el-Merkez el-Misbar, BAE, 2011.
- Zübeydi, Leys Abdül Hüseyin Kazım, *Sevratü 14 Temmuz 1958*, (er-Reşid Yay.), Bağdat, 1978.
- Gökbel, Ahmet - Ali Waka, Saeed Kamal Mohammed, The Country Exposed To Regional Entrapment After The Arab Spring: Yemen, *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, S. 3(2), Aralık 2021, s. 39-55

DİJİTAL KAYNAKLAR

- “Am ala Tevelli Mustafa el-Kazımi es-Sulta fi'l-Irak... Ma'l-Lezi Tehakkak?”, <https://www.alhurra.com/iraq/2021/05/07/%D8%B9%D8%A7%D9%85-%D8%AA%D9%88%D9%84%D9%8A-%D9%85%D8%B5%D8%B7%D9%81%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%A7%D8%B8%D9%85%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82-%D9%85%D8%A7-%D8%AA%D8%AD%D9%82%D9%82%D8%9F>, e.t. 01.10.2021.

- “Camiatü’ d-Düveli’l-Arabiyye Tulini’l-İtiraf bi’l-İtlafi’s-Suri”,
<https://www.aljazeera.net/news/arabic/2012/11/13/%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9%D8%A9-%D8%AA%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D9%81-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%A6%D8%AA%D9%84%D8%A7%D9%81-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A-%D9%85%D9%85%D8%AB%D9%84%D8%A7>, e.t. 01.10.2021.
- “el-Irak ve’l-Kuveyt: İsrar ala Tecavüzi’l-Hılafat”, <https://alqabas.com/article/411672>, e.t. 02.10.2021.
- “el-Irak Yeteakıdü bi’l-Eceli li Şirai’l-Eslihati mine’s-Sım”,
<https://www.iraqakhbar.com/643214>, e.t. 01.10.2021.
- “el-İbadi: Taksimü Suriyye Hattun Ehmerun”, [العبادى: تقسيم سوريا خطاً أحمر - الأخبار الدولية - وكالة تسنيم \(tasnimnews.com\)](http://www.tasnimnews.com), e.t. 02.10.2021.
- “es-Sevratü’t-Tunisiyye, Bakuratü’r-Rebi’l-Arabi”, <https://www-aljazeera-net.cdn.ampproject.org>, e.t. 25.09.2021.
- “Esbabü Kıyami’s-Sevratı fi Mısır”,
<https://www.sis.gov.eg/Newvr/egyptionrevoution/julyone.htm>, e.t. 25.09.2021.
- “Moskov: en-Nizamü’s-Suri Yufekkıdü’s-Seytarate ala’l-Bilad “Ekser fe Ekser”,
<http://alrai.com/article/556903.html>, e.t. 01.10.2021.
- Ahmed, Mollak, “el-Echizetü’l-Emniyyetü’l-Irakiyye Bade Am 2003”,
<https://www.irfaasawtak.com/rights-and-liberties/2016/02/06/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AC%D9%87%D8%B2%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9-2003>, e.t. 01.10.2021.
- Araştırmalar ve Çalışmalar Birliği, “Riyahu’r-Rebi’l-Arabi Tehibü ala’l-Irak Ma Beyne’t-Taifiyyeti ve’s-Sırai’s-Siyasi”, <http://www.acrseg.org/2294/bcrawl>, e.t. 01.10.2021.
- Duman, Belkay, “Ziyaratü’l-Kazımı ila Türkiye ve Müstakbelü’l-Alakati’t-Türkiyyeti’l-Irakiyye”, [الصفحة الرئيسية - أورسام \(orsam.org.tr\)](http://www.orsam.org.tr), e.t. 02.10.2021.
- Ehemmü Safhatü’s-Silah el-Leti Ebrameha’l-Irak ve Baki Düveli’l-Alem”,
<https://www.alkawthartv.ir/news/71835>, e.t. 01.10.2021.
- el-Akili, Dellal, “Hasad 2017: İleyküm Ebraz Safakatü’l-Eslihati fi’l-Alem”,
<https://m.annabaa.org/arabic/referenceshirazi/13712>, e.t. 01.10.2021.

- el-İbrahim, Sadi, “el-Irak ve'l-Akidetü'l-Askeriyye”, <http://kalimaiq.com/contents/view/details?id=2419>, e.t. 01.10.2021.
- er-Ravaşide, Ali – el-Fezza, Ala, “el-Alakatü'l-Ürdüniyyetü'l-Irakıyye: min Ticarati'l-Hurub ila Sınaati'l-Müstekbel”, <https://al-akhbar.com/Opinion/54835>, e.t. 02.10.2021.
- eş-Şemri, Casim, “Hakikatü'l-Alakat Beyne Hükümetey el-Kazimi ve'l-Esed”, [حقيقة العلاقة بين حكومتی الكاظمي والأسد \(asharqalarabi.org.uk\)](http://asharqalarabi.org.uk), e.t. 02.10.2021.
- Fahir, Adil, “Min Sakuri'l-Muhafızın ve Mukarrib min Hamenei... Ma Müstekbel Alakatü'l-Irak Mea İran Bade İntihab Reisi?”, <https://www.aljazeera.net/news/politics/2021/6/22/%D9%85%D9%86-%D8%B5%D9%82%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AD%D8%A7%D9%81%D8%B8%D9%8A%D9%86-%D9%88%D9%85%D9%82%D8%B1%D8%A8-%D9%85%D9%86-%D8%AE%D8%A7%D9%85%D9%86%D8%A6%D9%8A-%D9%85%D8%A7>, e.t. 02.10.2021.
- Hıyarat Adıl Abdü'l-Mehdi... ve Fursatün Beyne el-İstikale el-Müeccile ve't-Tehdid bi'l-İkaleti'l-Mevude”, <https://aawsat.com/home/article/1901736/%D8%AE%D9%8A%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D8%AF%D9%84-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%87%D8%AF%D9%8A-%D9%88%D9%81%D8%B1%D8%B5%D9%87>, e.t. 01.10.2021.
- Millet Meclisi, ed-Dairatü'l-İlamiyye, er-Rasdü'l-İhbari, <http://ar.parliament.iq>, e.t. 01.10.2021.
- Nasır, Şehate Muhammed, “el-Mıntikatü'l-Arabiyye Beyne'l-Meşruayn et-Türki ve'l-İrani”, https://www.ecssr.ae/reports_analysis/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%B7%D9%82%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%A8%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B4%D8%B1%D9%88%D8%B9%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A/, e.t. 02.10.2021.
- Selame, Abdu'l-Ğani, “Asru's-Sevrati'l-Arabiyye el-Esbab ve't-Tedaiyyat”, <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid>, e.t. 28.09.2021.

Subhi, Hannan, “es-Sırau’l-İklimi ve Devruhu fi Zezeati’l-Emni’l-Kavmi’l-Iraki”, [الصراع الديمقراطي \(democraticac.de\)](http://democraticac.de), e.t. 02.10.2021.

Tetavvuru’l-Alakatü’l-Irakıyyetü’s-Suudiyye, ed-Devafiu ve’t-Tahiyyat”,<https://fikercenter.com/position-papers/%D8%AA%D8%B7%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%82%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A7%D9%82%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D8%A7%D9%81%D8%B9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%A7%D8%AA>, e.t. 02.10.2021.

Yüksek Seçim Komisyonu Web Sitesi, <https://ihec.iq/>, e.t. 02.10.2021.

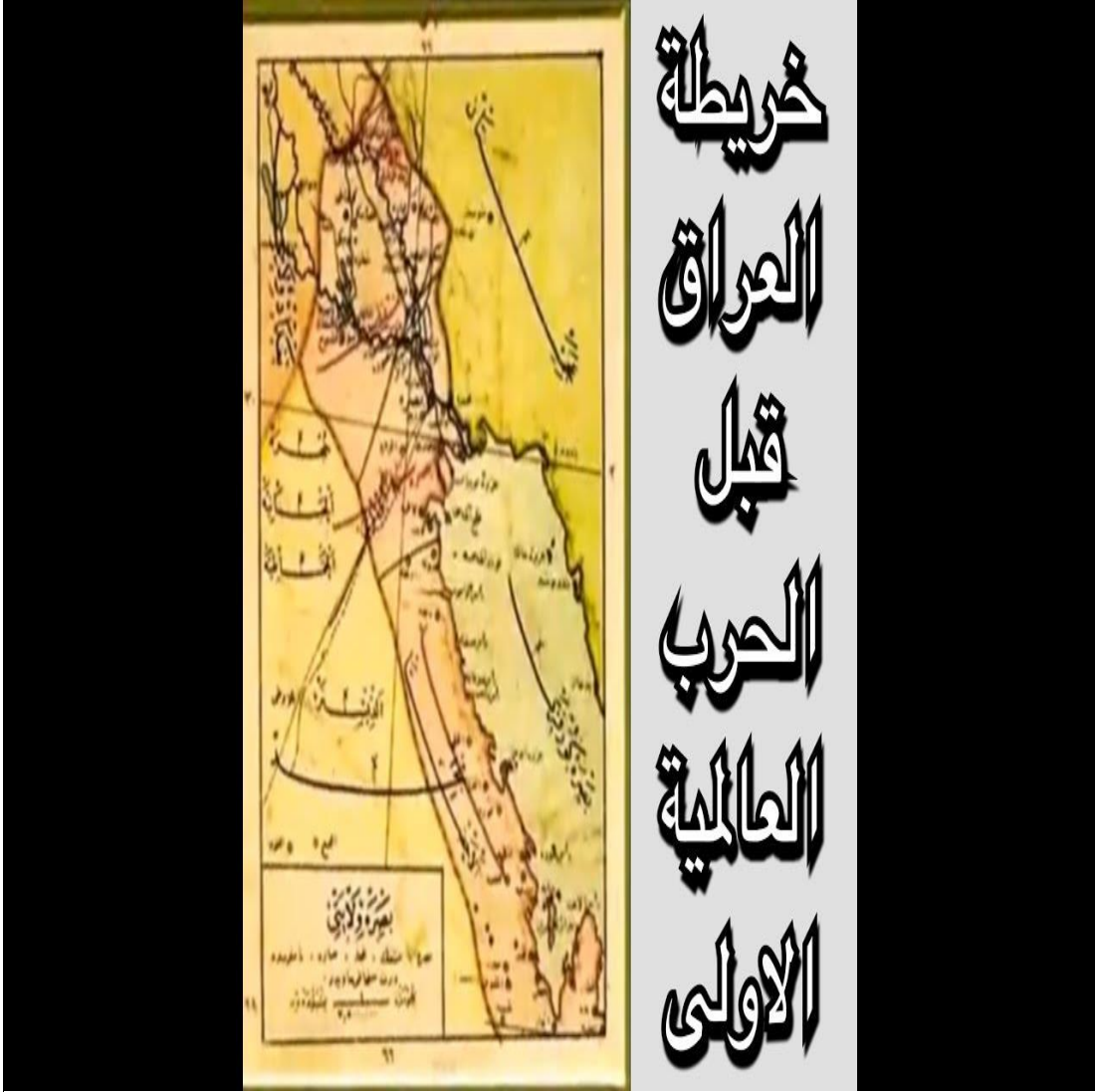
EK: Haritalar

1) Irak'ı dünyada gösteren bir harita.

2) Irak'ın şehirleri ile sınırlarını ve komşularını gösteren harita.

3) Osmanlı imparatorluğu sırasında Irak haritası.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soy Adı :Othman Alı JAMEEL

Eğitim Durumu

- Lise: E'dadiyetulkazimiyetulmasa'e, Baghdad/İrak-2003.
- Lisans: Baghdad Üniversitesi, Siyaset Bölümü, Irak-2011.
- Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Türkiye-2022.

-

Diller

- Arabça- Ana Dili
- Kürtçe ileri düzeyde, İngilizce ve Türkçe-Orta seviye

Bilidiri

- Yayınlanmış olduğu bir makale, Ahi Evran Akademi (KAE) dergisinde Kırşehir/Türkiye-29.03.2022.